

МАТЕРІАЛИ
ДРУКУЮТЬСЯ
УКРАЇНСЬКОЮ,
АНГЛІЙСЬКОЮ ТА
ПОЛЬСЬКОЮ
МОВАМИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ЛДУБЖД
ПЕДАГОГІКА І
ПСИХОЛОГІЯ
№1, 2023
заснований у 2023 році

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

КОВАЛЬ Мирослав, доктор пед. наук, професор

Заступники головного редактора

ЛИТВИН Андрій, доктор пед. наук, професор;

СІРКО Роксолана, доктор психол. наук, доцент

Відповідальний секретар

ВДОВИЧ Світлана, кандидат пед. наук, старший науковий співробітник

Члени редакційної колегії

ВАВРИНІВ Олена, кандидат психол. наук, доцент;

ВІНТЮК Юрій, кандидат психол. наук, доцент;

ГАЛЯН Олена, доктор пед. наук, кандидат психол. наук, доцент;

ЗЕЛЬМАН Леся, кандидат пед. наук, доцент;

КАРПЕНКО Євген, доктор психол. наук, доцент;

КОВАЛЬ Ігор, кандидат пед. наук;

ЛЯЛЮК Галина, доктор пед. наук, кандидат психол. наук, доцент;

МАТВІЙЧУК Тетяна, кандидат пед. наук, доцент;

МАЧИНСЬКА Наталя, доктор пед. наук, професор;

ПАРТИКО Неоніла, кандидат психол. наук, доцент;

РУДЕНКО Лариса, доктор пед. наук, професор;

СОЛОВЙОВ Валерій, кандидат пед. наук, доцент;

СТЕПАНЧЕНКО Наталія, кандидат пед. наук, доцент;

ЦЮПРИК Андрій, доктор пед. наук, доцент;

ШАРЛОВИЧ Зоя, кандидат пед. наук;

ЯРЕМКО Роман, кандидат психол. наук.

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД)

ЗАРЕЄСТРОВАНО Державною реєстраційною службою України
24.06.2022 р. Серія КВ №25180-15120Р

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради ЛДУ БЖД
(Протокол № 9 від 24.05.2023 р.)

Літературний редактор Падик Г.М.

Технічний редактор Вдович С.М.

Комп'ютерна верстка Беседа А.В.

Друк на різнографі Петролюк Н.І.

Відповідальний за друк Беседа А.В.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: ЛДУ БЖД, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007

Контактні телефони: (032) 233-24-79, тел/факс 233-00-88

E-mail: nzpp_zbirnyk@ldubgd.edu.ua

Журнал «Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія» видається з 2023 року. Запланована періодичність – 2 рази на рік. Тематична спрямованість: проблеми педагогіки, психології, психопедагогіки безпеки, екстремальної та кризової підготовки, виховання, управління в освіті, історії педагогіки та психології.

Здано в набір 25.05.2023. Підписано до друку 05.06.2023.

Формат 60x84^{1/3}. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 6,2.

Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі

Друк: Сектор видавничої діяльності, ЛДУ БЖД

вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007.

ПЕДАГОГІКА

А. В. Литвин, Л. А. Руденко
МОДЕЛЬ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ
ПРОМИСЛІВ

5

С. М. Вдович
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ
НАВИЧОК МАЙБУТНІХ
ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ
ОСВІТИ

15

Ю. В. Вінтюк
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ
ІСТОРИЗМУ ПРИ ФОРМУВАННІ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ПСИХОЛОГІВ

22

Ю. М. Якімець
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В
АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОМУ
ФАХОВОМУ КОЛЕДЖІ

28

Ю. І. Брегей
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І
ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЦЕСІ
ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

33

О. В. Нестерук-Володимирець
РІВНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ –
ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ ГАРМОНІЙНОЇ
ТА СОЦІАЛЬНО АКТИВНОЇ
ОСОБИСТОСТІ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

38

О. В. Дубовик
ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ
ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ У
ВИЩІЙ ШКОЛІ США

46

ПСИХОЛОГІЯ

Р. І. Яремко
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗВИТКУ САМОПОВАГИ У
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

51

PEDAGOGY

A. V. Lytvyn, L. A. Rudenko
MODEL AND PEDAGOGICAL
CONDITIONS OF INFORMATIZATION
IN PROFESSIONAL EDUCATION OF
FUTURE SPECIALISTS OF FOLK ART
INDUSTRIES

S. M. Vdovych
FORMATION OF COMMUNICATION
SKILLS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS
IN AN INSTITUTION OF HIGHER
EDUCATION

Yu. V. Vintiuk
IMPLEMENTATION OF THE HISTORIC
PRINCIPLE DURING FORMATION
PROFESSIONAL COMPETENCE OF
PSYCHOLOGISTS

Yu. M. Yakimets
APPLICATION OF DISTANCE
LEARNING MEANS AT AUTOMOBILE
AND ROAD PROFESSIONAL COLLEGE

Yu. I. Brehey
LEARNING UKRAINIAN LANGUAGE
AND LITERATURE IN THE PROCESS OF
DISTANCE EDUCATION

O. V. Nesteruk-Volodymyrets
EQUAL ACCESS TO QUALITY OUT-OF-
SCHOOL EDUCATION IS THE KEY TO
THE DEVELOPMENT OF A
HARMONIOUS AND SOCIALLY ACTIVE
PERSONALITY WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS

O. V. Dubovyk
FEATURES OF THE SYSTEM OF
TRAINING SPECIALISTS AT HIGHER
SCHOOL OF THE USA

PSYCHOLOGY

R. Ya. Yaremko
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-
ESTEEM DEVELOPMENT AMONG
HIGHER EDUCATION STUDENTS

Л. В. Пилипенко, Ю. Р. Пристайко
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА
ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я
ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

58

L. V. Pylypenko, Y. R. Prystaiko
EMPIRICAL RESEARCH ON THE
IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE
YOUNG INDIVIDUALS' MENTAL
HEALTH

Х. А. Навитка
АЛЕКСИТИМІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

67

H. A. Navytka
ALEXITHYMIA AND ITS INFLUENCE
ON COMMUNICATION SKILLS OF
PRIMARY SCHOOL CHILDREN

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Руденко Л. А.
РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ (рецензія
на монографію Тетяни Конівіцької
«Формування риторичної
компетентності майбутніх психологів у
закладах вищої освіти»)

73

L. A. Rudenko
RHETORICAL TRAINING OF FUTURE
PSYCHOLOGISTS (review of Tetiana
Konivtska's monograph "Formation of
Rhetorical Competence of Future
Psychologists in Higher Education
Institutions").

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

75

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2023-1-1>

A. V. Lytvyn, L. A. Rudenko

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7755-9780> – А. В. Литвин
<https://orcid.org/0000-0003-1351-4433> – Л. А. Руденко

avlytvyn@gmail.com

МОДЕЛЬ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ

Модернізація системи професійної освіти України потребує активного впровадження в навчання інформаційно-комунікаційних технологій. Перетворення в соціально-економічній царині знаходять відображення у структурі діяльності фахівців народних художніх промислів. Поява принципово нових прийомів оброблення та подання образотворчої інформації, організації інформаційних процесів, засобів художнього вираження вимагають новітніх методик професійної підготовки, що забезпечують належний рівень володіння сучасними технологіями вирішення художньо-професійних завдань. Відтак актуалізується завдання розроблення цілісного інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної освіти, спрямованого на розвиток професійно-інформатичної підготовленості майбутніх фахівців народних художніх промислів. Метою статті є проектування моделі та обґрунтування педагогічних умов інформатизації професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Розроблена модель інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у ЗП(ПТ)О показує структуру і взаємозв'язки всіх аспектів освітньо-інформаційної діяльності педагогів і учнів, охоплює вимоги державних стандартів освіти, методологічні підходи, освітньо-інформаційну діяльність учнів, зовнішні та педагогічні умови, методику формування професійної компетентності фахівців народних художніх промислів із застосуванням інформаційно-графічних комп'ютерних технологій, інформаційно-освітнє середовище ЗП(ПТ)О художнього профілю, критерії та показники, а також рівні професійно-інформатичної компетентності. Обґрунтовані педагогічні умови інформатизації професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів відображають основні вимоги до ефективної організації їхньої професійно-художньої підготовки.

Ключові слова: професійна освіта, інформатизація професійної освіти, модель інформатизації професійної освіти, педагогічні умови, майбутні фахівці народних художніх промислів.

A. V. Lytvyn, L. A. Rudenko

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

MODEL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INFORMATIZATION IN PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS OF FOLK ART INDUSTRIES

Modernization of the professional education system of Ukraine requires active implementation of information and communication technologies into training. Transformations in the socio-economic sphere are reflected in the structure of the activities of specialists in folk artistic crafts. The emergence of fundamentally new techniques for processing and presenting visual information, organizing information processes and means of artistic expression requires the latest professional training methods that ensure the proper level of mastery of modern technologies for solving artistic and professional tasks. Therefore, the task to develop a comprehensive information and communication support for professional education, aimed at development of the professional and informational preparedness of future specialists in folk artistic crafts, is being updated. The purpose of the article is to design a model and justify the pedagogical conditions of informatization while training the future specialists in folk artistic crafts at institutions of professional (vocational and technical) education. The developed model of information and communication support for professional training of future specialists in folk artistic crafts at vocational schools shows the structure and relationships of all aspects of educational and information activities of teachers and students. It covers the requirements of the State Standards of Education, methodological approaches, students' educational and information activities, external and pedagogical conditions, methods to form professional competence of specialists in folk artistic crafts with the use of information and graphic

computer technologies, information and educational environment of a vocational school of artistic profile, criteria and indicators, as well as levels of professional IT competence. The substantiated pedagogical conditions for the informatization of the professional training of future specialists in folk artistic crafts reflect the basic requirements for the effective organization of their professional and artistic training.

Key words: professional education, informatization of professional education, model of informatization of professional education, pedagogical conditions, future specialists of folk artistic crafts.

Нині в Україні, як і в усьому світі, наростають численні пертурбації, що характеризуються інформатизацією та інтелектуалізацією всіх галузей життєдіяльності, у тому числі освіти. При цьому основною цільовою настановою розвитку системи професійної освіти є завдання підвищення якості підготовки фахівців, їхньої компетентності, мобільності, конкурентоспроможності тощо. Ефективність вирішення цих завдань на етапі переходу до постіндустріального розвитку та побудови інформаційного суспільства забезпечується спрямованістю освітньої системи на формування в майбутніх фахівців здатності вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, швидко й адекватно адаптуватися до змін у професійному середовищі. Модернізація системи професійної освіти та освітнього процесу нині немислима без активного впровадження в навчання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Постановка проблеми. Перетворення, що відбуваються в соціально-економічній царині, знаходять відображення у структурі діяльності фахівців художнього профілю, зокрема – народних художніх промислів (НХП). Поява принципово нових прийомів оброблення та подання образотворчої (графічної) інформації, організації інформаційних процесів, а також засобів художнього вираження потребують новітніх методик професійної підготовки, що забезпечують необхідний рівень володіння сучасними технологіями вирішення художньо-професійних завдань.

Нині активно розробляються та впроваджуються технічні засоби на основі ІКТ, удосконалюються педагогічні технології та методики навчання із залученням комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, електронних освітніх ресурсів, педагогічних програмних засобів. Особливе місце у професійно-практичній підготовці фахівців народних художніх промислів займає спеціалізоване прикладне програмне забезпечення, яке дає змогу моделювати майбутній виріб, розробляти композиційні та колористичні варіанти кінцевого продукту. Професійно-технічна освіта майбутніх фахівців народних художніх промислів потребує науково обґрунтованого інформаційно-комунікаційного забезпечення; розроблення методики формування та системного використання інформаційно-освітнього середовища, технологій застосування комп'ютерно орієнтованого навчання, новітніх електронних

освітніх ресурсів. Професійно-художні училища, практично не змінивши свої освітні методики, багато в чому не відповідають потребам інформаційного суспільства. Ситуація, що склалася, пояснюється недостатньою кількістю викладачів, які досконало володіють сучасними технологіями.

Проведені в Україні та за кордоном дослідження показують наближення тенденції до масової інформатизації навчання у ЗП(ПТ)О художнього профілю, що створює нагальну потребу цілеспрямованої роботи в цьому напрямі: недостатньо глибоких і різнобічних досліджень освітнього процесу щодо доцільності й продуктивності впровадження новітніх технологій; нагально необхідне детальне розроблення конкретних методик і створення принципово нової моделі всього процесу професійно-художньої освіти на основі ІКТ. Уже нині зрозуміло, що для того, щоб отримати максимальний результат – конкурентоспроможного фахівця з розвинутою компетентністю, потрібні нові методики вивчення професійно-теоретичних предметів у ЗП(ПТ)О художнього профілю [13, с. 92].

Проте, щодо способів ефективного застосування в системі освіти новітніх технологій ще однозначно не визначились навіть фахівці найбільш розвинутих країн. Основні проблеми, що виникають у цьому процесі: перероблення навчального курсу для його інформатизації; побудова навчального процесу із використанням ІКТ; визначення частки навчального матеріалу, який слід вивчати за допомогою ІКТ; пошук автоматизованих засобів, якими доцільно здійснювати контроль і оцінювання досягнень учнів; вибір ІКТ, продуктивних для реалізації конкретних педагогічних завдань, та багатоаспектне оцінювання їх доцільності [4, с. 169].

Отже, наше дослідження зумовлене потребою розроблення цілісного інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної освіти, спрямованого на розвиток художнього мислення і професійно-інформатичної підготовленості майбутніх фахівців народних художніх промислів. Особливе значення мають навчально-методичні засоби на основі ІКТ, які забезпечують ефективне формування компетентностей, необхідних для професійної діяльності в галузі НХП.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні та інформатизації освіти розглядають В. Ю. Биков, Б. С. Гершунский,

М. І. Жалдак, М. С. Коваль, В. М. Монахов, Н. В. Морзе, І. В. Роберт, М. Л. Смульсон та ін. Грунтовні праці присвячено вивченню ІКТ у професійній підготовці (Р. С. Гуревич, Ю. О. Жук, М. М. Козяр, А. М. Коломієць, Е. С. Полат, Т. Б. Поясок, С. О. Сисоєва, О. В. Співаковський, П. В. Стефаненко). Привертають увагу науковців та практиків до застосування ІКТ у професійно-технічній освіті М. Ю. Кадемія, В. В. Олійник, Л. М. Петренко та ін. Не зважаючи на те, що активне впровадження новітніх технологій значно змінює форми і засоби художньої діяльності, питання вдосконалення підготовки фахівців художнього профілю на основі ІКТ ще не знайшли належного відображення в теорії і практиці професійно-художньої освіти. На сьогодні художньо-педагогічні системи, під якими розуміють сукупність прийомів, форм і методів навчання художнім основам у вирішенні образотворчих завдань, внаслідок прикладного та суто індивідуального характеру художньої діяльності, не мають чітких єдиних теоретичних і методичних підходів. Це особливо помітно в навчанні народній художній творчості, де поширені індивідуальні методи окремих майстрів і шкіл, що часто суперечать один одному. У цій ситуації використання в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних технологій є одним із засобів реалізації системного підходу до професійної підготовки фахівців цього профілю.

Метою нашої статті є проектування моделі та обґрунтування педагогічних умов інформатизації професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у вітчизняних закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні найбільш важливим завданням системи професійної освіти є підготовка конкурентоспроможного фахівця, який володіє певними професійними знаннями і навичками практичної діяльності та здатний реалізувати свої можливості в різних сферах життя. Відмінною особливістю сучасного фахівця художнього профілю є його вміння вирішувати графічні, композиційні та колористичні об'ємно-просторові завдання засобами ІКТ.

Освітня діяльність майбутніх фахівців НХП за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій визначається цілями навчання у професійно-художніх навчальних закладах. В організаційному плані ця діяльність детермінується змістом художнього навчання, методами професійно-художньої підготовки, а також матеріально-технічним оснащенням і навчально-методичним забезпеченням освітнього

процесу в ЗП(ПТ)О художнього профілю, зокрема, інформаційно-комунікаційним.

Завдання професійної підготовки фахівців НХП за допомогою ІКТ зосереджуються, головним чином, на застосуванні нового інструменту художньої діяльності – інформаційно-графічних комп'ютерних технологій. Це передусім [12, с. 68-69]:

- розвиток загальної, інформаційної та художньої культури особистості;
 - формування фахівця художнього профілю з високорозвинутим художнім мисленням;
 - інтеграція професійних та інформатичних компетенцій учня у процесі навчально-художньої діяльності;
 - формування уявлень про образотворчий продукт як структурний елемент екранної площини ПК;
 - формування понять про образотворчий простір як інформаційний з подальшою його художньої організацією в процесі вирішення образотворчих завдань;
 - розуміння сутності зображуваного об'єкта з інформаційної, художньої та матеріальної точок зору;
 - вміння зображати образотворчі форми з природи і з уяви за допомогою інформаційно-графічних комп'ютерних технологій;
 - вміння аналізувати екранні та рукотворні художні твори у графічних редакторах;
 - знання закономірностей формування конструктивних, тонових, кольоротональних складових інформаційно-графічного і художнього зображення;
 - вміння створювати елементи композиції екранного зображення, а також образотворчо організувати екранну площину тощо.
- Функціональні можливості інформаційно-графічних комп'ютерних технологій в освітньо-інформаційній діяльності майбутніх фахівців НХП полягають у:
- цілісному сприйнятті образотворчої інформації;
 - забезпеченні комплексного вивчення образотворчих предметів, індивідуалізації його на рівні мислення;
 - підвищення ефективності формування наочно-образного мислення;
 - швидкому та якісному знаходженні оптимального рішення, методичної послідовності створення образотворчого продукту;
 - розвитку професійної мобільності та адаптивної здатності майбутнього фахівця.

Зазначені завдання, функціональні можливості та характеристики інформаційно-графічних комп'ютерних технологій визначають значущість ІКТ у практичній діяльності фахівця НХП і дають підстави для твердження, що

навчання створенню образотворчого продукту і формуванню художнього образу за допомогою ІКТ є необхідною вимогою якісної професійно-художньої підготовки учня.

Модернізуючи інформаційно-комунікаційне забезпеченням підготовки майбутніх фахівців НХП, використаємо моделювання – науковий метод опосередкованого дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, шляхом дослідження їх моделей – предметних, знакових чи мисленнєвих систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів [14, с. 392]. У процесі пізнання модель виконує низку функцій: заміщення, інформаційну, гносеологічну, формалізаційно-алгоритмічну, доказово-ілюстративну. Моделювання має діалогічний, інтерактивний характер, внаслідок чого ми маємо змогу глибше, точніше дослідити певний об'єкт, систему чи явище.

Характерною рисою педагогічних об'єктів є недиз'юнктивність (взаємопроникнення складових). Це зумовлює певну взаємозамінюваність однієї групи сторін, властивостей об'єкта іншими, отже, жорстких вимог щодо кількості та якості компонентів моделі немає. Недиз'юнктивність дозволяє в кожній моделі виділити лише обмежену кількість чинників, які вважаються істотними [7, с. 108-112]. На думку В. Ю. Бикова, поглиблене моделювання не лише розвиває теорію побудови та функціонування освітніх систем, а й дає змогу визначити суттєві об'єкти і взаємозв'язки цих систем, такі властивості, які суттєво впливають на якісні характеристики, дозволяють сформулювати вимоги до їх компонентів з урахуванням, зокрема засобів ІКТ, прогресивних психолого-

педагогічних методів [1, с. 40]. Практична значущість і доцільність моделі залежить від адекватності її основних компонентів до структури досліджуваної освітньої системи, а також урахування принципів моделювання (наочність, визначеність, об'єктивність), які впливають на можливості моделі та її функції в педагогічному дослідженні [10, с. 206].

Одне з найважливіших завдань моделювання освітнього процесу, разом із виявленням провідних інформаційних зв'язків і відношень, полягає в чіткому визначенні мети цього процесу. На жаль, упровадження ІКТ у вивчення образотворчих предметів у професійно-художніх навчальних закладах нині характеризується «розмитістю» цілей і завдань, що спричинено відсутністю концепції та програм інформатизації цих закладів, які передбачали б цілісну систему їх аastosування у професійній підготовці фахівців НХП [9, с. 356]. На нашу думку, інформаційно-графічні комп'ютерні технології завдяки структурованості та системності образотворчих засобів і матеріалів позитивно впливають на постановку цілей і завдань упровадження ІКТ в освітній процес і водночас визначають дидактичну спрямованість інформаційно-освітнього середовища ЗП(ПТ)О художнього профілю.

Розроблена нами модель інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у ЗП(ПТ)О (рис. 1) є багатофакторною, прогностичною та інформаційно-функціональною, з необхідною точністю відображає властивості досліджуваної системи і використовуватиметься для теоретичного аналізу застосування ІКТ у ЗП(ПТ)О художнього профілю та прогнозування результату інформатизації підготовки фахівців НХП. Розглянемо її компоненти й особливості функціонування.

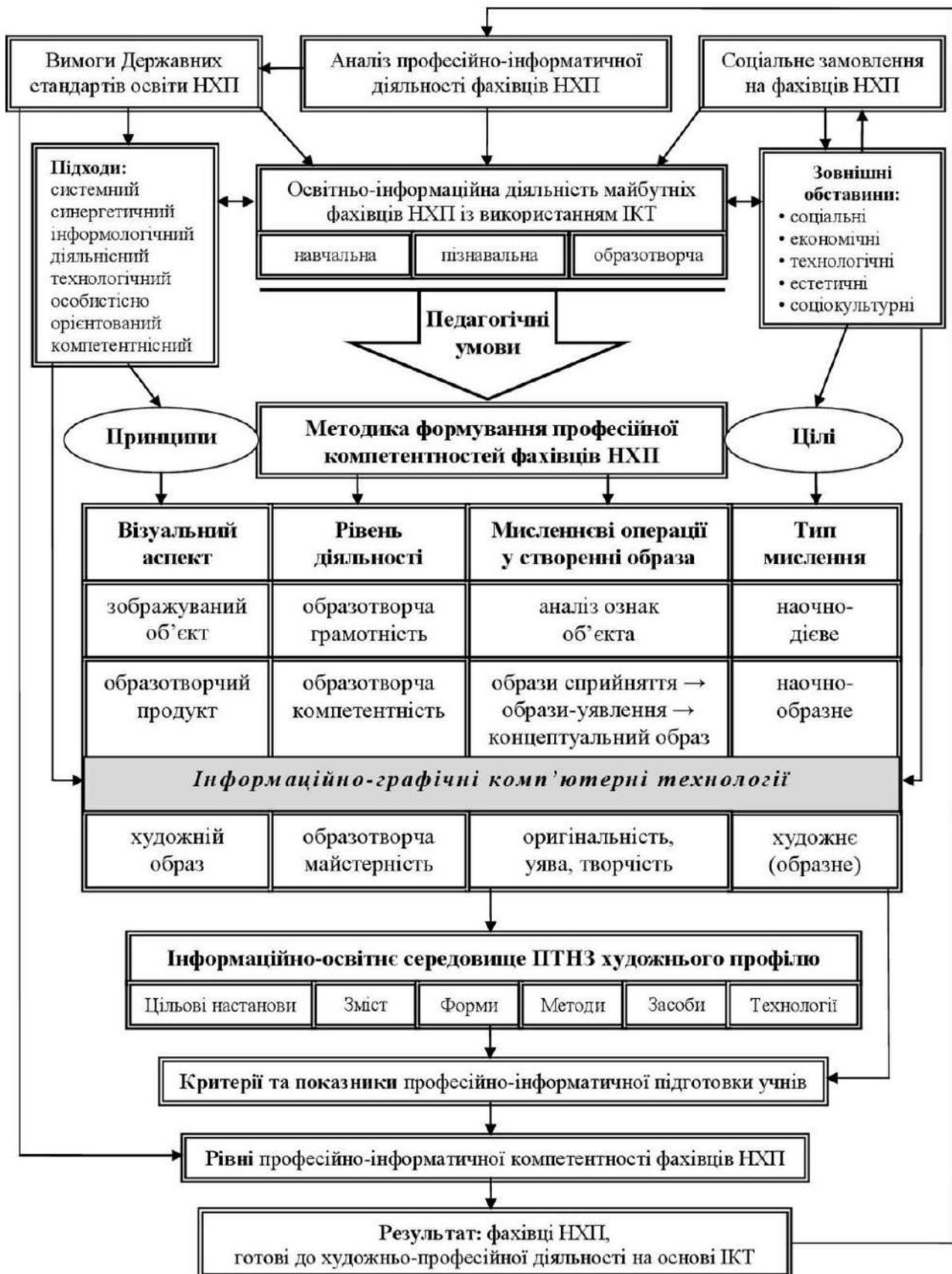

Рисунок 1 – Модель інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у (ЗП(ПТ)О)

Для визначення цілей формування професійної компетентності фахівців НХП за допомогою інформаційно-графічних комп'ютерних технологій

необхідний аналіз змісту професійно-інформатичної діяльності фахівців НХП у сучасних умовах, вимог державних стандартів професійно-

технічної освіти (освітньо-кваліфікаційних характеристик випускника ЗП(ПТ)О), а також соціального замовлення. Проаналізувавши цю діяльність можемо стверджувати, що:

- художня підготовка фахівців НХП є базовою і провідною для вирішення професійних завдань;
- інформатична підготовка є ефективним інструментом вирішення професійно-художніх завдань;
- розвиток художнього мислення визначає рівень підготовленості фахівця НХП;
- упровадження інформаційно-графічних комп'ютерних технологій у підготовку фахівця НХП забезпечує його конкурентоспроможність на ринку праці.

Запропонована модель охоплює вимоги Державних стандартів освіти, методологічні підходи, освітньо-інформаційну діяльність учнів, зовнішні та педагогічні умови, методику формування професійної компетентності фахівців НХП із застосуванням інформаційно-графічних комп'ютерних технологій, інформаційно-освітнє середовище ЗП(ПТ)О художнього профілю, критерії та показники, а також рівні професійно-інформатичної компетентності. Засобами інформаційно-освітнього середовища є: графічні редактори, глобальна і локальна мережі, електронні освітні ресурси (педагогічні програмні засоби, електронні підручники, навчальні графічні програми тощо), віртуальні виставки і зображення, які тісно взаємопов'язані в навчально-виховному процесі.

Виходячи з потреби формування у фахівців НХП інформатичної компетентності у процесі навчання та ґрунтуючись на концептуальних засадах сучасної парадигми освіти, основними методологічними підходами до модернізації інформаційно-комунікаційного забезпечення підготовки фахівців народних художніх промислів є: системний, синергетичний, інформологічний, діяльнісний, технологічний, особистісно орієнтований і компетентнісний. Цілісність і системність освітнього процесу під час організації та здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у ЗП(ПТ)О на основі ІКТ забезпечить реалізація комплексу специфічних принципів: відтворюваності, нелінійності, адаптації, індивідуалізації, випереджувальності.

Освітньо-інформаційна діяльність учнів зводиться до створення за допомогою наочно-образного мислення образотворчого продукту, який визначає образотворчу компетентність майбутніх фахівців НХП. Наочно-образне мислення майбутнього фахівця НХП формується внаслідок перетворення образів сприйняття в образи-уявлення, потім – перетворення й

узагальнення предметного змісту в образно-концептуальній формі за допомогою зображально-виражальних засобів інформаційно-графічних комп'ютерних технологій. Процес створення художнього образу при цьому можна поступально передати трьома видами мисленневих операцій, за які відповідають три типи мислення: наочно-дієве, наочно-образне і художнє (образне). Водночас, кожній мисленнєвій операції відповідає конкретний візуальний аспект і рівень діяльності.

Таке детальне висвітлення в моделі послідовності мисленневих операцій, які відображають становлення професійної (а також інформатичної) компетентності фахівців НХП дуже важливе, оскільки дає змогу показати місце ІКТ в художній освіті. Адже впровадження інформаційно-графічних комп'ютерних технологій найбільш доречне для формування наочно-образного компонента мислення та значно менше – коли мова йде про наочно-дієвий та образний. Дослідники вважають, що в силу заданості та шаблонності цифрової образотворчої інформації у процесі формування в учнів основоположних особистісних художніх якостей комп'ютерна графіка може бути стримуючим чинником [12, с. 127]. Зауважимо однак, що ІКТ є корисними під час аналізу ознак об'єкта; як доповнення до традиційних образотворчих методів допомагають вони також і розвитку оригінальності, уяви, творчості учнів. Це стосується, зокрема різноманітних мультимедійних електронних освітніх ресурсів, створених суто для інформаційно-освітнього середовища. На жаль, поки що для вітчизняних професійно-художніх навчальних закладів їх практично не розроблено.

Спроектвана модель інтегрує функціонування різних складових інформаційно-освітнього середовища ЗП(ПТ)О художнього профілю та відповідного інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів, показує структуру і взаємозв'язки всіх аспектів освітньо-інформаційної діяльності педагогів і учнів. При цьому ми зробили акцент на можливості реалізації моделі в освітньому процесі ЗП(ПТ)О. Як показала апробація, створене на основі моделювання інформаційно-освітнє середовище ЗП(ПТ)О сприяє ефективному формуванню в майбутніх фахівців народних художніх промислів художнього мислення. Однак, для цього необхідне обґрунтування та дотримання певних педагогічних умов, що забезпечують організацію, функціонування та цілісність освітньої системи та цього середовища. Розглядаючи з позицій системного підходу організацію освітньо-інформаційної діяльності учнів за допомогою інформаційно-графічних комп'ютерних технологій,

ми дійшли висновку, що однією з найважливіших якостей системи професійно-художньої підготовки є її цілісність.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях умови – це особливості організації освітнього процесу, що детермінують результати виховання, навчання та розвитку особистості, об'єктивно забезпечують можливість їх покращення шляхом реалізації нової парадигми освіти, застосування передових освітніх методик, інноваційних технологій, упровадження кращого педагогічного досвіду. Педагогічні умови – комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Вони забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування соціально та професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетентностей [8, с. 28-29].

Упровадження педагогічних умов розглядають як свідомий, спеціально спланований вплив на перебіг навчально-виховного процесу, який передбачає певний результат [2, с. 119]. Педагогічні умови потребують постійного коригування й удосконалення; при цьому співвіднесені з освітньою діяльністю ці умови інваріантні щодо поставленої мети [3, с. 143-144]. Підтримуємо думку, що педагогічні умови доцільно розглядати як структурну оболонку педагогічних моделей і технологій; їх дотримання дає змогу реалізувати необхідні компоненти технології [5]. Погоджуємося також, що реалізація педагогічних умов – це, по суті, цілеспрямована робота з уточнення закономірностей навчання [6, с. 101-104]. Стосовно професійної освіти реалізація педагогічних умов – складова інноваційної педагогічної діяльності, спрямованої на підготовку висококваліфікованих фахівців [11].

Успішне виконання освітніх завдань потребує сукупності певних обов'язкових передумов, передусім матеріально-технічного, кадрового, організаційно-технологічного забезпечення. Передумовами реалізації завдань професійної підготовки фахівців народних художніх промислів є: необхідний рівень образотворчої підготовленості майбутніх фахівців НХП; належна допрофесійна комп'ютерна грамотність учнів; відповідне програмне та апаратне оснащення комп'ютерних

кабінетів ЗП(ПТ)О (оскільки графічні та інші мультимедійні програми розвиваються швидкими темпами, що повинно забезпечуватися новітнім обладнанням).

Застосування ІКТ вимагає відповідної матеріально-технічної бази, особливо для створення образотворчих продуктів, які потребують великого обсягу оперативної та постійної пам'яті комп'ютера, високої роздільної здатності моніторів і сучасних пристроїв введення та виведення графічної інформації (у тому числі – 3d-принтерів). Оскільки образотворча діяльність є інформаційно місткою, для навчання за допомогою ІКТ закладам освіти художнього профілю необхідно мати відповідний парк комп'ютерної техніки. На жаль, це не завжди можливо: як правило, комп'ютерні кабінети ЗП(ПТ)О не мають елементарних технічних засобів (наприклад, сканерів і плотерів), не вистачає ПК для всієї групи.

Як показують дослідження та педагогічна практика, навчання фахівців НХП потребує спеціальної організації їхньої інформаційно-комунікаційної підготовки. **Педагогічними умовами** ефективної організації професійної підготовки фахівців НХП на основі ІКТ є сукупність чинників, норм і правил, що забезпечують оптимальне функціонування художньо-педагогічного процесу в цілому та окремих його компонентів.

Розглянемо детальніше кожен з обґрунтованих педагогічних умов.

1. Модернізація інформаційно-комунікаційного забезпечення професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців. Удосконалення навчально-методичного та програмного дидактичного забезпечення процесу формування художнього мислення учнів ЗП(ПТ)О засобами інформаційно-комунікаційних технологій передбачає:

- створення програмного забезпечення, відповідно до змісту інформатично-професійної підготовки;
- підготовку методичних рекомендацій з використання графічних програм для образотворчої діяльності в освітньому процесі;
- розроблення електронних підручників і посібників з вивчення художніх предметів.

2. Створення у професійно-художніх навчальних закладах інформаційно-освітнього середовища. Реалізація інформаційно-освітнього середовища у процесі організації професійної підготовки учнів у ЗП(ПТ)О художнього профілю полягає в:

- забезпеченні вільного доступу учнів і педагогів до інформаційного ресурсу локальних і глобальних мереж для роботи з віртуальними виставками, ознайомлення з методичним досвідом, практикою комп'ютерних графіків і дизайнерів;

- оснащеність і використання автоматизованих систем навчального призначення – електронних освітніх ресурсів, педагогічних програмних засобів, електронних підручників, навчальних посібників, методичної літератури зі створення інформаційно-графічного продукту і навчання роботі з графічними редакторами;

- забезпечення індивідуалізованого освітнього процесу новітніми технічними засобами навчання та періодичне їх оновлення.

3.Цілеспрямоване використання інформаційно-графічних комп'ютерних технологій для формування художнього мислення майбутніх фахівців під час вивчення професійно-теоретичних предметів. Організація образотворчої діяльності учнів у графічних редакторах спрямована на:

- точне визначення ролі та місця ІКТ в образотворчому процесі;

- послідовне та грамотне застосування засобів інформаційно-комунікаційних технологій під час виконання образотворчих робіт;

- усвідомлене застосування ІКТ як інструменту в професійно-художній і ТЗН в освітній діяльності.

- підвищення активності та мотивації учнів у процесі оволодіння інформаційно-графічними засобами ІКТ, а також їх застосування в подальшій художньо-практичній діяльності.

4.Упровадження спецкурсу «Застосування ІКТ у художньо-педагогічній діяльності» для педагогів професійно-художніх навчальних закладів. Спецкурс спрямований на:

- підвищення педагогічної майстерності та інформатичної компетентності педагогічних працівників;

- розвиток особливої культури педагогічної діяльності, де інформаційно-графічні комп'ютерні технології є інструментом моделювання образотворчих конструкцій;

- упровадження в освітній процес нових ефективних дидактичних прийомів (варіативність образотворчої інформації; лаконічність і цілісність зображення; мультимедійний образотворчий продукт тощо).

Для цього доцільно: розробити вимоги і методичні вказівки з професійно-інформатичної підготовки учнів; підготувати навчальні плани і програми, електронні методичні рекомендації, педагогічні програмні засоби, що забезпечують відповідну інформаційно-графічну підготовку; визначити і розробити цілі, завдання та структуру спецкурсу.

Запропоновані педагогічні умови реалізують системний підхід до професійної підготовки фахівців НХП у ЗП(ПТ)О художнього профілю за допомогою інформаційно-комунікаційних

технологій. Це забезпечує ефективну організацію освітньо-професійної образотворчої діяльності учнів у інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу завдяки застосуванню інформаційно-графічних комп'ютерних технологій. Загалом, підвищується рівень інформатичної компетентності як викладачів, так і учнів, а також професійної кваліфікації випускників.

Таким чином, стабільне функціонування освітньої структури визначається створенням багаторівневої системи педагогічних умов, кожен рівень якої визначає взаємодію її компонентів. Вони характеризують художньо-педагогічний процес як цілісну та послідовну систему розвитку у майбутніх фахівців професійних компетентностей. У нашому дослідженні це стосується образотворчої діяльності, де інформаційно-графічні комп'ютерні технології є особливим чинником розвитку художнього мислення в учнів ЗП(ПТ)О, які засвоюють народні художні промисли.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що обґрунтовані педагогічні умови інформатизації професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів відображають основні вимоги до ефективної організації професійно-художньої підготовки майбутніх фахівців НХП.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розроблена модель інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів у ЗП(ПТ)О інтегрує функціонування різних складових інформаційно-освітнього середовища ЗП(ПТ)О художнього профілю та відповідного інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки, показує структуру і взаємозв'язки всіх аспектів освітньо-інформаційної діяльності педагогів і учнів. Запропонована модель охоплює вимоги Державних стандартів освіти, методологічні підходи, освітньо-інформаційну діяльність учнів, зовнішні та педагогічні умови, методику формування професійної компетентності фахівців НХП із застосуванням інформаційно-графічних комп'ютерних технологій, інформаційно-освітнє середовище ЗП(ПТ)О художнього профілю, критерії та показники, а також рівні професійно-інформатичної компетентності.

Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів шляхом упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процесі його професійно-художньої підготовки за розробленою моделлю потребувала обґрунтування педагогічних умов, спрямованих

на реалізацію цілісного освітнього процесу в інформаційно-освітньому середовищі ЗП(ПТ)О.

Подальшого дослідження потребують технології вдосконалення інформаційно-комунікаційного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців народних художніх промислів. Стосовно впровадження ІКТ, доцільно розробити питання проєктного навчання на їх основі, а також оновити методи оцінювання учнівських робіт і художніх проєктів, затвердивши спільні критерії для продукції, виконаної вручну та за допомогою графічних редакторів.

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія]. Київ : Атака, 2008. 684 с.

2. Борытко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности : монография. Волгоград : Перемена, 2001. 181 с.

3. Галкина О. В. Роль и место понятия «организационно-педагогические условия» в терминологическом аппарате педагогической науки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Поволжская гос. социально-гуманитарная академия. Самара, 2009. 187 с.

4. Гуржій А. М., Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л. Формування професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій : монографія. Київ ; Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2015. 464 с.

5. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників. Соціум. Наука. Культура. URL: <http://intkonf.org/gutsan-tg-pedagogichni-umovi-formuvannya-gotovnosti-maybutnih-vchiteliv-ekonomiki-do-profilnogo-navchannya-starshoklasnikiv>. (дата звернення: 15.08.2022)

6. Куприянов Б. В.? Дынина С. А. Современные подходы к определению сущности категории «педагогические условия». Вестник Костромского гос. ун-та им. Н. А. Некрасова. 2001. № 2. С. 101–104.

7. Кушнір В. Відображення недиз'юнктивності педагогічних явищ у процесі моделювання. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 106–114.

8. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів : СПОЛОМ, 2014. 76 с.

9. Литвин А. В. Теоретичні та методичні засади інформатизації навчально-виховного процесу у професійно-технічних навчальних закладах будівельного профілю : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний

педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2012. 477 с.

10. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. Москва : Высш. шк., 1987. 296 с.

11. Моторна Л. В. Педагогічні умови застосування освітніх технологій в процесі викладання природничо-наукових дисциплін у технічних коледжах. Гуманізм та освіта : IX міжнародна наук.-практ. конф., 10-12 червня 2008 р. URL : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Motorna.php> (дата звернення: 15.08.2022)

12. Никольский М. В. Методика организации профессионально-художественной подготовки архитектора средствами информационных технологий : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02, 13.00.08 / Тамбовский гос. тех. ун-т. Тамбов, 2002. 252 с.

13. Пунько І. О., Бацко Т. Є., Білобаченко О. В. Методика використання мультимедійних засобів навчання у ПТНЗ художнього профілю. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Вип. 37. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. С. 89–93.

14. Філософський енциклопедичний словник / 2-ге вид. ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; гол. редкол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

References:

1. Bykov V. Yu. (2008). Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of open education organizational systems]. Kyiv: Ataka. [In Ukrainian].

2. Borytko N. M. (2001). V prostranstve vospitatel'noy deiatel'nosti [In the space of educational activities]. Volgograd: Peremena. [In Russian].

3. Galkina O. V. (2009). Rol' i mesto poniatia «organizatsionno-pedagogicheskie usloviia» v terminologicheskoy apparate pedagogicheskoy nauki : dis. ... kand. ped. nauk [The role and place of the concept of "organizational and pedagogical conditions" in the terminological apparatus of pedagogical science]. Samara: Volga State Social and Humanitarian Academy. [In Russian].

4. Hurzhii A. M., Hurevych R. S., Konoshevskiy L. L. (2015). Formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannya zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of professional competence of future teachers of labor education by means of information and communication technologies]. Kyiv, Vinnytsia: TOV Firma "Planer". [In Ukrainian].

5. Hutsan T. H. Pedagogichni umovy formuvannya hotovnosti maibutnikh vchyteliv ekonomiky do profilnogo navchannya

starshoklasnykiv [Pedagogical conditions to form the readiness of future economics teachers for specialized training of high school students]. Society. Science. Culture. Retrieved from <http://intkonf.org/gutsan-tg-pedagogichni-umovi-formuvannya-gotovnosti-maybutnih-vchiteliv-ekonomiki-do-profilnogo-navchannya-starshoklasnikiv>. [In Ukrainian].

6. Kupriianov B. V., Dynina S. A. (2001). Sovremennye podkhody k opredeleniiu sushchnosti kategorii «pedagogicheskie usloviia» [Modern approaches to the definition of the essence of the category "pedagogical conditions"]. Bulletin of N. A. Nekrasov State University of Kostroma, 2, 101–104 [In Russian].

7. Kushnir V. (2000). Vidobrazhennia nedyz'iunktyvnosti pedahohichnykh yavysch u protsesi modeliuvannia [Reflecting the non-disjunctiveness of pedagogical phenomena in the modeling process]. Pedagogy and psychology of professional education, 1, 106–114. [In Ukrainian].

8. Lytvyn A. V. (2014). Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy» : na dopomohu zdobuvacham naukovoho stupenia [Methodological principles of the concept of "pedagogical conditions": to help those obtaining a scientific degree]. Lviv: SPOLOM. [In Ukrainian].

9. Lytvyn A. V. (2012). Teoretychni ta metodychni zasady informatyzatsii navchalno-vykhovnoho protsesu u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh budivelnoho profilu : dys. ... doktora ped. nauk [Theoretical and methodological principles of informatization of the educational process in vocational and technical educational institutions of the construction profile]. Vinnytsia: M. Kotsiubynskuy State Pedagogical University of Vinnytsia. [In Ukrainian].

10. Mikheev V. I. (1987). Modelirovanie I metody teorii izmereniy v pedagogike [Modeling and methods of measurement theory in pedagogy]. Moscow: Vysshaya shkola. [In Russian].

11. Motorna L. V. (2008). Pedahohichni umovy zastosuvannia osvithnikh tekhnolohii v protsesi vykladannia pryrodnycho-naukovykh dystsyplin u tekhnichnykh koledzhakh [Pedagogical conditions for the use of educational technologies in the process of teaching natural and scientific disciplines at technical colleges]. Humanism and education: IX international science and practice. conference, June 10-12, 2008. Retrieved from <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Motorna.php> [In Ukrainian].

12. Nikolskyi M. V. (2002). Metodika organizatsii professional'no-khudozhestvennoi podgotovki arkhitekora sredstvami informatsionnykh tekhnolohiy : dis. ... kand. ped. nauk [Methodology for the organization of professional and artistic training of an architect by means of information technology: Ph. D thesis]. Tambov: Tambov State Technical University. [In Russian].

13. Punko I. O., Batsko T. Ye., Bilobabchenko O. V. (2014). Metodyka vykorystannia multymediinykh zasobiv navchannia u PTNZ khudozhnoho profilu [The method of using multimedia teaching aids at vocational schools of artistic profile]. Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems, 37, 89–93. [In Ukrainian].

14. Shynkaruk V. I. (ed). (2002). Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys. [In Ukrainian].

© А. В. Литвин, Л. А. Руденко 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 07.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

С. М. Вдович

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3582-4395> – С. М. Вдович

 pppo2003@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті представлено результати дослідження стану сформованості комунікативних навичок майбутніх психологів й обґрунтовано шляхи їх формування у закладі вищої освіти. З використанням комплексу психодіагностичних методик було визначено рівень комунікативних і організаторських схильностей респондентів, виявлено існуючі комунікативні перешкоди, з'ясовано комунікативні установки, які ускладнюють спілкування, визначено рівень компетентності респондентів в управлінні конфліктами та рівень комунікативної толерантності. Виявлено, що більшість майбутніх психологів мають низький та нижче середнього рівні комунікативних і організаторських схильностей, у них також виникають емоційні перешкоди, які заважають ефективному спілкуванню. Водночас студенти-першокурсники є достатньо гнучкими, певною мірою вміють виражати власні емоції й управляти ними, однак вони не завжди вміють адекватно виявляти свої переживання та контролювати негативні емоції, також не прагнуть зближатися з іншими людьми на емоційній основі. Негативний досвід спілкування, часто пов'язаний із відкритою чи замаскованою жорстокістю, заважає якісній взаємодії студентів-першокурсників з іншими людьми та призводить до формування негативних комунікативних установок. У більшості респондентів також виявлено досить низький рівень комунікативної толерантності та недостатній рівень управління конфліктами. Враховуючи отримані результати, автор наголошує на необхідності оволодіння майбутніми психологами ґрунтовними теоретичними знаннями про спілкування, отриманні якісної мовної підготовки, яка забезпечить оволодіння студентами нормами літературної української мови, удосконаленні їхньої риторичної компетентності. Ефективною формою реалізації здобутих теоретичних знань є психологічні тренінги з використанням різноманітних активних методів комунікації, а також будь-яка дисципліна освітньої програми може формувати у студентів комунікативні навички.

Ключові слова: комунікативні навички, спілкування, психолог, заклад вищої освіти, професійна підготовка

S. M. Vdovych

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article presents the results of a study of the state of future psychologists' communication skills formation and substantiates the ways of their formation at a higher education institution. The author, using a complex of psychodiagnostic methods determined the level of respondents' communicative and organizational tendencies, identified existing communicative obstacles, clarified communicative attitudes that complicate communication, and determined the level of respondents' competence in conflict management and the level of communicative tolerance. It was found that the majority of future psychologists have low and below average levels of communicative and organizational tendencies, they also have emotional obstacles that prevent effective communication. At the same time, first-year students are quite flexible, to some extent they know how to express their own emotions and manage them, but they do not always know how to adequately express their feelings and control negative emotions, nor do they seek to get close to other people on an emotional basis. Negative experience of communication, often associated with open or masked cruelty, interferes with the quality interaction of first-year students with other people and leads to the formation of negative communicative attitudes. The majority of respondents also revealed a rather low level of communicative tolerance and an insufficient level of conflict management. Taking into account the obtained results, the author emphasizes the need for future psychologists to acquire thorough theoretical knowledge about communication, to obtain high-quality language training that will ensure students' mastery of the norms of the literary Ukrainian language, and to improve their rhetorical competence. An effective form of implementation of acquired theoretical knowledge is psychological trainings using various active methods of communication, as well as any subject of the educational program can form students' communication skills.

Keywords: communication skills, communication, psychologist, higher education institution, professional training.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями.

Будь-яка сфера професійної діяльності вимагає сформованості у фахівців soft skills, які сприяють ефективнішому виконанню ними службових обов'язків, належному спілкуванню та взаємодії в трудовому колективі на різних рівнях (зі своїми колегами та керівниками, партнерами та конкурентами з інших організацій та установ, клієнтами). Фахівець зі сформованими м'якими навичками здатний успішніше просуватися в кар'єрі, просувати свої ідеї, розвивати власну справу тощо. Особливо значущими ці навички є для психологів, професійна діяльність яких вимагає постійного аналізу, узагальнення й опрацювання інформації, що надходить, доцільного і точного формулювання власних думок і пропозицій, розуміння та прийняття позицій інших людей, вміння налагоджувати і підтримувати контакти, домовлятися, розв'язувати конфліктні ситуації та знаходити компроміс тощо. О. Василенко та І. Корчак, аналізуючи проблему формування у студентів-психологів «soft skills» як чинника їхньої успішної майбутньої професійної діяльності, виділяють «п'ять груп «soft skills» майбутніх фахівців у галузі психології, які є важливою складовою їхньої успішної професійної діяльності: навички комунікації, навички особистої ефективності, управлінські навички, стратегічні навички та критичне мислення» [2, с. 17]. Як бачимо, комунікативні навички тут відіграють провідну роль, адже від умінь встановлювати довірливі стосунки, підтримувати спілкування і взаємодію, правильно доносити інформацію, впливати на поведінку і переконання клієнтів значною мірою залежить успішність фахівця, тому їх формування є одним із важливих завдань професійної підготовки майбутніх психологів у закладі вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Професійна підготовка майбутніх психологів у закладах вищої освіти була предметом дослідження багатьох науковців (І. Булах, В. Волошина, Л. Лохвицька, Затворнюк О. М., І. Коваль, А. Литвин, Матвієнко О. В., Ю. Михайленко, Л. Руденко, В. Синишина, Р. Сірко, Н. Старинська, Д. Супрун, О. Хуртенко, І. Якимчук та ін.).

Комунікативні навички та комунікативну компетентність психологів досліджували В. Андрієвська, В. Безлюдна, С. Березка, С. Бойко, Л. Ботіна, О. Василенко, О. Виноградна, Е. Драніщева, В. Духневич, І. Євченко, В. Казміренко, Т. Конівська, І. Корчак, А. Кузнецова, Л. Лещенко, С. Лукомська, Ю. Ненько, О. Осадько, Л. Осьмак,

Р. Павелків, Н. Підбуцька, Т. Пономаренко, Д. Романовська, Л. Руденко, Р. Сірко, О. Спіркіна, С. Тищенко, Н. Фалько, Л. Царенко, О. Цільмак, С. Шевченко та ін.

Мета статті – розглянути стан та обґрунтувати шляхи формування комунікативних навичок майбутніх психологів у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під комунікативними навичками розуміють «автоматизовані усвідомлені дії, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій, зумовлюють адекватне їх сприймання й розуміння» [1, с.60]. Комунікативні навички базуються на знаннях про сутність, види, функції, структуру, стилі, закономірності, правила та принципи спілкування, про комунікативну поведінку в різних життєвих і професійних ситуаціях, у тому числі конфліктних, про правила активного слухання, вербалізації емоцій та почуттів тощо). У свою чергу, набуті комунікативні навички стають є підґрунтям для комунікативних умінь – відпрацьованих дій на основі теоретичної та практичної комунікативної підготовки.

До навичок комунікації як важливої професійної та особистісної якості майбутнього психолога О. Василенко та І. Корчак відносять «такі компетентності, як: здатність до роботи у команді, проведення переговорів, здатність до ефективної комунікації з колегами, клієнтами, керівниками, міжособистісного спілкування, вміння переконувати, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати самостійні рішення. Найважливіше значення має використання комунікативних навичок в роботі з клієнтами, для якої важливим є включене активне слухання, вміння правильно задавати питання, лаконічно висловлювати свою думку тощо» [2, с. 20].

Відповідно до основних функцій спілкування можна виділити інформаційно-комунікативні, регуляційно-комунікативні та афективно-комунікативні навички.

Інформаційно-комунікативні навички дозволяють ефективно налагоджувати контакти, відчувати ситуацію, кожного співрозмовника та передбачати його дії в найрізноманітніших ситуаціях спілкування, доцільно застосовувати вербальні та невербальні засоби спілкування, адекватно висловлювати свої емоції та переживання, правильно формулювати власні думки й ідеї, слухати і чути партнера по спілкуванню тощо.

Регуляційно-комунікативні навички – це, передусім, здатність особистості співвідносити свої дії та добирати слова, враховуючи потреби, стани та можливості співбесідників. Вони неможливі без взаємодовіри, взаємопідтримки та взаємодопомоги, вимагають постійного оцінювання результатів

взаємодії. Регуляційно-комунікативні навички дозволяють контролювати трудову діяльність, обґрунтовувати і доносити до фахівців необхідні для виконання завдання, визначати ефективні шляхи, форми та методи розв'язання проблем. Тут важливими є здатність поступатися, чесність, чіткість і ясність у висловлюваннях, критичність та об'єктивність в оцінюванні дій співрозмовників та власних вчинків.

Сформовані афективно-комунікативні навички дозволяють партнерам по спілкуванню виражати власні почуття та стани, відстоювати інтереси та потреби, правильно розуміти причини і наслідки емоційної поведінки співрозмовника, бути сенситивними й емпатійними.

З метою визначення стану сформованості у майбутніх психологів комунікативних навичок ми провели дослідження серед студентів-першокурсників Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Практична психологія» за спеціальністю 053 «Психологія». В опитуванні взяли участь 60 студентів віком від 16 до 19 років.

Ми застосували комплекс методик: для визначення рівня комунікативних і організаторських схильностей – методику «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) В. Синявського та Б. Федоришина [5, с. 115–127]; для виявлення комунікативних перешкод – методику «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» В. Бойка [5, с. 97–99]; для з'ясування комунікативних установок, які ускладнюють спілкування, – методику «Діагностика комунікативної установки» В. Бойка [5, с. 130–133]; для визначення рівня компетентності респондентів в управлінні конфліктами – методику «Управління міжособистісними конфліктами» Д. А. Вегена та К. С. Камерона [3, с. 11–13]; для вимірювання комунікативної толерантності – методику «Діагностика комунікативної толерантності» В. Бойка [5, с. 138–141].

Вивчення рівня комунікативних і організаторських схильностей (див. табл. 1)

показало, що більшість майбутніх студентів мають низький (42,1%) та нижче середнього (16,6%) рівні прояву схильностей до комунікативної діяльності, а також низький (42,7%) та нижче середнього (12,5%) рівні прояву схильностей до організаторської діяльності. Вони, як правило, не надто прагнуть спілкування, некомфортно почуваються у новому для них середовищі та незнайомих ситуаціях, люблять перебувати на самоті, мають певні труднощі у налагодженні контактів, не схильні відстоювати власні думки та погляди, досить вразливі та схильні ображатися, не виявляють ініціативи, не люблять приймати самостійні рішення. В 11,3% респондентів виявлено середній рівень прояву комунікативних схильностей та у 18,7% – середній рівень прояву організаторських схильностей, що характеризує їх як людей, які прагнуть контактувати з іншими, не обмежують кола своїх знайомств, схильні відстоювати власні думки й ідеї, планувати свою діяльність, однак ці характеристики не є сталими. Найменше респондентів виявлено з високим рівнем комунікативних (10,5%) та організаторських (9,7%) схильностей. Вони, зазвичай, не губляться у незнайомих ситуаціях, легко знаходять нових друзів, постійно розширюють коло знайомих, із задоволенням займаються громадською діяльністю, допомагають іншим, ініціативні у спілкуванні, самостійно та з власної волі приймають рішення навіть у складних ситуаціях. У частини респондентів виявлено дуже високий рівень прояву комунікативних (19,5%) та організаторських (16,4%) схильностей. Для таких людей комунікативна й організаторська діяльність є потребою. Вони легко та швидко орієнтуються в складних ситуаціях, вміють доречно і вчасно розрядити ситуацію, невимушено поведуться серед незнайомих людей, у новому середовищі. Для них характерна ініціативність, наполегливість, самостійність у прийнятті важливих рішень, твердість позиції.

Таблиця 1

Рівень прояву комунікативних і організаторських схильностей

№ з/п	Рівень	Комунікативні схильності	Організаторські схильності
1.	Низький	42,1%	42,7%
2.	Нижче середнього	16,6%	12,5%
3.	Середній	11,3%	18,7%
4.	Високий	10,5%	9,7%
5.	Дуже високий	19,5%	16,4%

Отже, більшість майбутніх психологів мають низький та нижче середнього рівні комунікативних і організаторських схильностей, що свідчить про необхідність їх розвитку в процесі навчання у закладі вищої освіти.

Дослідження рівнів прояву перешкод у встановленні емоційних контактів показало, що у майбутніх психологів найбільше виражена

перешкода «неадекватний прояв емоцій» (2,6), приблизно однаковою мірою – «домінування негативних емоцій» (2,2), «негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій» (2,1) та «небажання зближатися з людьми на емоційній основі» (1,9), а найменш вираженим є «невміння управляти емоціями, дозувати їх» (1,6) (див. рис. 1).

Рисунок 1 – Рівень прояву перешкод у встановленні емоційних контактів (середній бал)

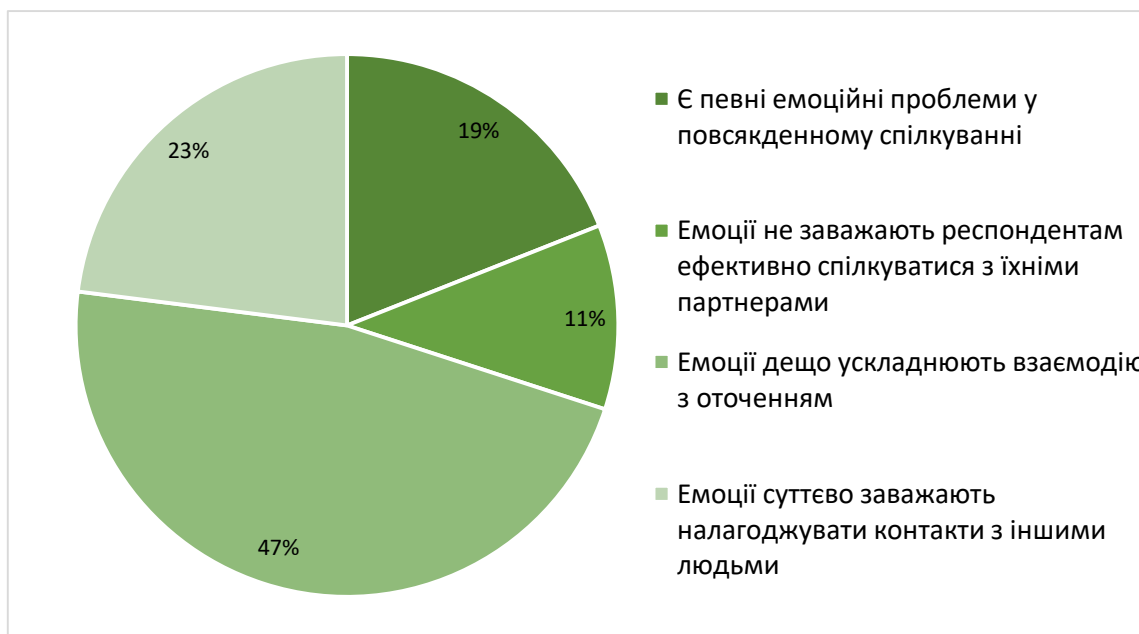

Рисунок 2 – Вплив перешкод у встановленні емоційних контактів на спілкування майбутніх психологів

Перешкоди у встановленні емоційних контактів різною мірою впливають на спілкування та взаємодію майбутніх психологів. На рис. 2

представлено результати кількісного аналізу наявності в них перешкод, зокрема емоції не заважають ефективно спілкуватися 11%

респондентів, є певні емоційні проблеми у щоденному спілкуванні у 19% респондентів, перешкоди у встановленні емоційних контактів дещо ускладнюють взаємодію з оточенням – 47% респондентів та суттєво заважають контактувати з людьми – 23% респондентів. Отже, більшості майбутніх психологів емоційні перешкоди заважають ефективній взаємодії.

У частини респондентів (які набрали по 3 і більше балів) ті чи інші емоційні перешкоди виникають постійно. Аналіз прояву перешкод у встановленні емоційних контактів показав, що у 63% респондентів постійно виявляється неадекватний прояв емоцій, у 33% – домінування

негативних емоцій, у 23% – небажання зближатися на емоційній основі, у 17% – невміння управляти власними емоціями та дозувати їх та у 14% – негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій. Отже, студенти-першокурсники є достатньо гнучкими, певною мірою вміють виражати власні емоції та управляти ними, однак їм також слід опанувати навички адекватного прояву емоцій та контролю за негативними емоціями, а також навчитися зближатися з іншими людьми на емоційній основі.

Ефективному професійному спілкуванню також можуть заважати негативні комунікативні установки.

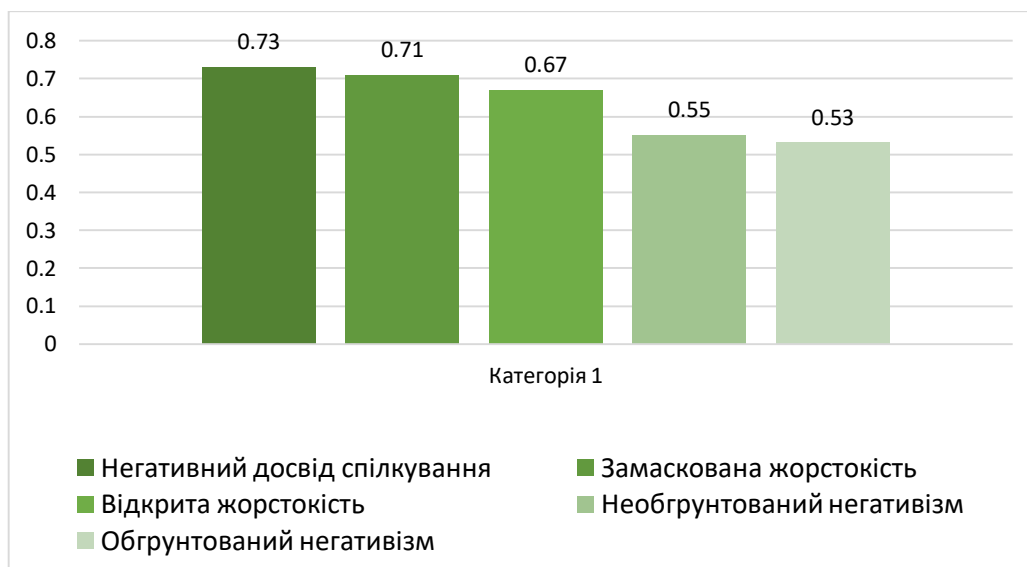

Рисунок 3 – Рівні прояву комунікативних установок

Діагностика комунікативних установок майбутніх психологів показала, що найвираженішим є негативний досвід спілкування (0,73), замаскована жорстокість (0,71) і відкрита жорстокість (0,67), дещо менш виражені – необґрунтований негативізм (0,55), обґрунтований негативізм (0,53) (див. рис. 3). Отже, негативний досвід спілкування, часто пов'язаний із відкритою чи замаскованою жорстокістю, суттєво заважає якісній взаємодії студентів-першокурсників з іншими людьми.

У професійній діяльності психолога також важливими є комунікативні навички управління

конфліктами. Як показали результати опитування, у респондентів переважає середній рівень компетентності в управлінні конфліктами (53%), натомість всього 7% мають досконалий рівень компетентності в управлінні конфліктами; низький рівень – у 23% та високий – у 17% (див. рис. 4).

Отже, вважаємо, що майбутнім психологам слід удосконалювати навички управління конфліктами, формувати конфліктологічну компетентність, комунікативні установки.

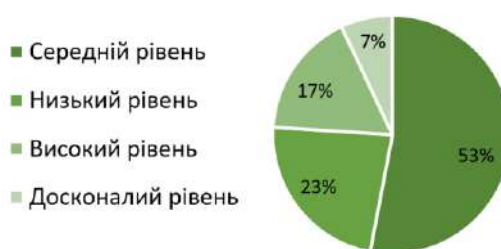

Рисунок 4 – Рівні компетентності в управлінні конфліктами

Робота практичного психолога передбачає безумовне прийняття і розуміння клієнтів, що неможливо без комунікативної толерантності. Опитування майбутніх психологів показало, що у більшості досить низький рівень комунікативної толерантності, зокрема найвираженішими в респондентів є схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними (середній бал – 11,6), невміння приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей (10,9) та нездатність приймати

індивідуальності тих людей, з якими мають справу (10,8). Меншою мірою виражені схильність переробляти та перевиховувати інших людей (10,3), відсутність адаптаційних здібностей у взаємодії з людьми (10,1), категоричність або незмінність оцінок на адресу оточення (10,0) і схильність оцінювати людей, виходячи з власного «Я» (9,5) (див. табл. 2). Чим більшою мірою виражена та чи інша ознака – тим нижчий рівень комунікативної толерантності.

Таблиця 2

Вираженість поведінкових ознак комунікативної толерантності

№ з/п	Поведінкові ознаки	Середній бал
1.	Схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними	11,6
2.	Невміння приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей	10,9
3.	Нездатність приймати індивідуальності тих людей, з якими мають справу	10,8
4.	Схильність переробляти та перевиховувати інших людей	10,3
5.	Відсутність адаптаційних здібностей у взаємодії з людьми	10,1
6.	Категоричність або незмінність оцінок на адресу оточення	10,0
7.	Схильність оцінювати людей, виходячи з власного «Я»	9,5

Таким чином, більшість майбутніх психологів мають низький та нижче середнього рівні комунікативних і організаторських схильностей, у них також виникають емоційні перешкоди, які заважають ефективному спілкуванню. Водночас студенти-першокурсники є достатньо гнучкими, певною мірою вміють виражати власні емоції й управляти ними, однак вони не завжди вміють адекватно виявляти свої переживання та контролювати негативні емоції, також не прагнуть зближатися з іншими людьми на емоційній основі. Негативний досвід спілкування, часто пов'язаний із відкритою чи замаскованою жорстокістю, заважає якісній взаємодії студентів-першокурсників з іншими людьми та призводить до формування негативних комунікативних установок. У більшості респондентів також виявлено досить низький рівень комунікативної толерантності та недостатній рівень управління конфліктами.

Це підтверджує необхідність формування комунікативних навичок у майбутніх психологів у закладі вищої освіти.

Передусім студенти мають отримати теоретичні знання про сутність, функції, види, форми, засоби і стилі спілкування, про техніки активного слухання, вербалізації емоцій та почуттів, надання зворотнього зв'язку, управління власними емоціями, подолання страху перед аудиторією; про конфлікт, його різновиди і стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях; про комунікативні бар'єри, їх причини та шляхи подолання; про маніпулятивну поведінку, її різновиди та способи протистояння

маніпуляціям; про ділове спілкування та комунікативну культуру тощо. Всі ці та інші питання охоплює курс «Психологія спілкування», який у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності викладається майбутнім психологам у першому семестрі першого року навчання. У подальшому конкретизувати і вдосконалювати свої знання студенти зможуть, вивчаючи такі дисципліни, як «Конфліктологія», «Теорія і практика ведення ділових переговорів», «Соціальна психологія» та ін.

Велике значення для майбутніх психологів має мовна підготовка, яка забезпечить оволодіння студентами нормами літературної української мови, грамотне ведення професійної документації, дозволить майбутнім фахівцям доступно, чітко і логічно державною мовою доносити свою думку клієнтам, колегам по роботі, ефективно проводити психопрофілактичну роботу і поширювати психологічні знання серед батьків, учителів, інших верств населення, грамотно презентувати власні досягнення широкому загалу.

Важливо також удосконалювати їхню риторичну компетентність. Як зазначає Т. Конівіцька, «вивчення теорії риторики і практичне застосування набутих знань дасть змогу вирішити низку професійно орієнтованих завдань для психологів: подолання комунікативних бар'єрів і, як наслідок, формування контактної особистості та створення психологічно комфортної комунікативної взаємодії; розвиток умінь ведення бесіди як основного виду діалогічної комунікації; оволодіння

вербальними і невербальними засобами комунікації; засвоєння не лише способів комунікацій, а й інструментів впливу на свідомість і підсвідомість особистості; розвиток мистецтва презентації та самопрезентації, тренінгової діяльності та публічного виступу тощо» [4, с. 121].

Реалізувати і закріпити здобуті теоретичні знання на практиці студенти можуть під час проведення різноманітних психологічних тренінгів (тренінг комунікативності, тренінг сенситивності, мотиваційний тренінг), де використовують різноманітні активні методи комунікації, наприклад, мозкові штурми, ділові ігри, проєктування, дискусії, драматизації, розв'язання професійно-психологічних задач тощо. Це розвиває комунікативні навички, критичне мислення, сенситивність, емпатійність студентів, їхню здатність до саморефлексії, самоаналізу та саморозвитку.

Окрім тренінгів, будь-яка дисципліна освітньої програми може формувати у студентів комунікативні навички. Для цього слід мотивувати їх висловлювати власні думки та ставлення, залучати до обговорення проблемних питань, дискусій, написання есе, вчити якісно презентувати власні досягнення з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, залучати до наукової діяльності (написання тез, статей, наукових робіт, участь у студентських науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах), майстер-класів, художньої самодіяльності та різноманітних культурних заходів. Це розвиватиме їхній світогляд, додаватиме впевненості в собі, відкриватиме широке коло можливостей для самореалізації.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, формуванню комунікативних навичок у майбутніх психологів у закладі вищої освіти сприяють теоретичні знання про спілкування, мовна підготовка та вдосконалення риторичної компетентності, а також проведення різноманітних психологічних тренінгів, зокрема тренінгу комунікативності, активізація студентів до комунікативної діяльності під час вивчення будь-яких дисциплін освітньої програми та позанавчальної, дозвіллевої діяльності.

Наші подальші дослідження будуть спрямовані на дослідження ефективності тренінгу комунікативності як засобу формування комунікативних навичок майбутніх психологів у закладі вищої освіти.

© С. М. Вдович, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 21.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

Список літератури:

1. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / Держ. закл. «Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 299 с.
2. Василенко О., Корчак І. Формування у студентів-психологів «soft skills» як чинник їх успішної майбутньої професійної діяльності. *Psychology Travelogs*. 2021. № 2. С. 17–24.
3. Дзюба Т. М. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту; за наук. ред. Л. М. Карамушки. Полтава: ПОППО, 2005. 64 с.
4. Конівіцька Т. Я. Риторична складова професійної компетентності майбутніх психологів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Вип. 49. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2017. С. 119–122.
5. Шевенко А. М. Методичне забезпечення відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю: метод. реком. К., 2016. 157 с.

References:

1. Berestenko O. H. (2013) Culture of professional communication: teaching method. manual for students of day and extracurricular forms of education for all special humanitarian profile Luhansk: Publishing House "Taras Shevchenko LNU".
2. Vasylenko O. & Korchak I. (2021) Formation of "soft skills" in psychology students as a factor in their successful future professional activity. *Psychology Travelogs*, 2, 17–24.
3. Dziuba T. M. (2005) A set of methods for diagnosing the school leader's psychological readiness to interact in conflict conditions / Ed. by L. M. Karamushka. Poltava: POIPPO.
4. Konivitska T. Ya. (2017) Rhetorical component of future psychologists' professional competence. Modern information technologies and innovative training methods in the specialists' training: methodology, theory, experience, problems: Collection of scientific works, 49, 119–122.
5. Shevenko A. M. (2016) Methodological support for the student youth's selection to higher educational institutions of the pedagogical profile: method. Recommendation. Kyiv.

Ю. В. Вінтюк

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6263-4744> – Ю. В. Вінтюк

✉ yurvin@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуті питання можливостей формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів у процесі набуття знань з історії психології; здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження, з'ясовано наявні підходи до її вивчення. Встановлено, що опанування знань з історії психології є важливою для майбутніх психологів дисципліною, оскільки вона поєднує в собі знання з багатьох інших дисциплін; тому їх зміст становлять ті знання, які були отримані з інших курсів – загальної, вікової, педагогічної чи соціальної психології тощо. З іншого боку, історія психології дозволяє звести ці знання в єдину цілісну систему, зрозуміти логіку появи і подальшого розвитку сучасної психологічної науки, причини зміни її предмета, підходів, методів, основної проблематики тощо. Відповідно, цей предмет спрямований на підвищення психологічної і професійної компетентності психолога та збагачення і поглиблення психологічних знань. Розглянуто історичний аспект підготовки фахівців; висвітлений історичний аспект вивчення психології; з'ясовано історичний аспект роботи фахового психолога. Встановлено, що розуміння психіки як продукту історичного розвитку зумовило необхідність створення відповідного, а саме історичного підходу до її вивчення. Такий підхід виникає внаслідок взаємодії і поєднання принципу розвитку та принципу об'єктивного, експериментального вивчення психіки. Відповідно, принцип розвитку стає детермінуючим для пояснення процесу формування психіки у його цілісності, а умовою адекватного розуміння процесу розвитку стає дослідження, яке дає змогу виявити закономірності, зрозуміти сутність генетичного процесу. Показано, що такий підхід можна застосувати і до процесу формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, який відбувається під час їхньої фахової підготовки у закладах вищої освіти. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективних досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: підготовка майбутніх фахових психологів, принцип історизму, формування професійної компетентності, історичний аспект вивчення психології, історичний аспект становлення фахового психолога.

Yu. V. Vintiuk

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

IMPLEMENTATION OF THE HISTORIC PRINCIPLE DURING FORMATION PROFESSIONAL COMPETENCE OF PSYCHOLOGISTS

The article examines issues related to the possibilities of forming the professional competence of future professional psychologists in the process of acquiring knowledge from the history of psychology; a review of scientific publications on the research topic was carried out, the available approaches to its study were clarified. It has been established that mastering knowledge of the history of psychology is an important discipline for future psychologists, as it combines knowledge from many other disciplines; therefore, their content consists of the knowledge that was obtained from other courses - general, age-related, pedagogical or social psychology, etc. On the other hand, the history of psychology allows us to combine this knowledge into a single coherent system, to understand the logic of the emergence and further development of modern psychological science, the reasons for changing its subject, approaches, methods, main issues, etc. Accordingly, this subject is aimed at increasing the psychological and professional competence of a psychologist and enriching and deepening psychological knowledge. The historical aspect of specialist training is considered; the historical aspect of the study of psychology is highlighted; the historical aspect of the work of a professional psychologist is clarified. It has been established that the understanding of the psyche as a product of historical development necessitated the creation of an appropriate, namely, a historical approach to its study. This approach arises as a result of the interaction and combination of the principle of development and the principle of objective, experimental study of the psyche. Accordingly, the principle of development becomes decisive for the explanation of the process of formation of the psyche in its integrity, and the condition for an adequate understanding of the development process is research that allows us to identify existing patterns and understand the essence of the genetic process. It is shown that this approach can be applied to the process of forming the professional competence of future

professional psychologists, which takes place during their professional training in institutions of higher education. Conclusions are drawn from the work carried out and prospective research in this direction is planned.

Keywords: training of future professional psychologists, principle of historicism, formation of professional competence, historical aspect of studying psychology, historical aspect of becoming a professional psychologist.

Постановка проблеми. Згідно з поширеною думкою, призначення історичних знань полягає в тому, щоб допомогти кожній людині дізнатися як про своє походження, так і про свій рід, народність, націю, їхнє виникнення та подальше становлення, аж до наших днів. В історичних даних можна також знайти відомості про видатних людей, які зробили вагомий внесок у розвиток різних галузей суспільної діяльності, перш за все культури, науки і освіти. Не менш важливим є те, що історія показує людям помилки, зроблені в минулому, а тому дає змогу не повторювати, або й навіть виправити їх. Все сказане повною мірою стосується проблеми набуття історичних знань при вивченні кожної науки, психології зокрема. Звідси слідує необхідність розгляду можливостей формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів у процесі набуття знань з історії психології, що робить актуальним ретельне висвітлення цієї теми.

Мета роботи: розглянути можливості реалізації принципу історизму при формуванні професійної компетентності фахових психологів.

Завдання дослідження:

- здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження, з'ясувати наявні підходи до її вивчення;
- розглянути роль історичних знань у процесі підготовки фахівців, висвітлити значення історичних знань для вивчення психології;
- з'ясувати застосування історичних знань у роботі фахового психолога;
- зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективних досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Публікацій у доступній фаховій літературі на цю тему виявлено не багато, передусім вони стосуються вивчення історії психології в процесі підготовки майбутніх фахових психологів. Виходячи з наявного, передусім необхідно відзначити такі публікації: І. М. Євченка і А. М. Маслока [3], С. М. Жукова і Т. В. Жукова [4], М. С. Корольчука і П. П. Криворучка [8], О. М. Кокуна [9], М. М. Махнія [10], В. А. Роменця [12; 14-15], В. А. Роменця й І. П. Манохи [13], В. В. Ягупова [16], збірки публікацій груп авторів [5 – 7; 11], а також власні публікації [1; 2] та деякі інші.

У наявних публікаціях відзначається, що наявність знань з історії психології є необхідною і важливою для професійних психологів дисципліною, причому не лише через те що вона поєднує в собі знання з низки

різних дисциплін. Одні автори вказують на те, що її зміст становить ті знання, які були отримані з інших галузей наукової психології, передусім загальної, вікової, педагогічної чи соціальної тощо. Натомість інші відзначають, що історія психології дозволяє звести ці знання в цілісну систему, допомагає зрозуміти логіку появи і подальшого розвитку психологічної науки, причини неодноразової зміни її предмета, підходів, методів, основної проблематики тощо. Відповідно, цей предмет спрямований на підвищення психологічної і професійної компетентності психолога та збагачення і поглиблення психологічних знань.

Однак, незважаючи на те, що значення вивчення історії психології для процесу підготовки майбутніх фахових психологів у наявних публікаціях висвітлено достатньо повно, як і сам процес набуття необхідних знань, можливості формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів у процесі набуття знань з історії психології висвітлено недостатньо; розгляд різних аспектів цієї проблеми у наявних публікаціях також відсутній. Висвітленню не вивчених сторін проблеми, що перебуває в центрі розгляду, присвячене це дослідження.

Публікація є продовженням попередніх досліджень з цієї теми [1 - `2], і передбачає подальшу роботу у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз публікацій за темою дослідження дає можливість констатувати, що їх особливістю є розгляд окремих історичних аспектів психологічної науки, важливих для фахової підготовки майбутніх психологів. Незалежно від сфери діяльності та використаних підходів їх об'єднує застосування принципу історизму: в наукових дослідженнях, зокрема, у психології, педагогіці, а також у практичній діяльності фахових психологів і в процесі їхньої підготовки.

Принцип історизму належить до основних у сучасній науці; він потребує розгляду відомих історичних фактів, подій і явищ відповідно до конкретних історичних обставин, у їхньому взаємозв'язку та взаємозумовленості [5, с. 8]. Відповідно, кожне історичне явище потрібно вивчати в динаміці, тобто дослідник повинен встановити як воно виникло, які етапи розвитку пройшло, яким стало у той чи інший відтинок часу. Такий принцип потребує також, щоб будь-яке історичне явище вивчалось в зв'язку з конкретним

історичним досвідом, і висвітлювалося з врахуванням подальших подій.

Цей принцип в психології сьогодні є одним з наукових підходів до вивчення дійсності, природних феноменів і суспільних явищ у їхній динаміці, процесі постійних змін, а також розвитку в часі, тобто в їх закономірному послідовному розвитку. Він вимагає здійснювати аналіз об'єктів вивчення в зв'язку з наявними історичними умовами їхнього існування, в контексті конкретного часу, у їхньому розвитку, тобто у минулому, теперішньому і майбутньому.

Принцип історизму в науці дозволяє розуміти будь-які явища дійсності, зокрема, психічні явища, в динаміці, у процесі їхнього виникнення і становлення. Якщо використати його до оцінки, наприклад, течій і напрямків психології, то схема розгляду може бути такою: коли, де й як певна течія виникла; що вона становила зі себе в період своєї появи і розвитку; чому згодом почала зазнавати змін, її програми, підходи і методи; стратегічні та тактичні завдання цієї течії чи напрямку на різних етапах діяльності; чим зрештою стала ця течія чи напрямок у кожний конкретний історичний період [8, с. 12].

У сучасній науці сформувався розуміння того, що феномен особистості людини – факт історичного розвитку культури. При цьому кожна епоха виробляє специфічну, відповідну їй ментальність; історично зумовлені зміни умов життя людини не тільки впливають, а часто і визначають розвиток психіки людини, особливості її особистості й індивідуальності. Встановлено, що феномени буття та розвитку особистості завжди є історично обумовленими, а індивідуальна свідомість будь-якої людини включає також історичну свідомість. Тому розуміння людини і її психологічних особливостей є неможливим поза межами історичних процесів, а тому лише знання історичного розвитку й зумовлених ним змін будь-якого психічного явища забезпечує його адекватне пояснення та розуміння.

Не тільки виникнення, розвиток але й вивчення психології неодмінно містить історичний аспект, який присутній при вивченні будь-якої теми з психології. Так, при вивченні теми «Темперамент» виклад неодмінно потрібно розпочинати з розповіді про те, як і коли виникла необхідність його дослідження; про термі міркування з цього приводу в античності; подальший розвиток цих ідей у подальші часи, аж до створення науково обґрунтованої теорії темпераменту у ХХ ст. Аналогічно при вивченні теми «Характер» виклад доцільно розпочинати з історичного екскурсу вивчення питання. Починати потрібно з констатації факту, що спроби поділити людей на певні типи – у відповідності до властивих їм особливостей поведінки – відомі з давніх часів.

Мислителі ще у давнину намагалися пізнати людину, але через багатство проявів поведінки зробити це виявилось неможливо. Тому доцільно було спочатку поділити людей на типи, а потім дослідити кожен тип зокрема [цит. за 2, с. 65]. Певні міркування з цього приводу трапляються у працях Платона, Арістотеля, Феофраста. Проте спроби створити науково обґрунтовані типології характерів були зроблені вже у ХХ ст.

Виклад будь-якої теми, з психології зокрема, доцільно розпочинати з самого початку виникнення і дослідження певного питання, саму психологію також необхідно вивчати з вивчення її історії. З цього приводу історик психології М. Г. Ярошевський констатує таке: «Історія психології – це життєопис, життєрозуміння цієї науки» [цит. за 2, с. 65]. Інакше кажучи, якщо будь-хто хоче зрозуміти, чому саме такою є сучасна психологія, необхідно спочатку дізнатися про те, як вона виникла, і як відбувався хід її становлення та розвитку. Крім того, знання історії психології систематизує та надає значення тій психологічній інформації, яка вже відома, сприяє її різнобічному сприйманню. Так розуміння минулого пояснює сучасне і дає змогу побачити перспективи на майбутнє. Все це є необхідними компонентами професійної компетентності психолога.

Доречно також відзначити, що вивчення історії психології об'єднує всі галузі психологічного дослідження і проблеми сучасної психології, що дозволяє виявити зв'язки між різноманітними ідеями, підходами, поглядами, теоріями та концепціями. Історія психології не лише ознайомлює з різними фактами та історичними подіями, але й навчає мислити, розуміти і оцінювати конкретні психологічні явища та підходи до їх вивчення. Значення вивчення історії психології полягає також у тому, що ці знання є основою професійної культури психологів у різноманітних сферах їхньої діяльності.

Якщо підготовку майбутнього фахового психолога можна розглядати як процес формування його професійної компетентності, то всю подальшу професійну діяльність можна розглядати як процес її постійного вдосконалення. І цей процес не тільки має свою історію, але й передбачає подальше розширення та поглиблення знань з історії психології, а також використання у процесі проведення досліджень та генерування нових знань тих самих підходів і принципів, які є спільними для застосування історичного підходу в інших видах діяльності, як науковця так і практикуючого психолога. Далі у цьому дослідженні буде показано, що всі особливості професійної компетентності майбутнього фахового психолога,

сформовані в процесі набуття знань з історії психології, будуть використовуватися у подальшій роботі за обраним фахом.

Для початку слід відзначити, що головною базовою категорією, яка характеризує процес формування особистості фахівця, тобто визначає мету, завдання, зміст й основні етапи взаємовпливу професії та особистості, поступове набуття нею необхідного професійного досвіду, вдосконалення необхідних теоретичних знань, практичних вмінь і навичок, а також формування професійно значущих якостей – є професійний розвиток. Під цим поняттям розуміють «...зміни психіки, які відбуваються в ході освоєння певної професії, а саме: здобуття освіти і подальше виконання трудової діяльності. Початок процесу професійного розвитку пов'язують із фактом «...прийняття людиною професії, на рівні особистісного сенсу, та активне включення в процес її опанування» [16, с. 23]. Дана категорія є головною у психології праці та включає: виникнення професійних намірів, професійну освіту, професійне дозрівання, формування, саморозвиток і подальше вдосконалення суб'єкта праці. Через це необхідно враховувати історичний аспект особистісно-професійного розвитку фахівця, який становить зі себе процес розвитку особистості в професійному середовищі, котрий спрямований на максимальну реалізацію її фізичного, духовного, особистісного та професійного потенціалу конкретного фахівця в професійній діяльності, а також на досягнення необхідних результатів у ній.

Не тільки процес становлення та подальшого вдосконалення фахового психолога має свою історію. Його взаємодія, з кожним клієнтом, також має виражений і вагомий історичний аспект, який передбачає реалізацію принципу історизму при виконанні професійних посадових обов'язків. Аналогічно тому, як лікар, здійснюючи взаємодію з клієнтом, фіксує наявні етапи, а тому при кожному її акті здійснює записи, тобто веде «Історію хвороби», так і свою діяльність здійснює й практичний психолог [7]. Причому історія роботи психолога з клієнтом – перше, на що звертають увагу, аналізуючи взаємодію фахівця з тими, хто звернувся за допомогою. Для цього фахівцю необхідно заповнювати всі дані про клієнта так, щоб за необхідності не виникло додаткових запитань, а у нього завжди була повна інформація про перебіг симптомів і результати психологічних впливів. Така історія не лише професійний, але і юридичний документ, тому записи в ній мають бути чіткими і зрозумілими. Змістовні та чіткі записи історії психологічної допомоги є свідченням високої якості психологічно-консультаційного процесу.

Підхід до роботи практичного психолога з позицій вимог об'єктивності вимагає вивчення людини у її діяльності, оскільки про психічні особливості можна скласти уявлення лише за її вчинками. Відповідно важливо вивчати психічні явища не лише у найтиповіших, але і нетипових для цієї особи умовах. Лише у такому випадку можна достатньо повно охарактеризувати особу, як клієнта, і при цьому не упустити нічого важливого. Різнібічному аналізу необхідно піддати всі одержані факти, навіть ті, які суперечать один одному. Оскільки саме ці факти можуть привернути увагу, їм обов'язково потрібно знайти пояснення, а для цього доречно провести додаткове вивчення. Саме такий аналіз зазвичай дає можливість знайти вирішення проблеми, наявної у роботі з клієнтом.

Психологічна карта (або психологічна справа) – це сукупність документів, що містить зроблені психологом характеристики, заповнені бланки методик, протоколів зустрічей, висновки тощо, персонального обліку клієнта, які містять максимально повні відомості про психологічні особливості, емоційний стан людини та результати діагностичної, консультативної та інших видів психологічної роботи психолога з ним [7].

Спостереження психічних явищ у їх розвитку є важливим принципом організації психологічних досліджень, оскільки довкілля перебуває у постійному русі, зазнає змін, тому його образ не може бути незмінним. Саме постійна зміна психіки як механізму відображення дійсності вимагає розгляду психічних явищ у їхньому постійному розвитку. Через те що психічні явища невинно змінюються, це обов'язково має бути зафіксовано і при проведенні будь-якого дослідження, спрямованого на їх різнібічне вивчення. Тому Психологічна карта повинна містити інформацію про всі зміни, виявлені у процесі взаємодії психолога з клієнтом.

У Психологічній карті мають бути зафіксовані результати застосування використаних діагностичних методик, зроблені висновки та зафіксовані результати діяльності клієнта. Аналогічно, як і в протоколах зустрічей – це необхідно для нагадування того, що було у попередній зустрічі, чи серії зустрічей, причому з вказаним висловлюванням про це чи емоційним відгуком клієнта [цит. за 2, с. 66]. Всі наявні дані фіксують динаміку процесу взаємодії, прогрес або регрес, напрямок подальшого руху або безвихідь, з яких потрібно негайно шукати вихід; все це є доказом того, що психолог постійно працює. Протоколи діагностичних обстежень мають визначену структуру, де вказують дату та час проведення обстеження, місце де воно проводилося, ким, його мета, назви використаних

методик, задіяний стимульний матеріал, перебіг дослідження та одержані результати. Протокол відрізняється від інших документів чіткішою структурою і переважно використовується в освітній та юридичній сфері.

Протоколи і записи результатів зустрічей психолога з клієнтом особливо важливі, якщо здійснюється консультування або ж профілактичні бесіди. У першому випадку – це необхідна підказка, як для того, хто працює з психологом, так і для фахівця, оскільки є підтвердженням того, що психолог працює, а не лише розмовляє з клієнтом. У іншому випадку протокол є обов'язковим документом при проведенні бесіди, в якому зафіксований результат, де в кінці неодмінно написано рекомендації, які клієнт повинен виконувати [7]. Гарантією виконання є особисті підписи психолога та пацієнта; у кожному випадку необхідними є обидва підписи. Своєчасність і акуратність, повнота та точність здійснення записів всіх нюансів взаємодії з клієнтом також характеризують наявний рівень професійної компетентності практичного психолога.

Надані рекомендації важливі при здійсненні підбору персоналу, оскільки дають відповідь на питання куди краще скерувати працювати конкретного претендента на посаду – до офісу або на виїзну роботу, до дитячого садка або в загальноосвітню школу чи в пансіонат до ветеранів праці. Рекомендації також є важливими при спрямуванні дитини до школи, для визначення класу або підбору індивідуальної програми навчання. У соціальній та правовій сфері, як орієнтир – які дії необхідні, щоб досягнути позитивних змін. У медичній сфері – з'ясувати, допомога якого фахівця необхідна а також визначити напрямок корекції та подальшого розвитку. Певні рекомендації можна давати і в психологічному висновку, але в скороченому обсязі.

Після проведення діагностики психолог складає індивідуальний план для подальшої психологічної роботи з клієнтом. Нерідко до нього необхідно включити групові заняття, за певними програмами сприяння сімейному вихованню або для групової роботи з узалежненими [цит. за 2, с. 67]. Такий план є таблицею, яка розділена на кілька стовпців, кожен з яких містить певну інформацію. Перший рядок містить дату; другий – назву та зміст заняття, може включати міжвидомчу взаємодію; третій містить відомості про виконання та підпис. Часом план складається для проведення первинної діагностики і включає необхідну психологічну діагностику, тематику та кількість зустрічей, групові й комплексні заняття, інформацію про міждисциплінарну взаємодію. Проте краще починати із аналізу запиту, ознайомлення з документацією та даними

первинної діагностики, і лише після цього складати план роботи з клієнтом. Після здійснення первинної діагностики та складання плану можна сформулювати попередній висновок, якщо необхідно, можна провести додаткову діагностику.

Крім цього, у роботі практичного психолога є ще спеціальна документація, яка забезпечує змістовну та процесуальну сторони повсякденної професійної діяльності. До такої документації належать різні психологічні висновки: протоколи діагностичних обстежень, корекційних занять, бесід, інтерв'ю, корекційні карти; карти історії психічного розвитку; виписки із психологічних висновків і карт розвитку тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. З'ясовано, що наявність історичного підходу є необхідною вимогою до науковості, у різноманітних сферах знання та діяльності, психології зокрема. Відповідно до цього, завдання як науковця, так і фахівця полягає в послідовному дослідженні складових психічного процесу, який розгортається в часі. Дослідження повинно охоплювати весь процес розвитку конкретного психічного явища, врахувавши всі можливі зміни – від появи до зникнення – і пояснити його сутність, призначення та особливості.

2. Встановлено особливості реалізації надання історичних знань у процесі підготовки майбутніх фахових психологів. Пошук аналогічних досліджень у минулому, використання досвіду попередників, методик чи способів їх застосування, або показників і критеріїв дають фахівцю можливість здійснювати порівняння, знаходити аналогії, виявляти найістотніші та найстійкіші зв'язки явища, яке досліджується, протягом тривалого часу, дозволяє виявити наявні тенденції, зміни педагогічних процесів та явищ тощо.

3. Підтверджено, що історичний аспект наявний у професійній діяльності фахового психолога: його взаємодія, з кожним клієнтом, також має виражений і важливий історичний аспект. Робота з клієнтом передбачає наявність сукупності документів, що містить зроблені психологом характеристики, заповнені бланки методик, протоколів зустрічей, висновки тощо, які фіксують всі види психологічної роботи психолога з ним.

У подальшому передбачено продовжити дослідження даної теми, зокрема, провести емпіричне дослідження впливу знань з історії психології на процес формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів.

Список літератури:

1 Вінтюк Ю. В. Історичний аспект підготовки майбутніх психологів: зарубіжний і вітчизняний досвід. Herald Pedagogiki. Nauka i praktyka. 2016. № 8. S. 59-65.

2 Вінтюк Ю. В. Принцип історизму в процесі підготовки і діяльності майбутніх фахових психологів. Вісник черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 4. С. 62-68.

3 Євченко І. М., Маслюк А. М. Історія психології: філософський період; навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Друкарня "Рута", 2018. 252 с.

4 Жуков С. М., Жукова Т. В. Історія психології: навч. посіб. 2-е вид., допов., виправл. та переробл. К.: Кондор, 2009. 232 с.

5 Історія психології : курс лекцій : навч. посіб. / уклад. Н. В. Гриньова. Умань: Візаві, 2012. 209 с.

6 Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посіб. / Авт-уклад. О. П. Коханова. К.: Інтерсервіс. 2016. 235 с.

7 Карта клієнта психолога. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fondeco.ru/uk/karta-klienta-psihologa-obrazec-sostavlenie-i-zapolnenie-karty-pervichnoi/>

8 Корольчук М. С., Криворучко П. П. Історія психології: навчальний посібник. К.: Ельга, Ніка-центр, 2004. 248 с.

9 Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця. К.: ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2012. 200 с.

10 Махній М. М. Історія психології : навч. посіб. К.: Видавничий дім "Слово", 2016. 472 с.

11 Педагогіка вищої школи: Навч. посіб./ З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. – 3-ге вид. перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. 495 с.

12 Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття. К.: Либідь, 2001. 614 с.

13 Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник для ВНЗ К.: Либідь, 2003. 989 с.

14 Роменець В. А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: навчальний посібник для студентів ВНЗ. К.: Либідь, 2005. 915 с.

15 Роменець В. А. Історія психології: ХVІІ століття. Епоха просвітництва: навчальний посіб. К.: Либідь, 2006. 1000 с.

16 Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості. Наукові записки НаУКМА. 2015. Том 175. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 22-28.

References:

1. Vintyuk Y. V. (2016). Historical aspect of training future psychologists: foreign and domestic experience. Herald Pedagogiki. Nauka i praktyka. # 8. S. 59-65. [in Ukr].

2. Vintyuk Yu. V. (2022) The principle of historicism in the process of training and activities of future professional psychologists. Visnyk cherkaskoho universytetu. Series: Pedagogical sciences. # 4. P. 62-68. [in Ukr].

3. Ievchenko I. M., Masliuk A. M. (2018). History of psychology: philosophical period. Kamianets-Podilskyi: Drukarnia "Ruta". 252 s. [in Ukr].

4. Zhukov S. M., Zhukova T. V. (2009). History of psychology: teaching. Manual. 2-e vyd., dopov., vypravl. ta pererobl. Kyiv: Kondor. 232 s. [in Ukr].

5. History of psychology (2012). : course of lectures: teaching manual / uklad. N. V. Hrynova. Uman: Vizavi. 209 s. [in Ukr].

6. History of psychology: from antiquity to the beginning of the 20-th century (2016) : education. manual / Avt-uklad. O. P. Kokhanova. K.: Interservis. 235 s. [in Ukr].

7. Psychologist's client card. URL: <https://fondeco.ru/uk/karta-klienta-psihologa-obrazec-sostavlenie-i-zapolnenie-karty-pervichnoi/> [in Ukr].

8. Korolchuk M. S., Kryvoruchko P. P. (2004) History of psychology: textbook. K.: Elga, Nika center. 248 p. [in Ukr].

9. Kokun O. M. (2012) Psychology of professional development of a modern specialist. K.: SE "Inform-analyt. agency". 200 p. [in Ukr].

10. Makhnii M. M. (2016). History of psychology: education manual. Kyiv: Vydavnychiy dim "Slovo". 472 s. [in Ukr].

11. Higher school pedagogy (2007) : education manual / Z. N. Kurliand, R.I. Khmeliuk, A. V. Semenova ta in.; Za red. Z. N. Kurliand. – 3-he vyd. pererob. i dop. – Kyiv: Znannia. 495 s. [in Ukr].

12. Romanets V. A. (2001) History of psychology of the 19-th - early 20-th centuries. K.: Lybid, 2001. 614 p. [in Ukr].

13. Romanets V. A., Manokha I. P. (2003) History of psychology of the 20-th century: Study guide for universities K.: Lybid. 989 p. [in Ukr].

14. Romanets V. A. (2005) History of psychology: The ancient world. Middle Ages. Revival: Study guide for university students. K.: Lybid. 915 p. [in Ukr].

15. Romanets V. A. (2006) History of psychology: 17-th century. The Age of Enlightenment: A Study Guide. K.: Lybid. 1000 p. [in Ukr].

16. Yagupov V. V. (2015). Professional development of a specialist's personality: concepts, content and features. Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 175. Pedagogichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota. S. 22-28. [in Ukr].

© Ю. В. Вінтюк, 2023.

Оглядова стаття.

Надійшла до редакції 01.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

Ю. М. Якімець

Львівський автомобільно-дорожній фаховий коледж

Національного університету «Львівська Політехніка», м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0705-8574> – Ю. М. Якімець

jkimec@i.ua

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОМУ ФАХОВОМУ КОЛЕДЖІ

Глобалізація, підвищення динаміки соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке впровадження практично в усі сфери життя спричинили появу сучасних форм дистанційної освіти. У статті проаналізовано теоретичні та практичні засади організації дистанційного навчання та проаналізовано можливості застосування засобів дистанційного навчання в автомобільно-дорожньому фаховому коледжі.

Дистанційне навчання має понад 150-річну історію. Зараз у світі існує значна частина навчальних закладів, які реалізують дистанційні освітні програми, що включають застосування нових інформаційних технологій (супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мультимедіа тощо). Методики такого навчання досить добре відпрацьовані. Істотними перевагами дистанційного навчання вважається економічна доцільність, істотне збільшення ефективності навчального процесу, масовість, постійна актуальність і гнучкість розкладу.

Специфіка дистанційної форми навчання полягає у модульності подання навчальної інформації; оновленні форм і засобі навчання; спеціалізованих формах контролю якості результатів навчання; використанні базових і спеціалізованих комунікативних технологій підтримки взаємодії суб'єктів навчального процесу; застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій; впровадженні мережевої взаємодії; побудові інформаційно-освітнього середовища навчального закладу.

За допомогою віртуального навчального середовища вдалося забезпечити студентів Львівського автомобільно-дорожнього фахового коледжу структурованим методичним забезпеченням; якісно й з мінімальними затратами часу на перевірку проводити контрольні заходи з різноманітними видами тестів і завдань; оперативно отримувати поточну інформацію про успішність і активність студентів під час роботи. В умовах дистанційного навчання практичні та лабораторні заняття передбачають самостійне виконання практичних завдань, віддалене підключення до віртуальних лабораторій; а також роботу з комп'ютерною моделлю лабораторної установки, роботу на електронних симуляторах.

Ключові слова: професійна підготовка, дистанційне навчання, фаховий коледж, електронний симулятор, віртуальна лабораторія.

Yu. M. Yakimets

Lviv Automobile and Road College of «Lviv Polytechnic»

National University, Lviv, Ukraine

APPLICATION OF DISTANCE LEARNING MEANS AT AUTOMOBILE AND ROAD PROFESSIONAL COLLEGE

Globalization, increased dynamics of socio-economic development of society, development of information and communication technologies and their wide implementation in almost all fields of our life caused the emergence of modern forms of distance education. The article analyzes the theoretical and practical principles of the distance learning organization and the possibilities of using distance learning tools in the automotive and road vocational college.

Distance learning has more than 150 years of history. Today there is a significant part of educational institutions in the world that implement distance education programs, which include the use of new information technologies (satellite television, computer networks, multimedia, etc.). The methods of such training are quite well developed. Economic expediency, significant increase in the efficiency of the educational process, massiveness, constant relevance and flexibility of the schedule are considered to be crucial advantages of distance learning.

The specificity of distance learning is the presentation of educational information by modules; updates of forms and training tools; specialized forms of quality control of training results; the use of basic and specialized communication technologies to support the interaction of the members of the educational process; application of information and

communication technologies; implementation of network interaction; construction of the information and educational environment of the educational institution.

With the help of a virtual learning environment, it was possible to provide the students of Lviv Automobile and Road Professional College with structured methodical support; to carry out control activities with various types of tests and tasks with high quality and with minimal expenditure of time for verification; quickly receive current information about the success and activity of students during work. In the conditions of distance learning, practical and laboratory classes involve independent performance of practical tasks, remote connection to virtual laboratories; as well as work with a computer model of a laboratory installation and electronic simulators.

Keywords: professional training, distance learning, professional college, electronic simulators, virtual laboratories.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Стрімкий розвиток сучасного глобалізованого світу, заснованого на знаннях, стає дедалі складнішим, змінюючи людину, характер її роботи і вимоги до фахової підготовки. Знать, отриманих людиною за період навчання, виявляється замало, щоб бути конкурентоспроможною й успішною на швидкозмінному ринку праці. Короткий життєвий цикл знань, навиків і професій ставить перед людьми й освітою вимогу безперервності навчання та постійного оновлення знань і підвищення кваліфікації.

Інформаційні технології все більше впливають на сучасне суспільство, проникаючи в усі сфери людської діяльності. Інформаційно-комунікаційні технології стають невід'ємною частиною освітнього процесу. Освіта сьогодні, особливо в умовах пандемії, спирається на інформатизацію освітнього простору та дистанційне навчання.

В умовах повномасштабної війни зростає необхідність підготовки фахівців із технічного обслуговування і ремонту автомобільного транспорту, які володіють сучасними методами організації та планування роботи, експлуатації, технічного обслуговування і ремонту автомобільного транспорту, здатних знаходити оптимальні рішення в складних професійних ситуаціях.

Сучасні виробництво та сфера обслуговування потребують компетентних фахівців, яким притаманні високий рівень фундаментальної та вузькопрофесійної підготовки, напружена розумова діяльність і здатність до професійного самовдосконалення, тому в останні роки помітно зросли вимоги роботодавців до професійної підготовленості майбутніх фахівців: оволодіння навичками самостійного пошуку інформації, активного застосування набутих знань і вмінь для вирішення виробничих завдань, а також до розвитку інтелектуальних і ділових якостей, комунікативних навичок і дослідницьких здібностей працівників, їхньої соціальної адаптованості тощо. Випускник коледжу нині має володіти не лише системною сукупністю знань, умінь і навичок, а й творчо та відповідально ставитися до виконання своїх професійних

обов'язків у професійній діяльності. Тому виникає потреба організації навчального процесу таким чином, щоб професійне становлення студентів коледжів було спрямоване як на засвоєння необхідних знань, умінь і навичок, так і на розвиток їхніх професійно значущих якостей.

Мета статті – проаналізувати можливості застосування засобів дистанційного навчання в автомобільно-дорожньому фаховому коледжі.

Нормативні положення щодо впровадження дистанційної освіти містяться у «Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні» [2], «Положенні про дистанційне навчання» [3], листі МОН № 1/9-609 від 02.11.20 р. щодо організації дистанційного навчання під час пандемії [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Суттєвий внесок у розвиток теоретичних засад і практичної реалізації дистанційного навчання здійснили О. Алексєєв, А. Андрєєв, В. Биков, Є. Владимирська, Н. Жевакіна, Т. Койчева, С. Кравець, Г. Кравцов, В. Кухаренко, А. Прокопенко, Є. Прокоф'єв, О. Рибалко, Н. Ручинська, О. Самойленко, Н. Сиротенко, П. Федорук та ін. Серед факторів, які спричинили появу сучасних форм дистанційної освіти, визначальними дослідники вважають глобалізацію, підвищення динаміки соціально-економічного розвитку суспільства, появу нових потреб здобувачів освіти, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке впровадження практично в усі галузі освіти, науки та життя. Під дистанційною освітою науковці (Є. Владимирська, Ю. Гейко, О. Муковіз, П. Стефаненко, Б. Шуневич та ін.) розуміють сукупність методик і сучасних технічних засобів навчання, що дозволяють організувати навчальний процес за умов територіальної та часової відстані викладача та студента.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «дистанційна освіта» взяте з освітньої практики Великобританії, Канади і особливо США, де термін «*Distant Education*» і його аббревіатура *DE* стали стійкими [1, с. 19]. Як зазначають дослідники, дистанційне навчання має понад 150-річну історію [4, с. 56–60].

Першими заочними школами вважають школи листування, які виникли в Європі у 40-х роках XIX ст. За допомогою такого виду навчання у Великій Британії вивчали стенографію, в Німеччині – іноземні мови. На початку XX ст. з'явилися заочні курси у Китаї, Австралії, Канаді та Новій Зеландії. Найширшого розвитку ця форма навчання набула у Франції, де функціонує найбільший у світі Державний центр заочного навчання (*Centre National d'Enseignement a Distance*), який був створений у 1939 р. спершу для навчання дітей, позбавлених можливості відвідувати звичайні школи, а згодом там були організовані підрозділи для навчання дорослих.

У США дистанційна освіта розпочала своє функціонування з середини 60-х років минулого століття. У 1984 р. був утворений Національний Технологічний Університет (*National Technological University, NTU*), який до 1991 р. перетворився на консорціум із 40 університетських інженерних шкіл зі штаб-квартирою в м. Форт-Коллінз, штат Колорадо. Наприкінці XX ст. понад 1100 студентів опановували дистанційно програми цього університету за активної участі комерційних корпорацій-роботодавців, щоб здобути інженерний ступінь. Багато тих, хто отримав ступінь магістра, відзначали, що вони не змогли б цього зробити будь-яким іншим шляхом.

В Європі дистанційне навчання набуло інтенсивного розвитку на початку 70-х років минулого століття і це пов'язано зі створенням низки Відкритих університетів (Голландський Відкритий Університет, Національний Університет Ісландії, Відкритий університет Великобританії тощо). Нині у кожній європейській країні існує значна частина навчальних закладів, які реалізують дистанційні освітні програми, що включають застосування нових інформаційних технологій (спутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мультимедіа тощо). Методики такого навчання досить добре відпрацьовані. Істотними перевагами дистанційного навчання вважається економічна доцільність (суттєве зниження собівартості навчання), істотне збільшення ефективності навчального процесу, масовість, постійна актуальність і гнучкість розкладу.

Аналізуючи принципи організації дистанційної освіти, можна виявити її основну специфіку: модульність подання навчальної інформації; оновлені форми та засоби навчання; спеціалізовані форми контролю якості результатів навчання; використання базових і спеціалізованих комунікативних технологій підтримки взаємодії суб'єктів навчального процесу; застосування інформаційно-

комунікаційних технологій; впровадження мережевої взаємодії; побудова інформаційно-освітнього середовища навчального закладу.

У ВСП Львівському автомобільно-дорожньому коледжі Національного університету «Львівська політехніка» в якості платформи для створення віртуального навчального середовища було обрано LMS Moodle. Ця система дистанційного навчання поширюється на умовах GNU GPL ліцензії, тобто це безкоштовний програмний продукт із відкритим кодом, який можна модифікувати відповідно до власних потреб і використовувати як для підтримки дистанційного навчання, так і для очного навчання. За допомогою віртуального навчального середовища вдалося забезпечити студентів структурованим відповідно до навчального плану методичним забезпеченням; оперативно оновлювати методичне забезпечення згідно з постійними модифікаціями навчальних планів; якісно та з мінімальними затратами часу на перевірку проводити контрольні заходи з різноманітними видами тестів і завдань; оперативно отримувати поточну інформацію про успішність і активність студентів під час роботи у віртуальному навчальному середовищі. Інформаційна система віртуального навчального середовища розміщена на сайті коледжу (<http://ladk.lviv.ua/>).

Розміщена на сайті навчальна дисципліна є набором електронних матеріалів, підготовлених автором курсу, а також навчальних і контролюючих засобів. Блок «Новини» містить робочу програму курсу, список рекомендованої літератури, відомості про автора, систему та критерії оцінювання, питання на семестровий контроль. Блок «Секція. Тема» вміщує навчальні матеріали, необхідні для вивчення однієї теми робочої програми, а саме – її назву, лекційний матеріал, інструкції щодо виконання практичних і лабораторних робіт, тести для самоконтролю, тести для контролю за виконанням лабораторних і практичних робіт, завдання для індивідуальної роботи, які стосуються даної теми. Блок «Календар» містить інформацію з датами і часом проведення консультацій і тестів, а також терміни подання виконаних індивідуальних завдань і захисту звітів з лабораторних і практичних робіт.

Для ефективної підготовки техніків-механіків автотранспортної галузі відповідно до нормативних документів (освітньо-кваліфікаційної характеристики підготовки молодшого спеціаліста, освітньо-професійної програми молодшого спеціаліста), що регламентують порядок здійснення освітньої діяльності, матеріально-технічна база складається з обладнання таких основних кабінетів і лабораторій: лабораторії автомобільних двигунів; лабораторії ремонту автомобілів; лабораторії

технічної експлуатації автомобілів; лабораторії електрообладнання автомобілів; лабораторії експлуатаційних матеріалів; кабінету правил дорожнього руху; кабінету технічної експлуатації автомобілів; кабінету будови автомобіля.

У співпраці з науково-педагогічними працівниками Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного ми розробили і впровадили в освітній процес раціоналізаторські пропозиції щодо вдосконалення лабораторних і практичних занять («Стенд пневматичної гальмівної системи автомобіля ЗіЛ-131»; «Тренажер водіння автомобіля»; «Навчальний стенд двигуна внутрішнього згорання»; «Рухомий стелаж для перевезення обладнання та приладів діагностики автомобілів та двигунів»), на які одержано державні свідоцтва. Ці розробки показали свою доцільність та дидактичну ефективність.

На жаль, в умовах дистанційного навчання практичні та лабораторні заняття передбачають самостійне виконання практичних завдань, віддалене підключення до віртуальних лабораторій; а також роботу з комп'ютерною моделлю лабораторної установки. Використання середовища LabVIEW у лабораторному практикумі дозволяє створювати й використовувати різноманітні прилади, поєднувати проведення віртуальних віддалених вимірювань на реальних об'єктах із широкими можливостями імітаційного моделювання.

На платформі нідерландської LMS ELECTUDE представлені спеціалізовані електронні програми, спрямовані на детальне вивчення автомобіля. Доступні програми, присвячені базовому устрою двигуна автомобіля; трансмісії авто, включаючи системи керування коробок передач, пристроїв та сервісне обслуговування приводних валів, підшипників та ШРУсів; рульовому керуванню та гальмівній системі; колесам, шинам, дискам, розвалу та сходженню коліс; а також навчальні продукти, пов'язані з електроустаткуванням (основи електроустаткування, система освітлення автомобіля тощо).

ELECTUDE SIMULATOR CHALLENGE – це симулятор, який використовується при підготовці техніків-механіків автотранспортної галузі, дозволяє вдосконалити навички діагностики, набутти досвіду, вивчити порядок застосування сервісного інструменту й обладнання. Симулятор допомагає почати працювати з автопідйомником, ареометром, верстатом балансування, приладом для перевірки антифризу, вимірювачем глибини протектора, пасатижами, динамометричним ключем тощо.

Студентам представлено набір практичних завдань різного рівня складності. На першому

етапі самостійної роботи треба навчитися виконувати діагностику та ремонт нескладних несправностей вузлів автомобілів. Наступний крок – освоєння діагностики несправностей за скаргою клієнта, коли у розпорядженні автомеханіка є повний набір необхідного обладнання: від манометра для вимірювання тиску в паливній рампі до інструмента, що сканує, і осцилографа. Складніші завдання вміщують скаргу клієнта, крім того, студентів не дозволяють використовувати сканер.

За допомогою симулятора можна також отримати точне уявлення про види сигналів, що формуються різними датчиками, способи управління виконавчими пристроями різних типів.

Для викладача симулятор відкриває можливість демонстрації використання інструменту, не виходячи з аудиторії, моделювати різноманітні ситуації та реакцію діагностичного обладнання на введені несправності.

Цікавою є опція «Розрахунок», де автоматично відображаються витрати на ремонт у реальному часі й розраховується вартість заміненних деталей.

При організації дистанційної форми навчання принципово змінюється спосіб одержання і засвоєння знань, взаємодія між студентом та викладачем, значно збільшується роль викладача. Останній консультує своїх слухачів під час виконання індивідуального навчального плану, керує навчальними проектами студентів, коригує навчальний курс, координує пізнавальні процеси в рамках курсу. Студенти ж, окрім одержання знань, повинні займатися пошуком необхідної інформації. Загалом у дистанційному навчанні важливе значення має самомотивація студента щодо свого навчання, бо саме самоосвіта є основою дистанційного навчання.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, специфіка в організації дистанційної освіти полягає в модульності подання навчальної інформації, оновленні форм і засобів навчання, удосконаленні форм контролю за якістю результатів навчання, використанні базових і спеціалізованих комунікативних технологій підтримки взаємодії суб'єктів навчального процесу, застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій, впровадженні мережевої взаємодії та побудові інформаційно-освітнього середовища навчального закладу. За допомогою віртуального навчального середовища вдалося забезпечити студентів Львівського автомобільно-дорожнього фахового коледжу структурованим методичним забезпеченням; якісно та з мінімальними затратами часу на перевірку проводити контрольні заходи з різноманітними видами тестів і завдань; оперативно отримувати поточну інформацію про успішність і

активність студентів під час роботи. В умовах дистанційного навчання практичні і лабораторні заняття передбачають самостійне виконання практичних завдань, віддалене підключення до віртуальних лабораторій; а також роботу з комп'ютерною моделлю лабораторної установки, роботу на електронних симуляторах. Подальші розвідки у цьому напрямі будуть спрямовані на детальний аналіз ефективності запропонованих форм і засобів дистанційного навчання.

Список літератури:

1. Муковіз О. П. Дистанційне навчання у системі неперервної освіти вчителів початкової школи: теорія та методика : монографія. Умань, 2016. 392 с.

2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (Затверджено Міністром освіти і науки України В. Г. Кременем 20 грудня 2000 р.). К. : Просвіта, 2000. 16 с.

3. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

4. Рязанцева О. В. Формування готовності студентів магістерської підготовки до педагогічної комунікації в умовах дистанційної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2019. 284 с.

5. Щодо організації дистанційного навчання : лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-609 від 02.11.20 року. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77298/

6. Якімець Ю. М. Формування проєктувальних умінь у майбутніх техніків-механіків автотранспортної галузі в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2019. 252 с.

References:

1. Mukoviz O. P. (2016). *Dystantsiine navchannia u systemi nepererвної osvity vchyteliv pochatkovoї shkoly: teoriia ta metodyka* :

monohrafiia [Distance learning in the system of continuous education of primary school teachers: theory and methodology]. Uman.

2. *Kontsepsiia rozvytku dystantsiinoї osvity v Ukraini* (Zatverdzheno Ministrom osvity i nauky Ukrainy V. H. Kremenem 20 hrudnia 2000 r.) [The concept of the development of distance education in Ukraine (Approved by the Minister of Education and Science of Ukraine V. G. Kremen on December 20, 2000)]. Kyiv: Prosvita.

3. *Polozhennia pro dystantsiine navchannia : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 25.04.2013 № 466* [Regulations on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 04/25/2013 No. 466.]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

4. Riazantseva O. V. (2019). *Formuvannia hotovnosti studentiv mahisterskoї pidhotovky do pedahohichnoї komunikatsii v umovakh dystantsiinoї osvity : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04* [Formation of readiness of master's degree students for pedagogical communication in the conditions of distance education: Ph. D thesis]. Kharkiv.

5. *Shchodo orhanizatsii dystantsiinoho navchannia : lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/9-609 vid 02.11.20 roku* [Regarding the organization of distance learning: letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/9-609 dated November 2, 2020]. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77298/

6. *Yakimets Yu. M. (2019). Formuvannia proektualnykh umin u maibutnikh tekhniv-mekhanikiv avtotransportnoi haluzi v protsesi vyvchennia profesiino oriietovanykh dystsyplin : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04.* [Formation of designing skills for future mechanics of road transport industry in the process of studying professionally oriented disciplines: Ph. D thesis]. Lviv.

© Ю. М. Якімець, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 21.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2023-1-5>

Ю. І. Брегей

*Львівський автомобільно-дорожній фаховий коледж
Національного університету «Львівська Політехніка», м. Львів, Україна*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2860-6672> – Ю. І. Брегей
✉ Ulya1209@ukr.net

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

У статті розглянуто можливості наявних онлайн-ресурсів для забезпечення творчого й ефективного навчання української мови та літератури в умовах дистанційного освітнього процесу. Представлено досвід викладання української мови та літератури в умовах дистанційного навчання у Львівському автомобільно-дорожньому коледжі Національного університету «Львівська політехніка», зокрема можливості використання віртуального навчального середовища, створеного на платформі LMS Moodle, яке сприяє наданню студентам структурованого методичного забезпечення відповідно до навчального плану, його оперативному оновленню з урахуванням постійних модифікацій навчальних планів, якісному та з мінімальними затратами часу на перевірку проведення контрольних заходів, урізноманітненню тестів і завдань, оперативному отриманню поточної інформації про успішність і активність студентів під час роботи у віртуальному навчальному середовищі. Приділено увагу різноманітним ресурсам, які використовуються для розміщення навчальної інформації та практичних завдань, організації спільного онлайн-виконання домашнього завдання, розміщення ідей проєктів та їхнього онлайн-обговорення (padlet.com, rebus1.com, puzzleit.org, wordart.com, worditout.com, prezi.com, mindmeister.com); аналізує можливості використання ігрових технологій, віртуальних дошок (Padlet, Trello, Jamboard), ініційованих Міністерством освіти і науки України та розроблених педагогами онлайн-уроків і подкастів (А. Пройдакова, О. Авраменка), матеріалами різноманітних онлайн-ресурсів, онлайн-курсів («Отримання знань», EdEra й Освіторія) і тренажерів для підготовки до ЗНО. Автор доходить висновку, що серед теоретиків і практиків існує чітке розуміння того, як саме організувати дистанційне навчання, щоб забезпечити творчий, діалогічний, ефективний освітній процес. Однак актуальною залишається проблема пошуку оптимальних форм застосування інформаційно-комунікаційних засобів, урахування їх дидактичних можливостей, а також використання різних інформаційних технологій, що відповідають сучасним викликам освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, українська мова та література, структура онлайн-заняття, онлайн-ресурс, інформаційно-комунікаційні технології.

Yu. I. Brehey

*Lviv Automobile and Road College of «Lviv Polytechnic»
National University, Lviv, Ukraine*

LEARNING UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION

The article examines the possibilities of available online resources to ensure creative and effective distance teaching of the Ukrainian language and literature. The experience of teaching the Ukrainian language and literature under the conditions of distance learning at Lviv Automobile and Road College of «Lviv Polytechnic» National University is presented, in particular, the possibility of using a virtual learning environment created on the LMS Moodle platform, which contributes to providing students with structured methodical support in accordance with the curriculum, its operational updating taking into account constant modifications of educational plans, high-quality and minimal expenditure of time for control measures, diversification of tests and tasks, operational receipt of current information about students' success and their activity while working in a virtual educational environment. Attention is paid to various resources used for posting educational information, practical tasks, project ideas and discussing them online, as well as organizing joint online homework (padlet.com, rebus1.com, puzzleit.org, wordart.com, worditout.com, prezi.com, mindmeister.com); the author analyzes the possibilities of using game technologies, virtual boards (Padlet, Trello, Jamboard), online lessons and podcasts initiated by the Ministry of Education and Science of Ukraine and developed by teachers (A. Proydakova, O. Avramenko), materials from various online resources, online courses («Acquiring knowledge», EdEra, Osvitoria) and simulators for preparing for external independent examinations. The author concludes that among theorists and practitioners there is a clear understanding of how to organize distance learning to ensure a creative, dialogic, and effective educational process. However, the problem of finding the optimal forms to use information and

communication tools, taking into account their didactic capabilities, as well as various information technologies that meet the modern challenges of education, remains relevant.

Keywords: distance learning, Ukrainian language and literature, structure of online lessons, online resource, information and communication technologies.

Постановка проблеми. 2020 рік вніс несподівані корективи у звичне життя закладів освіти як України, так й інших держав світу. Безпосереднє спілкування викладачів зі студентами, прямий емоційний контакт, заняття в аудиторіях – все це стало неможливим через необхідність дотримуватися карантинних обмежень. Вимушене дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: викладачів, студентів і батьків. Організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати студентів, розв’язувати технічні проблеми виявилось зовсім не просто. Окрім того, уточнення потребують методики навчання, зокрема й української мови та літератури, необхідним є оновлення традиційних підходів, принципів, методів, засобів навчання і форм організації навчальних занять з метою надання здобувачам освіти якісних послуг.

Мета статті – проаналізувати науково-методичну літературу й наявні онлайн-ресурси для забезпечення творчого й ефективного навчання української мови та літератури в умовах дистанційного освітнього процесу.

Дистанційне навчання в сучасному розумінні сформувалося порівняно нещодавно. Офіційно термін «дистанційне навчання» з’явився у 1982 р., коли Міжнародна рада з кореспондентської освіти була перейменована на Міжнародну раду з дистанційного навчання.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 затверджене «Положення про дистанційне навчання», зареєстроване в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. за № 703/23235, в якому визначено дистанційне навчання – «це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [5].

Нині дистанційне навчання визнане одним із пріоритетних напрямів програми модернізації системи освіти і асоціюється з упровадженням в освітній процес новітніх комп’ютерних, інформаційно-комунікаційних технологій і розвитком електронних засобів зв’язку та Інтернету. У 2000 р. прийнята Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, створений Український центр дистанційної освіти (УЦДО) та численні центри дистанційного навчання на базі закладів освіти.

Фахівці зі стратегічного планування називають саме дистанційну форму здобуття вищої й професійної освіти освітньою системою ХХІ століття, адже світ стає дедалі мобільнішим, освіта – дедалі більш індивідуалізованою та гнучкою; професійні знання надто швидко застарівають, і виникає обґрунтована необхідність їх постійно оновлення та вдосконалення, зосереджуючись на сфері інформаційно-комунікативних технологій навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичні і практичні аспекти дистанційного навчання розглянуті в дослідженнях як зарубіжних (J. Adams, F. Bodendorf, H. Dichanz, B. Eckert, S. Guri-Rosenblit, G. Hoppe, D. Keegan, J. Kettunen, H. Lobin, M. G. Moore та ін.), так і вітчизняних вчених (О. Алексеев, А. Андреев, В. Ващенко, В. Биков, К. Колос, В. Куклев, В. Кухаренко, А. Манако, Є. Полат, А. Прокопенко, О. Рибалко, С. Семеріков, Н. Сиротенко, П. Стефаненко, А. Стрю та ін.). Так, напрями підвищення ефективності дистанційного навчання з використанням інформаційних комп’ютерних технологій досліджують Р. Гуревич, М. Жалдак, О. Спірін, Н. Тверезовська, П. Федорук та ін. Проблеми підготовки тьюторів для системи дистанційної освіти розглядаються у працях В. Жулкевської, Т. Койчевої.

Особливостям дистанційного вивчення української мови та літератури присвячені праці О. Глазової, Н. Дикої, О. Міщенко, С. Омельчука, М. Степанової, Г. Шиліної, Т. Яценко та ін. Так, Г. Шиліна визначає онлайн-урок як основну структурну одиницю дистанційного курсу, що містить у собі навчальний матеріал і дає змогу керувати навчальною діяльністю учнів [6, с. 90] і переконливо доводить, що кожен етап традиційного уроку може бути трансформований та адаптований до особливостей дистанційної форми навчання завдяки певним видам навчальної діяльності та ресурсам на платформі Moodle [6, с. 97].

Дослідники підкреслюють, що структура дистанційного заняття з української мови та літератури залежить не лише від теми, типу й мети заняття, а й регламентована особливостями застосування цифрових технологій, адаптованим розкладом і вимогами безпеки (правилами й нормами) щодо освітнього середовища закладу освіти. На відміну від традиційного, елементами дистанційного заняття є не етапи, а структурні блоки, змістове наповнення яких є менш ситуативним порівняно з етапами традиційного уроку. Крім того, проведення дистанційних уроків тривалістю 40–45 хвилин призводить до

перевантаження як здобувачів освіти, так і викладачів, а отже, дослідники радять організувати окремі блоки дистанційного уроку залежно від змістового наповнення у синхронному режимі, а інші – в асинхронному [2].

На думку одних дослідників (С. Омельчук, М. Степанова) структура дистанційного заняття з української мови та літератури має містити такі блоки: інструктивний (QR-кодові покликання на відеоінструкцію чи відеоурок), моніторингово-діагностувальний (з'ясування рівня засвоєння навчального матеріалу з попередньої теми, виявлення залишкових знань з певної теми, можливих прогалин у знаннях студентів), мотиваційний, інформаційний (презентація нового матеріалу), комунікативно-консультаційний (налагодження й підтримка зворотного зв'язку, конструктивної комунікації між учасниками освітнього процесу), узагальнювальний, контрольний, підсумковий (рефлексія щодо проведеного заняття, інструктаж щодо виконання домашнього завдання).

На нашу думку, структура, запропонована В. Кухаренко і В. Бондаренко [3], є зручнішою. Вона містить:

- 1) мотиваційний блок;
- 2) інструктивний блок – рекомендації для успішного навчання.

- 3) інформаційний блок – виклад теоретичного матеріалу з максимальною візуалізацією (таблиці, схеми, кластери, ментальні карти, колажі, презентації, інтерактивні плакати, відеолекції тощо);

- 4) контрольний блок, що містить різнорівневі тести та інтерактивні завдання різних рівнів складності: вікторини, кросворди, пазли та ігри, результати яких відображаються в особистому кабінеті педагога;

- 5) комунікативний і консультативний блоки – система інтерактивної взаємодії учасників дистанційного заняття з викладачем і між собою за допомогою форумів, чатів, або за допомогою створеного студентами контенту.

Вважаємо, що основне завдання викладача-філолога в умовах дистанційного навчання – надати здобувачам освіти якісні освітні послуги, мотивувати студентську аудиторію, контролювати результати освітньої діяльності, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

З моменту встановлення в Україні карантинних обмежувальних заходів з метою запобігання поширенню гострої вірусної інфекції COVID-19, з'явилися методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання на різних рівнях здобуття освіти [1; 4]. Пропонується під час підготовки до занять з української мови та літератури використовувати різні моделі

дистанційних технологій навчання, враховуючи можливості закладу освіти (цифрова компетентність учасників освітнього процесу, наявність електронного інформаційно-освітнього середовища тощо), створювати кейси занять з української мови та літератури, які дозволять об'єднати в одній комп'ютерно-технічній системі графічне зображення, тексти, відеозображення, анімацію, а саме: інструктивні карти уроку, мультимедійні презентації, електронні довідники, підручники, окремі типи файлів (зображення, відео-, аудіо-, анімації), посилання на цікаві сайти (блоги) викладачів-філологів, вікі-сторінки, вебсайти, платформи, освітні електронні ресурси, віртуальні музеї тощо). Важливою є адаптація навчальної програми, враховуючи, які теми можуть бути винесені на самостійне вивчення («Відображення українського менталітету у соціально-побутовій повісті І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»», Складні випадки правопису апострофа у власне українських та іншомовних словах), а які потребують обов'язкового роз'яснення викладача («Характеристика сучасної «молодої» української літератури. Постмодернізм як один із художніх напрямів мистецтва 90-х років», «Складне речення з різними видами зв'язку»).

Підкреслюється, що на дистанційному занятті з української мови доцільно застосовувати методи, які забезпечують оволодіння мовою: практичні, репродуктивні, проблемні, пошукові, словесні, наочні, дедуктивні, індуктивні. Вивчення матеріалу пропонується здійснювати послідовно: оприлюднювати інструктивні картки до занять з відповідної теми для самостійної роботи студентів на сайті закладу освіти, на платформі Microsoft Teams, Classroom тощо; розміщувати в мережі Інтернет (Classroom, Moodle, Google-диск) мультимедійні матеріали (презентації, відеоролики тощо), які допоможуть у вивченні певної теми; надавати студентам перелік інтернет-джерел, які сприятимуть засвоєнню матеріалу; організувати щоденне навчальне спілкування зі студентами через Meet, Zoom, Skype, Viber тощо.

У ВСП Львівському автомобільно-дорожньому коледжі НУ «Львівська політехніка» за допомогою віртуального навчального середовища, створеного на платформі LMS Moodle, вдалося забезпечити студентів структурованим, методичним забезпеченням відповідно до навчального плану; оперативно оновлювати методичне забезпечення з урахуванням постійних модифікацій навчальних планів; якісно й з мінімальними затратами часу на перевірку проводити контрольні заходи з різноманітними видами тестів і завдань; оперативно отримувати поточну інформацію про

успішність і активність студентів під час роботи у віртуальному навчальному середовищі.

Розміщена на сайті <<http://ladk.lviv.ua/>> навчальна дисципліна – це набір електронних матеріалів, а також навчальних і контролювальних засобів, підготовлених викладачем. Блок «Новини» містить робочу програму курсу, список рекомендованої літератури, відомості про автора, систему та критерії оцінювання, питання на семестровий контроль. Блок «Секція. Тема» вміщує навчальні матеріали, необхідні для вивчення однієї теми робочої програми, а саме – її назву, лекційний матеріал, інструкції щодо виконання завдань, тести для самоконтролю, завдання для самостійної роботи, які стосуються певної теми. Блок «Календар» містить інформацію з датами і часом проведення консультацій та тестів, а також терміни подання виконаних самостійних завдань.

Серед різноманітних ресурсів, що використовуються для розміщення навчальної інформації та практичних завдань, викладач української мови може використовувати Padlet (<<https://padlet.com/>>) як майданчик для групової роботи (проведення «мозкового штурму», узагальнення та систематизації знань, рефлексії); для організації спільного онлайн-виконання домашнього завдання; для розміщення ідей проектів та їхнього онлайн-обговорення тощо. З метою використання ігрових технологій доцільно використовувати завдання, розроблені за допомогою інтерактивної платформи для створення модулів програм: фабрики кросвордів, ребусів <http://rebus1.com/ua/index.php?item=rebus_generator>, <<http://puzzleit.org/>>; сервіси для створення хмаринки слів <<https://wordart.com/>>, <<https://worditout.com/>>; інтерактивні презентації <<http://prezi.com/>>; для створення інтелектуальних карт <www.mindmeister.com> тощо.

Віртуальні дошки Padlet, Trello, Jamboard активно використовуються для взаємодії учасників освітнього процесу. На них можна розмістити попередньо підготовлені матеріали (тексти, зображення, відео, аудіо); робити записи шляхом друкування тексту або створення малюнків; можна використовувати додаткові інструменти побудови різних фігур, готові шаблони діаграм (карти понять, алгоритм тощо). Студенти можуть робити записи на дошці одночасно або по черзі. Перевагою онлайн-дошок є те, що всі записи можна зберегти і надати доступ для відсутніх на занятті.

Під час підготовки до занять з української мови і літератури можна використовувати онлайн-уроки і подкасти, ініційовані МОН України <<https://www.youtube.com/channel/UCQR9sMWcZshAwYX-EYH0qiA>>; подкасти А. Пройдакова, викладача Всеукраїнської школи онлайн <<https://lms.e-school.net.ua/>>, <[\[training.ukrliterature/\]\(http://training.ukrliterature/\)>;](http://osvita.ua/test/</p></div><div data-bbox=)

експрес-уроки

О. Авраменка <<http://ippo.kubg.edu.ua/ekspres-uroky>> on-line системи дистанційної підтримки навчання у школах, ліцеях та гімназіях України «Отримання знань», створені Лабораторією інформаційних та комунікаційних технологій <<https://disted.edu.vn.ua/courses/work/952>>, добірку матеріалів для дистанційного навчання <<https://docs.google.com/document/d/1hXdg-9d-qHNR41BSITm-a8XVGD-T4P8W-ZtSWpOdDAJk/edit>>

Для опрацювання навчального матеріалу з літератури доцільно скористатися матеріалами таких онлайн-ресурсів: <<https://wisecow.com.ua/literatura/ukrayinska-literatura-v-imenax/>>, <<https://www.youtube.com/watch?v=5u1a9MfVgsU>>

Для підготовки до ЗНО з української мови і літератури можна порекомендувати студентам пройти онлайн-курси, створені EdEra та Освіторія. Курс <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:Osvitoria_and_EdEra+lifehacks201+lifehacks201/about> у формі корисних порад допоможе простежити історію розвитку мистецтва слова від фольклору й перших писемних пам'яток до сучасної української літератури, опанувати базові теоретико-літературні поняття, виробити навички аналізу художніх творів, повторити та систематизувати вивчений матеріал. Курс складається із 15 тем і містить навчальні відеоматеріали до всіх творів і авторів, включених у програму ЗНО. Курс <https://courses.ed-era.com/courses/Osvitoria_and_EdEra/lifehacks101/lifehacks101/about> допоможе опанувати базові теоретичні знання з української мови й виробити навички успішної мовленнєвої комунікації. Курс складається із 16 тем, тестових та відкритих завдань, допоміжних матеріалів та супроводжувального інтерактивного конспекту на платформі EdEra Books.

Тренажер із правопису української мови <<https://webpen.com.ua/>> поєднує теоретичні знання з практичними завданнями, виконання яких сприяє засвоєнню граматики й покращенню навичок правопису української мови.

Онлайн-тести «На урок» розроблені для повноцінної дистанційної перевірки знань, які здобули учні/студенти під час самостійної роботи: <https://naurok.com.ua/post/organizaciya-distancijno-roboti-pid-chas-karantinu?fbclid=IwAR1Lh30wnp-hxEOLPrceKKZaAwtNhMM8fgUaDr8z8Ifq_1t2EmE7-wapDs>

Таким чином, аналіз наукової літератури та наявних онлайн-ресурсів засвідчив, що існує чітке розуміння того, як саме організувати дистанційне навчання, щоб забезпечити творчий, діалогічний, ефективний освітній процес. Відтак актуальною залишається проблема пошуку оптимальних форм застосування інформаційно-комунікаційних засобів,

урахування їх дидактичних можливостей, а також використання різних інформаційних технологій, що відповідають сучасним викликам освіти.

Список літератури:

1. Дистанційний формат взаємодії суб'єктів освітньої діяльності : методичні рекомендації; за ред. І. В. Удовіченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. 198 с.

2. Омельчук С., Степанова М. Трансформація структури сучасного уроку української мови в умовах дистанційного навчання. Педагогічні науки: зб. наук. праць. 2021. № 97. С. 12-21.

3. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстремне дистанційне навчання в Україні : монографія. Харків : КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.

4. Лотоцька А., Пасічник О. Організація дистанційного навчання в школі : методичні рекомендації. 2020. 71 с. URL: cutt.ly/ghFkieW

5. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 № 466. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

6. Шиліна Г. А. Методика дистанційного навчання української мови учнів основної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 300 с.

References:

1. Udovichenko I. V. (ed.). (2021). Dystantsiynyi format vzaiemodii subiektiv osvithoi diialnosti : metodychni rekomendatsii [Distance format of

interaction of subjects of educational activity: methodical recommendations]. Sumy: NVV KZ SOIPPO.

2. Omelchuk S., Stepanova M. (2021). Transformatsiia struktury suchasnoho uroku ukrainiskoi movy v umovakh dystantsiinoho navchannia [Transformation of the structure of a modern Ukrainian language lesson in distance learning conditions]. Pedagogichni nauky : zb. nauk. prats – Pedagogical sciences: coll. of science works, 97, 12-21.

3. Kukharenko V. M., Bondarenko V. V. (2020). Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini : monohrafiia [Emergency distance learning in Ukraine: monograph]. Kharkiv : KP «Miska drukarnia».

4. Lototska A., Pasichnyk O. (2020). Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli : metodychni rekomendatsii [Organization of distance learning at school: methodical recommendations]. Retrieved from <https://cutt.ly/ghFkieW>

5. Polozhennia pro dystantsiine navchannia : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 25.04.2013 № 466 [Regulations on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 04/25/2013 No. 466.]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

6. Shylina H. A. (2016). Metodyka dystantsiinoho navchannia ukrainiskoi movy uchniv osnovnoi shkoly : dys. ... kand. ped. Nauk [Methods of distance learning of the Ukrainian language for secondary school students : Ph.D thesis. Kyiv.

© Ю. І. Брегей, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 21.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

О. В. Нестерук-Володимирець

Рівненський інститут відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Рівне, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2070-9052> – О. В. Нестерук-Володимирець
✉ 2573gelga@gmail.com

РІВНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ ГАРМОНІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО АКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття присвячена сучасним засадам у забезпеченні рівності доступу до якісної профільної освіти завдяки інклюзивному навчанню обдарованих вихованців з особливими освітніми потребами (ООП). Визначено теоретичні та практичні засади психологічного супроводу профільного інклюзивного навчання в сучасному закладі позашкільної освіти. Розглянуто особливості і переваги інклюзивного навчання особистості з особливими освітніми потребами в контексті сучасної позашкільної профільної освіти. Зазначено основні нормативно-правові акти, що забезпечують рівний доступ до якісної освіти у системі позашкільної освіти України для зростаючої особистості з особливими освітніми потребами. Показано, що в часи складних соціально-економічних криз, таких як повномасштабне військове вторгнення та пандемія, найбільш складно реалізувати потенціал і обдарування особистостей з особливим типом розвитку. Розкрито основну проблематику щодо реалізації освітньої інклюзії в позашкільній освіті. Визначено основні завдання психологічної служби позашкільного закладу щодо створення сприятливих умов для творчого, інтелектуального й особистісного розвитку здобувачів знань нормативного й особливого типів розвитку на різних вікових етапах. Зазначено основні принципи психологічного супроводу інклюзивного навчання у системі позашкільної профільної освіти. На основі підходу особистісної самоактуалізації проаналізовано основні засади психологічного супроводу профілізації здобувачів знань з особливими освітніми потребами. Сформульовано перспективи та переваги профільного позашкільного інклюзивного навчання як для вихованців позашкільного закладу освіти, так і для суспільства в цілому. Визначено комплекс психодіагностичних, корекційно-розвивальних, просвітницьких методів щодо оптимізації процесів профілізації інклюзивного навчання. Автор розглядає профілізацію всього освітнього процесу як невід'ємну складову частину діяльності сучасного позашкільного закладу освіти. Психолого-педагогічний супровід має стосуватися не лише особистості учня, але й вмщувати у себе різні аспекти взаємодії всіх учасників «освітнього трикутника»: батьків, педагогів, вихованців.

Ключові слова: психологічний супровід, профільне навчання, інклюзія, особистість з особливими освітніми потребами, позашкільна освіта.

О. V. Nesteruk-Volodymyrets

Open International University of Human Development "Ukraine", Rivne, Ukraine

EQUAL ACCESS TO QUALITY OUT-OF-SCHOOL EDUCATION IS THE KEY TO THE DEVELOPMENT OF A HARMONIOUS AND SOCIALLY ACTIVE PERSONALITY WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article is devoted to the modern principles of ensuring equal access to quality specialized education thanks to the inclusive education of gifted pupils with special educational needs. The article defines the theoretical and practical principles of the psychological support of specialized inclusive education in a modern institution of extracurricular education. The peculiarities and advantages of inclusive education for individuals with special educational needs in the context of modern out-of-school specialized education are considered. This article describes the main legal acts that ensure equal access to quality education in the extracurricular education system of Ukraine for growing individuals with special educational needs. It is shown that in the times of complex socio-economic crises, such as a full-scale military invasion and a pandemic, it is most difficult to realize the potential and gifts of individuals with a special type of development. The main tasks of the psychological service of an out-of-school institution regarding the creation have been determined of favorable conditions for the creative, intellectual and personal development of learners of normative and special types of development at different age stages. The main principles

of psychological support of inclusive education in the system of out-of-school specialized education are indicated. Was analysed the based on the approach of personal self-actualization, the main principles of psychological support for the profiling of knowledge seekers with special educationa. The article outlines the prospects and advantages of specialized out-of-school inclusive education both for pupils of an out-of-school educational institution and for society as a whole. Defined the complex of psychodiagnostic, corrective and developmental, educational methods for optimizing the processes of profiling inclusive education. The author considers the profiling of the entire educational process as an integral part of the activity of a modern out-of-school educational institution. Psychological and pedagogical support should relate not only to the student's personality, but also include various aspects of the interaction of all participants of the "educational triangle": parents, teachers, pupils.

Keywords: psychological support, profile education, inclusion, personality of a learner with special educational needs, extracurricular education.

Постановка проблеми. Забезпечення рівності доступу до якісної освіти зростаючого покоління є однією з найактуальніших тенденцій розвитку освітньої галузі України, законодавчо закріплене у статтях 53 та 54 Конституції України, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, Законом України «Про освіту», Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [5]. Із 1 січня 2022 року набрали чинності зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що регулюють організацію інклюзивного навчання в позашкільлі: «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами» від 21 липня 2021 р. № 765; «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах профільної позашкільної освіти» від 2021 р. Відтак посилюється акцент на співпраці між закладами позашкільної освіти та інклюзивно-ресурсними центрами (ІРЦ), щоб заклади позашкільної освіти отримували більше підтримки й допомоги під час навчання дітей з особливими освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами (ООП) мають право на якісну позашкільну освіту. Позашкільна освіта має забезпечити розвиток їхніх здібностей та обдарувань із урахуванням індивідуальних потреб та інтересів, зокрема у соціалізації, професійному визначенні та інтеграції в суспільство [5]. Однією з суттєвих ознак інклюзивного освітнього простору за словами сучасних українських вчених є прийняття відмінностей і реагування на індивідуальні потреби кожного, при цьому вихованці з особливими освітніми потребами (надалі – ООП) є включеними в загальну згуртовану спільноту позашкільного закладу, не конкурують чи порівнюються з іншими, а розвивають свій особистісний потенціал разом з іншими [2,3]. На жаль, реалії ринкової економіки, притаманні для сучасного українського суспільства, не найкращим чином відобразились на можливостях розвитку та реалізації здібностей і талантів зростаючого покоління із незахищених верств населення, серед яких зараз особливо страждають релоковані діти ООП та їхні батьки. Від цього програють не тільки конкретні діти і юнаки, що не можуть здобути якісної освіти, а відповідно і розвинути свої

творчі здібності, від цього програє і саме українське суспільство, яке недоотримає в найближчому майбутньому висококваліфікованого та креативного кадрового потенціалу для забезпечення науково-технічного і соціально-культурного розвитку повоєнної України, а навпаки, буде мати соціально неадаптованих, травмованих громадян, що потребують постійної підтримки держави, замість її захисту і розбудови. Саме тому реалізація принципів рівного доступу до якісної освіти набуває неабиякого значення вже сьогодні, в часи, коли універсальний дизайн, безбар'єрність та інклюзія так повноправно увійшли в українське суспільство.

Індивідуальність як концентроване втілення людської сутності, унікальна й духовно самовизначена особистість, яка усвідомлює та практично реалізує свою місію в різних видах і сферах соціально-культурної практики – стратегічна мета сучасної позашкільної освіти України. Самореалізація як процес пов'язана з багатьма іншими «само»-процесами: самопізнанням, самовизначенням, самовихованням, самоактуалізацією, самозбагаченням, самозміцненням, самопідтримкою та ін. Всі ці процеси є взаємозалежними, але на різних етапах людського життя набувають неоднакового значення.

Актуальність окресленої проблеми полягає, передусім, в особливостях, які зумовлюють необхідність формування здатності особистості людини до самореалізації та самоактуалізації незалежно від типу її розвитку – нормативного або особливого. Однак слід зазначити, що в сучасному вузькоспеціалізованому суспільстві ефективна самореалізація та можливість самоактуалізації людини можливі лише в певній профільній діяльності, тому що малодиференційована некваліфікована праця поступово автоматизується чи роботизується.

Саме тому метою статті є визначення практичних і методологічних засад психолого-педагогічного супроводу профілізації учнів ООП у закладі позашкільної освіти нового типу на прикладі Палацу дітей та молоді (ПДМ) м. Рівне.

З урахуванням цього підходу особистість дитини, яка навчається в позашкільному закладі,

розглядається не як засіб реалізації навчальних програм (адаптованих чи модернізованих за потреби), а як суб'єкт власного унікального розвитку, власної, неповторної освітньої траєкторії. Дослідження цієї проблеми дозволяє стверджувати, що розв'язати її можна у сфері інноваційної інклюзивної діяльності закладу позашкільної освіти нового типу, яким є Палац дітей та молоді м. Рівне.

Модернізація сучасної системи освіти тісно пов'язана з оптимізацією та подальшою стабілізацією системи позашкільної освіти. Ця освітня галузь має свою власну, не дубльовану іншими освітніми напрямами, специфіку роботи, що полягає в розвитку індивідуальних як спеціальних, так і загальних здібностей підростаючої дитини, а також у створенні для неї можливостей поступового й гармонійного

входження у відповідний до цих здібностей простір людської діяльності через соціальну та профільну практики, успішної соціалізації автономної обдарованої особистості.

Слід зазначити, що особливість роботи позашкільного закладу витікає, в першу чергу, з того факту, що основним контингентом його діяльності є обдаровані діти, які приходять навчатися на добровільній основі у неформальних умовах. Так історично склалося, що частина з них має особливі освітні потреби, оскільки творча чи спеціальна обдарованість здобувача позашкільної освіти може бути притаманна дітям і молоді як нормативного, так і особливого типів розвитку. Динаміка кількісних показників щодо залучення вихованців з ООП в роботу профільних шкіл та клубних об'єднань ПДМ за 2005-2020 рр. представлена на рис. 1

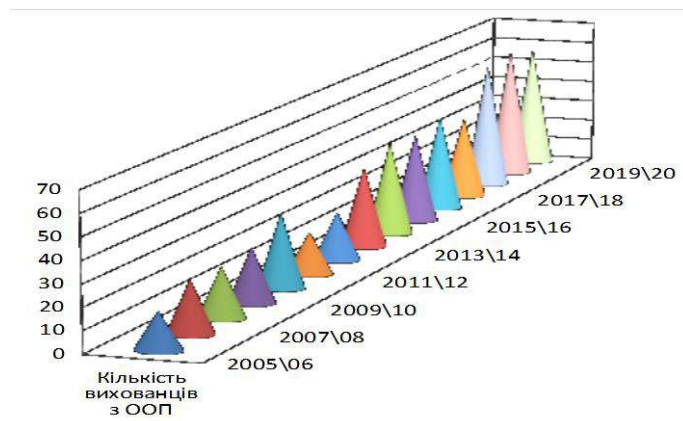

Рисунок 1 – Динаміка кількості вихованців з ООП в ПДМ за 2005-2020 роки

Динамічні зміни щодо практично щорічного збільшення кількості вихованців з ООП в ПДМ яскраво підтверджує доцільність і корисність інклюзивного позашкільного профільного навчання, як інструменту соціалізації, інтеграції та розвитку особистості особливого типу розвитку.

Процес навчання дитини з ООП тісно пов'язаний із співпрацею педагогічних працівників ПДМ з батьківською громадою. Саме тому дослідження вчених Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України щодо проблем сімейного виховання обдарованих учнів є основою для побудови індивідуальних освітніх маршрутів вихованців з ООП у ПДМі м.Рівне [1].

Другою суттєвою стороною роботи позашкільного освітнього закладу є той аспект, що в навчанні на різних етапах входження в профільну діяльність задіяні учні практично всіх вікових категорій: від середнього дошкільного віку (в Бебі Академії, Школі художньої гімнастики, Школах сучасної хореографії та народного танцю, Екоцентрі, Етнокультурному центрі, хорах, Школі

образотворчого мистецтва, Школі естрадних видів мистецтва, Школі східних єдиноборств та ін.) до юнацького і навіть більш старшого віку – в багатьох інших підрозділах ПДМ. Саме тому, що навчання в Палаці починається в деяких випадках у тому віці, коли дитина ще чітко не усвідомлює власні здібності й можливості, а також перспективи розвитку, іншою досить важливою складовою частиною його діяльності постають батьки здобувачів позашкільної освіти з особливими освітніми потребами, чия мотивація у додатковому інклюзивному навчанні та розвитку спеціальних творчих і комунікативних здібностей їхніх дітей є досить суттєвим фактором вибору можливостей навчання в ПДМ.

Третьою вагомою відмінністю від системи формальної освіти є власне сам педагогічний колектив ПДМ та форми і методи його роботи. Одними з основних якостей, необхідних для успішної та результативної роботи педагога в Палаці, є його креативність, гнучкість, постійний творчий пошук і готовність до нового, як

визначальні характеристики його особистості, а також власний стиль педагогічної діяльності.

Відповідно до цього організація системи психологічного супроводу інклюзивного навчання в закладі позашкільної освіти має притаманні тільки їй практичні властивості.

Принципами психологічного супроводу інклюзивної освіти в ПДМ є: принцип повноти супроводу; принцип рівного доступу; принцип відповідності віку та рівню розвитку дитини; принцип паралельності та взаємозв'язку; принцип антропоцентризму; принцип фасилітації; принцип неперервності; принцип конфіденційності; принцип діалогічності; принцип стимулювання творчої і соціальної активності здобувачів знань з ООП.

Особистісно та просоціально зорієнтована інклюзивна профільна система освіти вимагає посиленої психологізації навчально-виховного процесу, опори на надійну діагностичну наукову основу, впровадження моніторингового супроводу інклюзії в ПДМ. З цією метою у 2001 році створено психологічну службу ПДМ, але сьогодні, враховуючи виклики пандемії та війни, цієї моделі вже недостатньо для повноцінного й адекватного функціонування команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивної позашкільної освіти.

Основним завданням психологічної служби позашкільного закладу є створення сприятливих умов для творчого, інтелектуального й особистісного розвитку здобувачів знань нормативного й особливого типів розвитку в ПДМ на різних вікових етапах (від старшого дошкільного до юнацького і навіть далі), для клубних творчих об'єднань, що передбачає, зокрема, максимально раннє виявлення здібностей та обдарувань, сприяння цілеспрямованому розвитку творчих здібностей здобувачів знань з ООП в обраній ними або їхніми батьками сфері діяльності, виховання інтересу до творчої діяльності, сприяння формуванню пізнавальної та професійної мотивації з урахуванням віку та можливостей, психофізичних особливостей, стану здоров'я, надання необхідної психолого-педагогічної допомоги у розв'язанні гострих життєвих ситуацій, криз розвитку та екзистенції, психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді, участь у соціально-патріотичних заходах, психологічна підтримка педагогів, які задіяні в системі інклюзивної позашкільної освіти, пошук шляхів оптимізації навчально-виховного процесу, проведення вивчення стану виховної роботи з урахуванням рівня адаптації та розвитку учнів різних вікових груп та груп здоров'я, реалізація індивідуального, диференційованого підходу до дітей і підлітків, реалізація сучасної організації навчально-виховного процесу, популяризація психологічних знань, розвиток у підростаючого

покоління вмінь і навичок самовиховання й саморозвитку, орієнтація вихованців на здоровий спосіб життя, соціальний захист вихованців і контроль за дотриманням Конвенції ООН про права дитини з ООП в умовах позашкільного закладу.

Для досягнення цієї **мети діяльності** психологічна служба координує свої дії з керівництвом, педагогічним колективом, батьками учнів з ООП, інклюзивного ресурсного центру №2 та всіма зацікавленими особами й установами.

Психологічною основою діяльності Психологічної служби ПДМ (ПС ПДМ) є принцип саморозвитку та самоактуалізації, які інтегрують систему фундаментальних принципів розвитку особистості. Слід підкреслити, що першочерговою є принципова концентрація уваги працівників ПС ПДМ на самоцінності особистості здобувача знань. Метою діяльності психологічної служби ПДМ є актуалізація й розвиток процесу особистісної та професійної орієнтації й самовизначення учнів, сприяння майбутній успішній їх соціалізації в суспільстві. Завдяки всім вище переліченим відмінностям робота Психологічної служби ПДМ має чіткі відмінності у пріоритетних напрямках діяльності порівняно з системою роботи загальноосвітніх і дошкільних освітніх закладів.

Насамперед необхідно звертати увагу на індивідуально-типологічні властивості особистості здобувачів знань з ООП, враховувати їх загальні та спеціальні творчі здібності, виходячи з чого надавати практичні рекомендації стосовно шляхів самореалізації дитини за одним або декількома напрямками освітньої діяльності позашкільного закладу відповідно до її схильностей і можливостей.

При цьому незалежно від освітнього профілю, який обирає дитина, важливим є створення ситуації успіху, підтримки, прийняття, завдяки чому формується мотивація досягнення перемоги та загальний сценарій переможця, які в подальшому житті надають дитині соціальний імунітет до можливих змін у суспільному оточенні, а сформовані в результаті навчання різноманітні соціальні компетенції сприятимуть успішній професійній самореалізації, не зважаючи ні на що.

Інклюзивна освіта в Палаці дітей та молоді пройшла через певні етапи свого розвитку. По-перше, слід зазначити, що навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами велось постійно від самого відкриття, але точно сказати, в якому році вперше батьки привели дитину-інваліда (як раніше називали здобувачів знань з особливими освітніми потребами) вже не можливо. З 1996 року в школах інформатики й образотворчого мистецтва були діти-спинальники з ДЦП, тобто, якщо казати сучасною мовою, було дві інклюзивні профільні групи, але не було жодного спеціального нормативного та психолого-педагогічного

супроводу подібного навчання, і базувалося воно лише на ентузіазмі учасників трикутника освіти: батьків, дітей і педагогів. Навчання дітей у закладі позашкільної освіти завжди було своєрідною краудсорсинговою платформою, оскільки фінансування цієї освітньої галузі завжди було недостатнім для поставлених завдань, а особливо для здобувачів знань з особливими освітніми потребами. Тому було створено інструмент регулювання цієї соціально-економічної проблеми, а саме – «Соціальний паспорт ПДМ» у 2006-2007 навчальному році. З того часу адміністрація ПДМ, частиною якої є і Психологічна служба ПДМ, створена у 2002 році, опікувалися предметно й адресно потребами вихованців та їх сімей із соціально вразливих верств, серед яких неабияке місце займали діти-інваліди (як це тоді називалося).

Наступний етап розвитку сучасної позашкільної інклюзивної освіти було розпочато одночасно поступовою реформою спеціальної корекційної освіти України і рухом до інклюзії в системі загальної середньої, а потім і дошкільної освіти. У 2016–2017 н.р. були відсутні специфічні завдання щодо реалій позашкільля, а робота практичного психолога полягала в організації інклюзивного навчання в ПДМ за зразком загальноосвітнього навчального закладу.

Методологічною основою інклюзивної освіти є **мультидисциплінарний підхід**, який передбачав розробку індивідуальних програм навчання у дітей з особливими ментальними освітніми потребами, соціалізацію дітей зі складними формами порушення соціальної адаптації, проведення арт-терапевтичних майстер-класів із дітьми із розладами аутистичного спектра. Основними завданнями педагогів на основі цього підходу є:

1. Виявлення дітей, у яких виникають труднощі у навчанні, спілкуванні та взаємодії з оточенням; визначення причин цих труднощів; за потреби, скерування до відповідних фахівців із метою встановлення причин і надання допомоги.

2. Виявлення причини соціального неблагополуччя або затримки у розумовому розвитку дитини шляхом спостережень, аналізу навчальної документації, проведення консиліумів із вчителями.

3. Проведення спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів і потреб.

4. Участь у межах своєї компетенції у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики на дитину та її індивідуального плану розвитку.

5. Участь у підготовці документів для розгляду на засіданнях психолого-медико-педагогічних консультацій.

6. Ознайомлення з висновками і рекомендаціями психолого-медико-педагогічних консультацій щодо організації навчання дитини та надання їй додаткових послуг; розробка індивідуального плану корекційно-розвивальної роботи.

7. Участь в адаптації навчальних матеріалів, підходів, зокрема надання рекомендацій педагогам щодо врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини при визначенні форм і методів роботи з нею.

8. Сприяння створенню позитивного мікроклімату в колективі, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації та дискримінації у шкільному оточенні, формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

9. Надання у межах своєї компетенції консультативно-методичної допомоги педагогам у роботі з дитиною.

10. Налагодження співпраці з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробленні індивідуальної програми розвитку.

У 2017-2018 н.р. було розроблено «Положення щодо здійснення інклюзивного навчання в Рівненському міському Палаці дітей та молоді». На цьому етапі розпочато впровадження елементів кінезіології та нейропсихології в роботу практичного психолога, роботу з дітьми зі значним зниженням слуху щодо підготовки до навчання в школі, адаптації до умов позашкільного навчального закладу. Але калькування зразка закладів загальної середньої та навіть позашкільної освіти виявилися неефективними, і це було пов'язано з неподібним типом фінансування закладу та відсутністю чітких зв'язків між спеціалізованими структурами супроводу (інклюзивними ресурсними центрами та реабілітаційними центрами). Адміністрацією було зроблено ряд запитів на введення у штатний розпис ПДМ додаткової ставки практичного психолога для забезпечення ефективного психолого-педагогічного супроводу інклюзивної позашкільної освіти. Враховуючи світові тенденції розвитку освіти, слід зазначити, що в Україні все більшого поширення набувала спільна форма навчання та виховання дітей з особливостями розвитку та їх здоровими однолітками.

За результатами формування в 2019–2020 навчального року соціального паспорту ПДМ серед учнів представлено було 57 дітей з особливими освітніми потребами, в той час, як у 2009-2010 навчальному році таких дітей в ПДМ було 34 особи, що свідчить про тенденцію збільшення кількості дітей з ООП на 59% за десять років. Це діти з проблемами загального розвитку,

сенсорними порушеннями (глухі, зі зниженим слухом, сліпі, зі зниженим зором), порушеннями опорно-рухового апарату, ментальними порушеннями, поєднаннями різних видів порушень. Навіть зараз, через рік після початку повномасштабного вторгнення, коли закордонні спеціалізовані центри гостинно відкрили свої двері для наших дітей та юнаків з особливими освітніми потребами, серед вихованців Рівненського ПДМ залишається багато дітей особливого типу розвитку, при чому, посади асистентів вихователя, тренера або керівника гуртка немає в штатному розпису, а посада психолога лише одна на більше ніж 4 тисячі дітей різного віку! Водночас, на сьогодні організаційно-методичні засади навчального процесу в позашкільному закладі освіти традиційно орієнтовані на дитину, яка нормально розвивається, без урахування особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими потребами. Це призводить до невідповідності форм і методів психолого-педагогічного впливу на таких дітей та створює передумови для формування у них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки, ситуацій булінгу, остракізму, неврозів та інших негативних тенденцій.

Враховуючи все вищесказане і базуючись на Пункті № 3 Наказу МОН України № 948 від 03.07.2017 р. «Про затвердження Типових штатних нормативів позашкільних навчальних закладів» та Постанови КМУ № 779 від 21 серпня 2019 р. «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти» керівництво ПДМ розглядало та шукало можливості введення додаткової посади психолога для супроводу інклюзивної позашкільної освіти [6].

Наступним етапом було затвердження Порядку інклюзивної позашкільної освіти: із 1 січня 2022 року набрали чинності зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що регулюють організацію інклюзивного навчання [4; 8]. Як зазначав С. Шкарлет, «навіть до війни перед нами стояло багато викликів у забезпеченні реалізації прав дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта, безбар'єрні простори, якісні послуги. Але перед обличчям війни ці діти стають ще більш вразливими». Відповідно до цих викликів в червні 2022 р. було розпочато діяльність проєкту кризової допомоги для дітей з інвалідністю та їхніх сімей: МОН, Мінсоцполітики та МОЗ спільно з ЮНІСЕФ запустили цей проєкт у 7 областях України, в яких можливо надавати послуги та де зосереджена велика кількість переміщених сімей: Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській і Чернівецькій. Проєкт покликаний спільними зусиллями максимально

нейтралізувати негативні наслідки війни для дітей, а також продовжувати будувати систему, у якій вони почуватимуться захищеними» [8].

Водночас В. Ляшко наголошував, що «Якісний та своєчасний доступ дітей з інвалідністю та труднощами розвитку до фахової допомоги, зокрема і психологічної, – це питання, яке було актуальним і до повномасштабного вторгнення росії, а зараз потреба у таких проєктах тільки зростає. Саме тому важливо зробити все можливе, щоб діти з інвалідністю та порушеннями розвитку і їхні батьки почувалися не просто захищеними, а й рівноправними членами суспільства, де немає перешкод у доступі до будь-яких послуг» [8].

«Нам було важливо надати комплексну підтримку дітям з інвалідністю, їхнім родинам та громадам, у яких критично зростає кількість мешканців внаслідок внутрішніх переміщень. Діти та родини мають отримати доступні та якісні послуги, які пом'якшать травмуючий вплив війни на їхнє життя, психологічну підтримку, можливості швидше соціалізуватись у новому місці. Вплив війни на життя дітей з інвалідністю та родини, які виховують таких дітей, є непропорційно більш руйнівним. Тому вони мають бути у фокусі уваги як держави, так і громад. А громадам необхідно полегшити навантаження, яке зараз відбувається на їхню інфраструктуру соціальної та надання соціальних послуг», – зазначає М. Лазебна [8].

«Війна – це загроза дитинству і майбутньому кожного маленького українця. Для дітей з інвалідністю і їхніх сімей ставки ще вищі. Навіть на порівняно безпечних територіях, через стрес та перерви у доступі до послуг, повноцінний розвиток дитини ускладнюється. Вимушено переміщені сім'ї з дітьми з інвалідністю не можуть соціалізуватись на нових місцях через недостатню соціальну підтримку та необхідність цілодобового догляду за дітьми. Наш обов'язок – підтримати їх», – зауважує М. Шахін [8].

Крім того, проєкт об'єднує зусилля різних спеціалістів та фахівців, аби дитина отримала необхідну саме їй комплексну допомогу. Фахівці проєкту також розроблятимуть та поширюватимуть важливі матеріали про розвиток безбар'єрності та підтримки дітей з інвалідністю в громадах, які їх прийматимуть, навчатимуть соціальних працівників та інших професіоналів громад практичним аспектам допомоги дітям із порушеннями розвитку. Батьки та піклувальники отримують необхідні консультації спеціалістів та психологічну підтримку в непростий час. У межах проєкту заплановано навчання для спеціалістів громад щодо роботи з дітьми з порушеннями

розвитку та їхніми сім'ями, зокрема тими, хто вимушено покинув власні домівки.

Висновки. Таким чином, профілізація всього освітнього процесу є невід'ємною складовою діяльності сучасного позашкільного закладу освіти. Процес набуття профільних якостей і компетенцій особистістю вихованця тісно пов'язаний зі злагодженою і паралельною діяльністю не тільки психологічної служби, але й освітньою роботою педагогів та виховною діяльністю родини. Саме тому психолого-педагогічний супровід стосується особистості учня, але й вміщує у себе аспекти взаємодії всіх учасників «освітнього трикутника»: батьків, педагогів, вихованців. Досвід роботи переконливо демонструє доцільність злагодженого психолого-педагогічного супроводу, результатом якого виступає особистість вихованця, здатна до саморозвитку й самоактуалізації, яка знає, чого прагне і в якій соціальній сфері може найкраще себе виявити.

Список літератури:

1. Коваленко Ю. М. Проблема сімейного виховання дитини з ООП у психолого-педагогічній літературі. Обдаровані діти – скарб нації : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн конференції (м. Київ, 8–11 грудня 2020 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. С. 188–193.

2. Рібцун Ю. Шкільна логопсиходіагностика: теоретико-методологічні аспекти. Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries : International scientific and practical conference (Lublin. September 25-26, 2020.). Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 1. P. 156–161. URL:<https://lib.iitta.gov.ua/cgi/users/home?screen=EPrint%3A%3AView&eprintid=722398>

3. Турко Б. І. Інклюзивна компетентність асистента вчителя: канадський досвід. Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна. Вип. 33. Львів, 2018. С. 248–253.

4. Шкарлет С. М. Навчання повинно бути безпечним, доступним, якісним та безбар'єрним. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/navchannia-povynno-buty-bezpechnym-dostupnym-iakisnym-ta-bezbariernym-serhii-shkarlet>.

5. Організація інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/organizaciya-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-pozashkilnoyi-osviti>.

6. Модування позашкільної освіти в області, планування інноваційних форм роботи з дітьми і молоддю, національно-патріотичне виховання та інклюзія. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchyni-obhovoryly-novy-format-pozashkilnoi-osvity>.

7. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditnu-shosuboti-mozhna-otrimati-vidpovidni-na-zapitannya-u-sferi-inklyuziyi>.

8. На Львівщині запустили проєкт кризової допомоги для дітей з інвалідністю та їхніх сімей. URL:https://galinfo.com.ua/news/na_lvivshchyni_za_pustyly_proiekt_kryzovoi_dopomogy_dlya_ditey_z_invalidnistyu_ta_ihnih_simey_386834.html.

References:

1. Kovalenko YU. M. (2020) Problema simeynoho vykhovannya dytyny z OOP u psykhologo-pedahohichniy literaturi [The problem of family upbringing of a child with special educational needs in psychological and pedagogical literature]. Obdarovani dity – skarb natsiyi : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi onlayn konferentsiyi (m. Kyiv, 8-11 hrudnya 2020 roku). Kyiv : Instytut obdarovanoyi dytyny NAPN Ukrayiny, 188–193.

2. Ribtsun YU. (2020) Shkil'na lohopsykhodiahnostyka: teoretyko-metodolohichni aspekty [School logopsychodiagnostics: theoretical and methodological aspects]. Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries : International scientific and practical conference (Lublin. September 25-26, 2020.). Izdevnieciba «Baltija Publishing», Part 1. P. 156-161. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/users/home?screen=EPrint%3A%3AView&eprintid=722398>.

3. Turko B. I. (2018) Inklyuzyvna kompetentnist' asystenta vchytelya: kanads'kyi dosvid [Inclusive teaching assistant competence: The Canadian experience]. Visnyk L'vivskoho universytetu. Ser. pedahohichna. Vyp. 33., 248–253.

4. Shkarlet S. M., (2022) Navchannya povynno buty bezpechnym, dostupnym, yakisnym ta bezbar'yernym [Education should be safe, accessible, high-quality and barrier-free]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/navchannia-povynno-buty-bezpechnym-dostupnym-iakisnym-ta-bezbariernym-serhii-shkarlet>.

5. Orhanizatsiya inklyuzyvnoho navchannya v zakladakh pozashkil'noyi osvity (2022) [Organization of inclusive education in out-of-school education institutions]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/organizaciya-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-pozashkilnoyi-osviti>.

6. Modelyuvannya pozashkil'noyi osvity v oblasti, planuvannya innovatsiynykh form roboty z dit'my i moloddu, natsional'no-patriotychne vykhovannya ta inklyuziya (2022) [Modeling after-school education in the region, planning innovative

forms of work with children and youth, national-patriotic education and inclusion].

URL:

<https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchyni-obhovoryly-novyi-format-pozashkilnoi-osvity>

7. Natsional'na stratehiya iz stvorennya bezbar'yerneho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku (2023) [National strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030]. URL: [https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-](https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-shosuboti-mozhna-otrimati-vidpovid-na-zapitannya-u-sferi-inklyuziyi)

[ditinu-shosuboti-mozhna-otrimati-vidpovid-na-zapitannya-u-sferi-inklyuziyi.](https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-shosuboti-mozhna-otrimati-vidpovid-na-zapitannya-u-sferi-inklyuziyi)

8. Na L'vivshchyni zapustyly proyekt kryzovoyi dopomohy dlya ditey z invalidnistyu ta yikhnikh simey (2022) [A project of crisis assistance for children with disabilities and their families was launched in Lviv region]. URL:

[https://galinfo.com.ua/news/na_lvivshchyni_zapustyly_proiekt_kryzovoi_dopomogy_dlya_ditey_z_invalidnistyu_ta_ihnih_simey_386834.html.](https://galinfo.com.ua/news/na_lvivshchyni_zapustyly_proiekt_kryzovoi_dopomogy_dlya_ditey_z_invalidnistyu_ta_ihnih_simey_386834.html)

© О. В. Нестерук-Володимирець, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 04.04.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

О. В. Дубовик

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1069-8003> – О. В. Дубовик

✉ oksanadubovik68@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ США

У нових суспільно-економічних умовах глобалізації та інформатизації питання вдосконалення професійної підготовки набувають актуальності. Досвід розвинутих європейських країн, особливо США, свідчить про спрямованість освітніх систем на потреби суспільства, що вимагає випереджального характеру змісту професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки спеціалістів. Метою цієї статті є виявлення особливостей системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів у США. Доля американської освіти та педагогічної думки була тісно пов'язана з історією та економікою країни. Можливість оволодіння науковими знаннями, масовість і пріоритет професійної орієнтації є основними рисами сучасної системи освіти США. Вища школа базується на основі єдності функцій навчання і дослідження, що є рушійним механізмом її саморозвитку.

Зміст освіти включає в себе фундаментальні знання і спеціалізацію. Підкреслюється, що особливості структурування та змісту програм професійної підготовки базуються на рівні оволодіння теоретичним матеріалом та необхідними практичними навичками й уміннями, а не на фіксованому формальному терміні навчання, що дає можливість оперативно коригувати напрямки навчання студентів з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей, студентам надається можливість самостійно складати свій навчальний план і відвідувати навчальні курси за власним вибором.

До переваг освітніх програм можна віднести гнучкість внутрішніх структурних модулів, що дозволяє навчати студентів з урахуванням останніх досягнень науки і техніки, а також міждисциплінарний підхід до засвоєння знань та написання проектів, який сформувався в результаті надання студентам свободи вибору предметів (в рамках необхідного мінімуму кредитних / залікових одиниць). До недоліків системи професійної підготовки можна віднести слабку теоретичну підготовку майбутніх фахівців, фрагментарність отриманих знань, надмірне слідування вимогам місцевого ринку праці, захоплення модними темами, тощо.

Ключові слова: професійна підготовка, вища школа США, висококваліфікований спеціаліст, ключові компетенції.

O. V. Dubovyk

Ukrainian State Drahomanov University, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE SYSTEM OF TRAINING SPECIALISTS AT HIGHER SCHOOL OF THE USA

Abstract. In the new socio-economic conditions of globalization and informatization, the issue of improving professional training is gaining relevance. The experience of developed European countries and, especially, the USA shows the orientation of educational systems to the needs of society, which requires the anticipatory nature of the content of professional-theoretical and professional-practical training of specialists. The purpose of this article is to identify the features of the system of training highly qualified specialists in the USA. The fate of American education and pedagogical thought was closely related to the history and economy of the country. The possibility of mastering scientific knowledge, the mass and priority of professional orientation are the main features of the modern education system of the USA. The higher school is based on the unity of the functions of learning and research, which is the driving mechanism of its self-development.

The content of education includes fundamental knowledge and specialization. It is emphasized that the features of the structuring and content of professional training programs are based on the level of mastery of theoretical material and the necessary practical skills and abilities, and not on a fixed formal term of study, which makes it possible to quickly adjust the directions of students' studies taking into account their individual abilities, students are given the opportunity to draw up their own curriculum and attend courses of their own choice. The advantages of the educational programs include the flexibility of internal structural modules, which allows students to be taught taking into account the latest achievements of science and technology, as well as an interdisciplinary approach to learning knowledge and writing projects, which was formed as a result of giving students the freedom to choose subjects (within the required minimum

credit / credit units). The shortcomings of the professional training system include weak theoretical training of future specialists, fragmentation of the acquired knowledge, excessive adherence to the requirements of the local labor market, fascination with fashionable topics, etc.

Key words: professional training, US higher school, highly qualified specialist, key competencies.

В умовах поступової інтеграції України у світову співдружність теоретичне осмислення зарубіжного освітянського досвіду, проведення неупередженого порівняльного аналізу постає додатковим джерелом нових підходів до реформування вітчизняної системи освіти. У цьому плані цікавим, на нашу думку, є американський досвід, оскільки в системі освіти США впродовж останніх років відбуваються суттєві інституційні зміни, які варті уваги, і найбільш цінні здобутки американських освітян можуть бути впроваджені в освітньому просторі України. Звернення до досвіду США зумовлено помітним поширенням міжнародної співпраці в галузі освіти, високим рівнем економічного розвитку цієї країни, врегульованим механізмом забезпечення зайнятості населення, низькою питомою вагою безробіття, високим рівнем організації виробництва, розвитком науки завдяки науково обґрунтованій, гнучкій і варіативній структурі освітньої діяльності.

Метою цієї статті є виявлення особливостей системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів у США.

Аналіз джерельної бази показав, що впродовж останніх десятиліть вітчизняними науковцями активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти у найбільш економічно розвинених країнах – Великій Британії, Канаді, Китаї, Німеччині, країнах Скандинавії, США, Франції та ін. (Н. Абашкіна, А. Василюк, К. Гаращук, Т. Десятов, А. Джурило, К. Корсак, Т. Кошманова, О. Локшина, Н. Мукан, Н. Микитенко, Б. Омеляненко, Л. Пуховська, А. Сбруєва, Р. Яковишин, О. Ярова та ін.). Проблемам виникнення й розвитку системи освіти в США присвячені праці Л. Андерсон (L. F. Anderson), Ч. Беннетта (Ch. Bennett), Дж. Т. Гатто (J. T. Gatto), Л. Гончарова, В. Джейнса (W. Jeunes), Л. Креміна (L. A. Kremin), Л. К'юбана (L. Cuban), К. Лукаса (C. J. Lucas), З. Малькової, Л. Півневої, О. Романовського, Дж. Р'юрі (J. L. Rury), Д. Л. Флойд (D. L. Floyd) та ін. Дослідження університетської педагогічної освіти, зокрема у США, її історії, сучасного стану й тенденцій розвитку здійснив О. Глузман; проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти в класичних університетах США висвітлені у працях Р. Беланової; процеси розвитку теорії та практики морально-етичного виховання в американській школі (1830-1990) розглянуто у дослідженнях В. Жуковського; аналіз

американської системи управління вищою освітою присвячено дослідження С. Калашнікової; значення гуманітарної освіти у підготовці спеціалістів інженерно-технічного профілю в університетах США дослідили Б. Гонтарев, Л. Грознер, В. Парайл, С. Романова, Т. Тартарашвілі, В. Шубін та ін.

Історії виникнення і перспективам подальшого розвитку комунальних коледжів у Америці присвячені роботи Дж. Бейкера (G. A. Baker), Ф. Бройера (F. V. Brawer), А. Коуена (A. M. Cohen), Дж. Левіна (J. S. Levin), Т. О'Бейніона (T. O'Vanion) та ін.

Доля американської освіти та педагогічної думки була тісно пов'язана з історією та економікою країни. Характерними рисами економічного розвитку США були відсутність феодалізму, існування рабовласницьких відносин на півдні та вільних від поселень земель на заході. Саме тому американська освітня система від початку виникнення підпорядковувалася потребам економіки, була тісно пов'язана із потребами сільського господарства й виробництва, що суттєво відрізняло її від шкіл країн Європи того періоду з їх релігійним характером освіти та виховання.

Багато років дослідники різних країн намагаються дати відповідь на питання: «Чи здатна освіта змінити суспільство чи вона лише віддзеркалює та закріплює існуючі суспільні й соціальні відносини?» Згідно з «теорією відповідності» (С. Боулз (S. S. Bowles), Г. Гінтіс (H. Gintis), Дж. Коулмен (J. Coleman), Д. Мортенсен (D. T. Mortensen) та ін.) заклади освіти лише відповідають характеру й структурі суспільних інституцій, не мають впливу на існуючі суспільні структури. Хоча, як переконливо доводить В. Джейнс (W. Jeunes) що, «у багатьох випадках освіта була одним з чинників, який разом з іншими історичними подіями підштовхував США рухатися у певному напрямку, а у деякі періоди освіта ставала каталізатором змін або оновлення» [1, с. 9]. А американські вчені А. Левін (A. Levine) та Дж. Уейнгарт (J. Weingart) зазначають, що від філософії, яка лежить в основі навчання, залежатиме успіх усієї системи вищої освіти у розв'язанні проблем, що виникають у суспільстві [5, с. 10].

На сучасному етапі серед численних освітніх моделей, які відображають різні погляди й підходи до цілей і завдань освіти, можна виокремити три основні: школа як захисник, школа як база для пошуку роботи, школа як

соціальний форум. Згідно з першою моделлю, заклад вищої освіти – це «храм науки», який пропонує обов'язкову гуманітарну освіту всім студентам, а також перевірені часом навчальні програми, які базуються на «Великих книгах західної цивілізації» (це книжкова серія найкращих зразків західної думки у 54-х томах, вперше надрукована в США у 1952 р. видавництвом «Encyclopædia Britannica, Inc»). Модель школи для пошуку роботи виникла наприкінці XIX ст. і набула великої популярності у XX ст. завдяки стрімкому розвитку технологій, техніки та науки. Мета цих шкіл – забезпечити студентів потрібними знаннями у максимально короткий проміжок часу для кращої адаптації на ринку праці в умовах науково-технічного прогресу. Модель школи як соціального форуму виникла на початку XX ст. з розвитком ери інформації. Згідно з цією моделлю, студентам пропонуються для обговорення й пошуку рішень реальні життєві проблеми, особливо соціальні проблеми, з якими стикається суспільство [6, с. 102-106]. Сьогодні з певністю можна констатувати, що кожна з цих моделей представлена у системі американської освіти. Це легко простежується на завданнях, які ставлять перед собою навчальні заклади США: забезпечити студентів ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою, яка розвиває інтелектуальні навички й розширює рамки полікультурного розуміння (школа як захисник); підготувати висококваліфікованих фахівців з різних галузей знань (школа як пошук роботи); розвивати навички взаємодії, взаєморозуміння (школа як соціальний форум).

Умови суспільства, яке базується на знаннях (*knowledge-based society*), висувають нові вимоги до якості підготовки фахівців, потребують нових методів, форм, видів освіти для того, щоб ліквідувати відставання професійних знань від вимог сучасності. Найважливішим завданням освіти стає розвиток таких навичок, які б допомогли ефективно існувати у динамічному, насиченому інформацією просторі. Це зазначено у законодавчо-нормативних документах Департаменту освіти (US Department of Education) та Департаменту праці США (US Department of Labor); звітах Національної комісії з оцінки якості освіти США (*Quality Education Commission*), Національної комісії з майбутнього вищої освіти (*Commission on the Future of Higher Education*) та Асоціації американських комунальних коледжів (*American Association of Community Colleges*).

Можливість оволодіння науковими знаннями, масовість і пріоритет професійної орієнтації є основними рисами сучасної системи освіти США. Вища школа базується на єдності функцій навчання

і дослідження, що є рушійним механізмом її саморозвитку. Це підкреслюється у законах США «Про професійно-технічну освіту» (*The Carl D. Perkins Vocational and Technical Education Act*, 1984), «Про професійну і прикладну технічну освіту» (*The Carl D. Perkins Vocational and Applied Technology Educational Act*, 1990), «Про можливість переходу від школи до роботи» (*The School-to-Work Opportunities Act* (1994), «Про інвестиції у робочу силу» (*Workforce Investment Act*, 1998), «Про можливість вищої освіти» (*Higher Education Opportunity Act*, 2008) та ін.

Освіта не обмежується лише підготовкою висококваліфікованих кадрів для освіти, науки, виробництва, інших галузей суспільного життя, а й впливає на розвиток різних соціальних інститутів. Природа сучасного знання не дозволяє розділити освіту лише на три напрями: гуманітарний, природничо-науковий та технічний. Певною мірою цей розподіл є умовним, а вузька спеціалізація сьогодні стає все більш неприйнятною. Тому підготовка висококваліфікованих спеціалістів для наукомістких галузей господарства зумовлює необхідність введення особливих навчальних програм, що базуються на міждисциплінарному підході і потребують для своєї реалізації об'єднання зусиль декількох закладів освіти. Це сприяє інтеграції ЗВО, створенню нових структурних одиниць, модифікації старих, що забезпечує міждисциплінарний підхід до навчання.

Зміст освіти включає в себе фундаментальні знання і спеціалізацію. Навчальний план підготовки бакалавра в американському університеті, так само як і в нашій країні, містить чотири цикли (блоки) дисциплін: гуманітарної та соціально-економічної підготовки; 2) природничо-наукової (фундаментальної підготовки); 3) професійної та практичної (професійно-спрямованої) підготовки; 4) вибіркової навчальні дисципліни. Однак, на відміну від українських закладів освіти, де кількість навчальних дисциплін, їх перелік і розподіл за семестрами є фіксованими, у США студентам надається можливість самостійно скласти свій навчальний план і відвідувати навчальні курси за власним вибором. З цією метою навчальні заклади пропонують щорічні спеціальні каталоги з переліком навчальних програм за різними спеціальностями, що містять назви навчальних дисциплін з коротким описом їх змісту, а також перелік обов'язкових дисциплін для отримання диплома певного освітнього рівня. В залежності від курсу, на якому навчається студент, йому пропонують навчальні курси, що мають певну нумерацію та згруповані за трьома рівнями: 100-299 – нижчий рівень (*Lower Division*) – це курси призначені для студентів

перших двох років навчання. Загальний обсяг курсів цього підрозділу складає приблизно 60 кредитних годин і відповідає першим двом рокам навчання в університеті або програмі дворічного коледжу; 300-499 – вищий рівень (*Upper Division*), курси призначені для студентів останніх двох курсів чотирирічного коледжу; 500-799 – рівень магістра (*Graduate Division*).

Спеціалізація вибирається студентом самостійно. Вивчення спеціалізації відбувається за принципом «мейджор-майнор» (*Major-Minor*). Поглиблене вивчення профільюючих предметів при збереженні вибірковості називається «мейджор», а вивчення додаткових предметів – «майнор». Ці терміни, що вперше були застосовані у 1877 р. в університеті Джона Хопкінса, отримали широке розповсюдження на початку ХХ ст. Розрізняють такі види концентрації навчання («мейджор»): професійна (широко розповсюджена), міжгалузєва (вивчення двох або кількох дисциплін з різних наукових сфер), подвійна (одна спеціальність є основною, а інша вивчається в меншому обсязі), укомплектована (студент самостійно формує навчальний план), деконцентрація (навчання без концентрації, що пропонується здебільшого в дворічних коледжах) [2, с. 29-30].

Особливості структурування та змісту програм професійної підготовки базуються на рівні оволодіння теоретичним матеріалом та необхідними практичними навичками й уміннями, а не на фіксованому формальному терміні навчання, що дає можливість оперативно коригувати напрямки навчання студентів з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей. Треба також відзначити готовність коледжів до постійного оновлення навчальних планів і програм для їх кращої адаптації до потреб і запитів сучасного ринку праці; готовність викладацького складу до підвищення свого професійного рівня; формування у студентів мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, що сприяє подоланню суперечностей між її теоретичною, практичною та творчо-гуманітарною складовими.

Для системи професійної освіти США характерний стрімкий прогрес у використанні online курсів. Дослідження 1991-1998 рр., яке проводилося у 164 комунальних коледжах, показало, що 128 коледжів (78 %) пропонують принаймні один дистанційний курс. Кількість курсів варіювалася від 1 до 67, у середньому 20 дистанційних курсів на коледж. Загалом тільки 2 % із 139083 курсів пропонувалося на той час через дистанційну освіту. Це були переважно курси соціальних наук – економіка, історія, психологія, соціологія, політологія [7]. Сьогодні дистанційні та

онлайн курси складають майже половину навчальних програм коледжів і університетів Америки. Так, у системі коледжів Північної Кароліни частка таких курсів зростає з 2.4 % у 1999 р до 37 % у 2009 р. До 2018 р прогнозувалося збільшення цієї частки до 90% [4, с. 31]. Дистанційне навчання стало найбільш затребуваною формою навчання у США ще задовго до карантинних обмежень, оскільки воно характеризується невисокою вартістю, широкою доступністю та комфортністю освітнього середовища – студенти можуть навчатися у будь-який час, читати матеріали в їх власному темпі, зосередити свої зусилля на одній із тем, взаємодіяти з викладачами та іншими студентами з усього світу. Але щоб успішно завершити своє навчання студенти повинні мати високий рівень мотивації, а також хороші навички керування часом.

Окрім того, сьогодні у вищій школі США поширені й інші форми навчання, такі як «університет без стін», «навчання на базі досвіду», кооперована освіта тощо. Навчання в «університеті без стін» будується на принципі участі студента в розробці власних навчальних програм і використанні різноманітних і, навіть, ексклюзивних засобів, форм і методів навчання як у навчальному закладі, так і за його межами [3, с. 280].

Американська система професійної освіти відрізняється тим, що традиційно зорієнтована на практичні потреби ринку праці, постійне пристосування навчальних планів до вимог виробництва. Такий підхід обґрунтований у роботах Дж. Дьюї (J. Dewey), Р. Уолтера (R. A. Walter), Р. Перрі (R. B. Perry) та ін. Професійне навчання, таким чином, розглядається як взаємодія між освітою особистості та професійною діяльністю. Професіоналізм, навички підприємництва й лідерства у США вважають трьома головними складниками успішної кар'єри. Під компетентісно-орієнтованою професійною освітою американські дослідники розуміють процес і результат формування творчої, ініціативної, професійно та соціально відповідальної особистості, готової до вирішення різноманітних суспільних і професійних завдань, постійного вдосконалення власної компетентності, майстерності та розвитку здібностей у різних галузях діяльності.

Отже, історія розвитку американської освіти переконливо доводить, що освіта водночас виявляється чутливою до навколишніх змін і, водночас, сама впливає на них як каталізатор оновлення, реформування, змін. До переваг освітніх програм можна віднести гнучкість внутрішніх структурних модулів, що дозволяє навчати студентів з урахуванням останніх

досягнень науки і техніки, а також міждисциплінарний підхід до засвоєння знань та написання проектів, який сформувався в результаті надання студентам свободи вибору предметів (в рамках необхідного мінімуму кредитних / залікових одиниць). До недоліків системи професійної підготовки, на нашу думку, можна віднести слабку теоретичну підготовку майбутніх фахівців, фрагментарність отриманих знань, надмірне слідування вимогам місцевого ринку праці, захоплення модними темами тощо.

Список літератури:

1. Джейнс В. Історія американської освіти: школа, суспільство і загальний добробут. 2006. 579 с. URL : <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/med ia/documents/publication/HistoryAmerEdu.pdf>
2. Козубовська І. В., Стойка О. Я, Сідун Л.Ю. Історико-педагогічні аспекти розвитку вищої освіти в США (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Ужгород: Вид-во ПП «АУТДОР-ШАРК», 2015. 186 с.
3. Стойка О. Я. Вища освіта США та України: відмінні та спільні риси. Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 1(40). С. 280-282.
4. Christensen C. M., Horn M. B., Caldera L., Soares L. Disrupting College. How Disruptive Innovation Can Deliver Quality and Affordability to Postsecondary Education. Center for American Progress, 2011. URL : <https://eric.ed.gov/?id=ED535182>
5. Levine, A., Weingart, J. Reform of Undergraduate Education. San-Fransisco, Wash., London, 1974.
6. Shills E. The Calling of Education: The Academic Ethic and Other Essays on Higher Education / Ed. by S. Crosly. Chicago, London : The University of Chicago Press, 1997. 294 p.
7. Trends in Community College Curriculum. Gwyer Scuyler (ed.). New Directions for Community

Colleges. Jossey-Bass : San Francisco, CA, Winter 1999 : Number 108, Vol. XXVII. 118 p.

References:

1. W. Jeynes (2006). Istoriia amerykanskoi osvity: shkola, suspilstvo i zahalnyi dobrobut [American Educational History: School, Society, and the Common Good]. URL : <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/med ia/documents/publication/HistoryAmerEdu.pdf>
2. Kozubovska I. V., Stoika O. Ya, Sidun L. Yu. (2015). Istoryko-pedahohichni aspekty rozvytku vyshchoi osvity v SShA (kinets KhKh – pochatok KhKhI stolittia): monohrafiia [Historical and pedagogical aspects of the development of higher education in the USA (end of the 20th - beginning of the 21st century)]. Uzhhorod: Vyd-vo PP «AUTDOR-ShARK».
3. Stoika O. Ya. (2017). Vyshcha osvita SShA ta Ukrainy: vidminni ta spilni rysy [Higher education in the USA and Ukraine: distinctive and common features]. Naukovyi visnyk Uzhhorod. un-tu. Seriia «Pedahohika. Sotsialna robota» – Uzhgorod university scientific bulletin. Series «Pedagogy. Social work». 1(40), 280-282.
4. Christensen C. M., Horn M. B., Caldera L., Soares L. (2011). Disrupting College. How Disruptive Innovation Can Deliver Quality and Affordability to Postsecondary Education. Center for American Progress. URL : <https://eric.ed.gov/?id=ED535182>
5. Levine, A., Weingart, J. (1974). Reform of Undergraduate Education. San-Fransisco, Wash., London.
6. Shills E. (1997). The Calling of Education: The Academic Ethic and Other Essays on Higher Education / Ed. by S. Crosly. Chicago, London : The University of Chicago Press.
7. Gwyer Scuyler (ed.). (1999). Trends in Community College Curriculum. New Directions for Community Colleges. Jossey-Bass : San Francisco, CA. 108, XXVII.

© О. В. Дубовик, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 29.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

Р. Я. Яремко

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788> – Р. Я. Яремко

✉ r.yaremko@ldubgd.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОПОВАГИ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглядається поняття самоповаги у здобувачів вищої освіти. Теоретично проаналізовано ряд наукових джерел щодо поняття самоповаги та експериментально досліджено вплив самоповаги на успішність здобувачів вищої освіти. У процесі добору психодіагностичних методик особливостей прояву структурних компонентів самоповаги було враховано психологічну модель особистісного утворення в юнацькому віці. Саме цей віковий період онтогенезу є сензитивним періодом для становлення основного соціогенного потенціалу людини. Дослідженню особливостей розвитку самоповаги вищої освіти передувало виокремлення критеріїв і конструктів розвитку її компонентів. При виборі критеріїв ми спиралися на результати проведеного теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та наукові розробки структури самоповаги.

Проаналізовано та подано детальний опис етапів, вибірки і результатів експериментального дослідження. Визначено якісні й кількісні показники та рівні розвитку самоповаги здобувачів вищої освіти. Проведений кореляційний аналіз надав можливість виявити міцність взаємозв'язків між усіма конструктами компонентної структури самоповаги у здобувачів вищої освіти. Спираючись на якісні показники структурних компонентів досліджуваного особистісного утворення, ми визначили рівні прояву самоповаги у здобувачів вищої освіти (високий, середній, низький).

Дослідження самоповаги у здобувачів вищої освіти є досить актуальним і важливим питанням. Освіта є періодом інтенсивного особистісного розвитку, де здобувачі вищої освіти зустрічаються з новими викликами, вимогами та можливостями. Самоповага впливає на психологічний стан та загальне благополуччя здобувачів, їхню академічну успішність, мотивацію і здатність досягти своїх цілей.

Академічна успішність: Самоповага може впливати на успішність. Здобувачі з вищою самоповагою, які вірять у свої здібності, можуть бути більш мотивованими та ефективними у вивченні та досягненні академічних цілей.

Психологічне благополуччя: Самоповага пов'язана з позитивними психологічними показниками, такими як самооцінка, самозадоволення та зниження стресу. Дослідження самоповаги може допомогти ідентифікувати фактори, що сприяють психологічному благополуччю у здобувачів вищої освіти

Взаємодія та соціальні стосунки: Самоповага може впливати на взаємодію студентів з однокурсниками, викладачами та іншими людьми. Здобувачі вищої освіти з високим рівнем самоповаги можуть бути більш впевненими у собі, відкритими до спілкування та конструктивною співпрацею з іншими.

Ключові слова: самоповага, самооцінка, самоповажність, самоставлення.

R. Ya. Yaremko

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ESTEEM DEVELOPMENT AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS

The concept of self-esteem among higher education students. Theoretically analyzes a number of scientific sources about the concept of self-esteem and experimentally investigates the impact of self-esteem on the students' success. We took into account the psychological model of personal formation in adolescence while selecting psychodiagnostic methods for the peculiarities of the manifestation of the structural components of self-esteem. The period of ontogenesis is a sensitive period for the basic sociogenic potential formation of a person. We identify the criteria and constructs for the development of its components before studying the peculiarities of the self-esteem development in higher education. When selecting the criteria, we relied on the results of the theoretical analysis of the problem under study and scientific developments of the self-esteem structure.

The stages, sample, and results of the experimental study are analyzed and presented in detail. The qualitative and quantitative indicators and levels of development of self-esteem of higher education students are determined. The

correlation analysis made it possible to identify the strength of the relationships between all the constructs of the component structure of self-esteem among higher education students. We have determined the levels of self-esteem among higher education students such as high, medium, low that are based on the qualitative indicators of the structural components of the studied personal formation.

The study of self-esteem among higher education students is a very relevant and important issue. Education is a period of intensive personal development, where students face new challenges, demands and opportunities. Self-esteem affects the psychological state and general well-being of students, their academic performance, motivation, and ability to achieve their goals.

Academic achievement: Self-esteem can affect academic achievement. Students with higher self-esteem who believe in their abilities may be more motivated and effective in learning and achieving academic goals.

Psychological health: Self-esteem is associated with positive psychological outcomes such as self-esteem, self-satisfaction, and reduced stress. Research on self-esteem can help identify factors that contribute to psychological well-being among students.

Interaction and social relationships: Self-esteem can influence how students interact with fellow students, teachers, and others. Higher education students with high self-esteem may be more confident, open to communication, and cooperate constructively with others.

Keywords: self-respect, self-esteem, self-attention, self-attitude.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями

Кардинальні зміни, які відбуваються в Україні, зумовлюють переосмислення життєвих цінностей та принципів кожної людини, що в свою чергу не може впливати на особистісний розвиток та професійне становлення особистості. У зв'язку з цим викликом часу стає максимальне розкриття потенціалу кожної людини, сприяння її самореалізації та саморозвитку, які детермінують прояв самоповаги особистості. Вивчення самоповаги як психологічного явища набуває особливої значущості в контексті формування особистості здобувача вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства як суб'єкта, що активно опановує суспільний досвід. З огляду на це, актуалізується проблема створення цілеспрямованих психологічних умов розвитку самоповаги у юнацькому віці.

Дослідження самоповаги у здобувачів вищої освіти є важливою темою, що стосується психологічного благополуччя та академічного успіху здобувачів. Самоповага відіграє значну роль у різних аспектах життя людини, зокрема в освітньому процесі. Самоповага, також відома як самооцінка або самоповажність, є важливою складовою психологічного благополуччя і саморозвитку. Вона відображається в способі, яким людина сприймає себе, свої здібності, цінності і власну важливість. Самоповага впливає на наше самопочуття, ментальне здоров'я, відносини з іншими людьми і навіть на наші досягнення. Дослідники розглядають самоповагу як особистісну рису, що виявляється в почутті схвалення або несхвалення на свою адресу; судження про власну значущість, яка виявляється в установках особистості та є відносно стійкою; властивість особистості, що є емоційно забарвленим ставленням до себе й акумулює узагальнені переживання власної цінності; глобальне утворення, яке виражає цілісне

емоційно-ціннісне ставлення до себе; складне особистісне утворення, що виявляється в афективному ставленні до себе [4].

Мета – теоретико-емпіричне дослідження розвитку самоповаги у здобувачів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. У добу античності, декілька філософів і дослідників займалися дослідженням самоповаги та суміжних питань. Одним з найвідоміших філософів, який висловлював свої погляди на самоповагу, був Аристотель (384-322 до н.е.). У своїй праці «Етика Нікомаха» Аристотель обговорює різні аспекти моралі та характеру, у тому числі і самоповаги. Він вважав, що самоповага виникає в результаті розумного та етичного життя, коли людина живе відповідно до своїх внутрішніх цінностей і принципів. Ще одним відомим філософом, який досліджував самоповагу, був Епіктет (50-138 н.е.), представник стоїцизму. Він писав про важливість внутрішньої свободи та контролю над своїми думками та емоціями. Епіктет розглядав самоповагу як результат прийняття себе таким, яким ти є, і розвитку моральної сили [4]. Деякі інші давньогрецькі філософи, такі як Сократ, Платон і Сенека, також висловлювали думки про самоповагу та її значення для благополуччя людини. Варто зазначити, що поняття самоповаги може бути інтерпретоване по-різному в різних філософських школах і часових періодах. Ці філософи були лише кількома з численних особистостей, які досліджували самоповагу в античні часи.

У сучасній психологічній науці поняття самоповаги досліджували такі зарубіжні вчені як: А. Маслоу – розглядав самоповагу, як одну з основних людських потреб, необхідних для повної самореалізації особистості;

американський психолог Н. Бренден – визначав самоповагу як почуття особистої цінності, пов’язане зі свідомістю своїх здібностей і право на їх виявлення; М. Розенберг – досліджував самоповагу та її вплив на індивіда та розробив шкалу самоповаги для дітей [6].

Українські вчені також внесли свій внесок у дослідження поняття самоповаги. Українська психологиня О. Малихіна вивчала поняття самоповаги. Вона досліджувала взаємозв'язок самоповаги з іншими психологічними конструктами, такими як самооцінка, самореалізація та емоційний стан [4]. І. Коваль досліджував системний та синергетичний підходи неперервного саморозвитку здобувачів вищої освіти [3]. Аналізуючи наукові джерела з окресленої проблеми, вважаємо доцільним проведення емпіричного дослідження розвитку самоповаги у здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для встановлення взаємозв'язку досліджуваних параметрів ми провели кореляційний аналіз за допомогою програми математичної статистики SPSS v 2.0.

Констатувальний експеримент було організовано на базі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Участь у констатувальному етапі експерименту взяли 75 здобувачів вищої освіти 4-го року навчання, спеціальності 053 «психологія», а саме: 65 дівчат та 10 хлопців.

Для реалізації мети та визначення необхідних параметрів нами було проведено такі психодіагностичні методики: «Шкала самоповаги М. Розенберга»; «Методика діагностики самоставлення С. Панталеєва»; «Методика визначення прагнення досягнення успіху Ю. Орлова»; «Дослідження самооцінки С. Буддасі».

Результати. На основі проведеного дослідження ми встановили, що найбільша частина досліджуваних демонструє середній рівень самоповаги (23,5%). У 22,8% виявлено високий рівень самоповаги, у 20,7% – низький, у 18,8% – надмірно високий та у 14,2% досліджуваних здобувачів вищої освіти зафіксовано вкрай низький рівень самоповаги. Результати подано на рисунку 1.

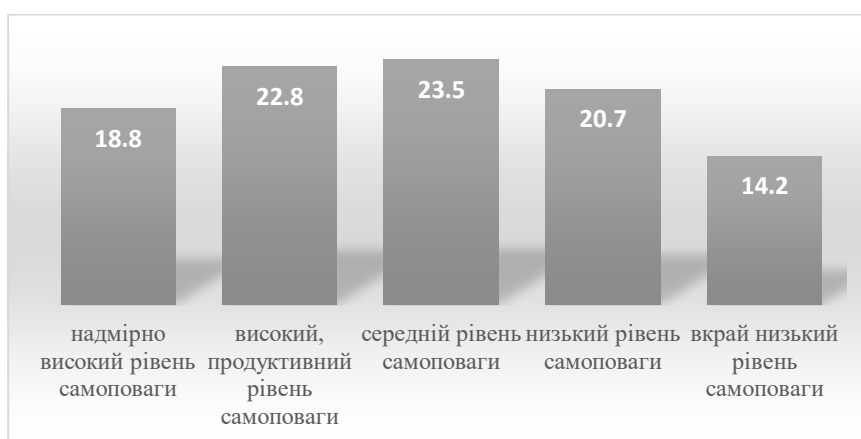

Рисунок 1 – Результати дослідження самоповаги здобувачів вищої освіти

На рисунку 2 бачимо, що досліджувані частини з них присутня самовпевненість, здобувачі вищої освіти здебільшого відкриті, у самоцінність, самоприйняття та самоприв'язаність.

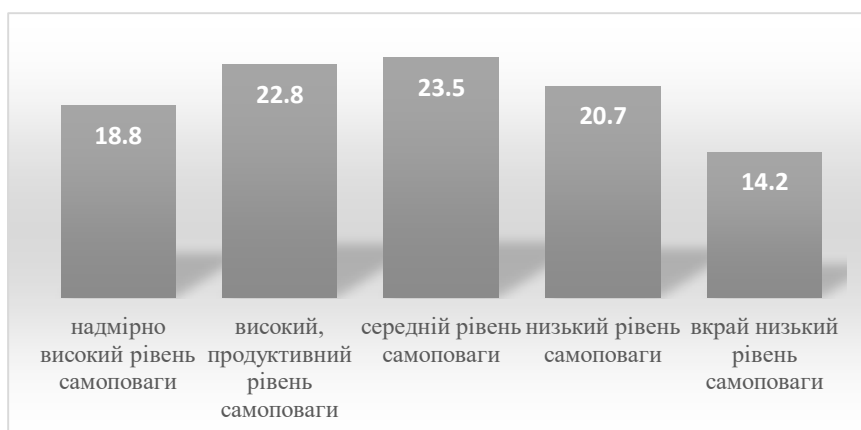

Рисунок 2 – результати дослідження самоставлення здобувачів вищої освіти

На рисунку 3 подано результати дослідження мотивації досягнення успіху. Як бачимо, високий

рівень мотивації досягнення успіху притаманний 34,5%, середній – 31,4% та низький – 34,1%.

Рисунок 3 – Результати дослідження мотивації досягнення успіху здобувачів вищої освіти

На рисунку 4 зображено результати дослідження самооцінки здобувачів вищої

освіти. Як бачимо, найбільше виражена середня адекватна самооцінка (24,3%).

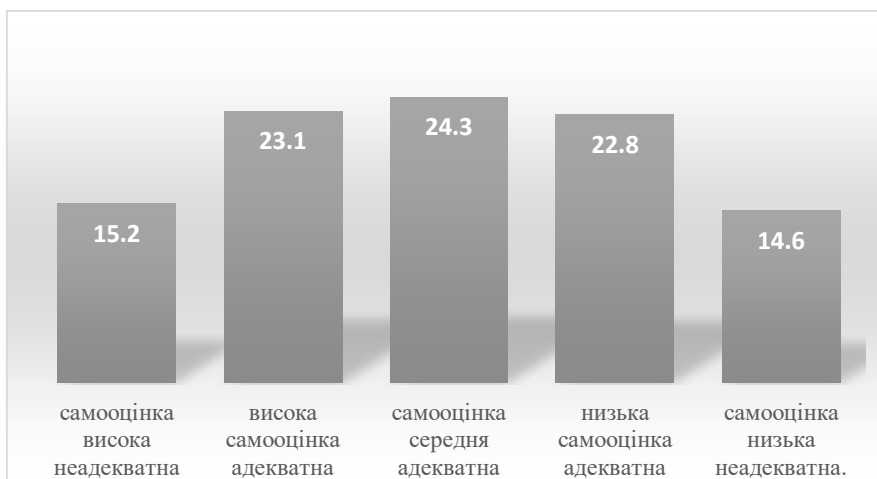

Рисунок 4 – Результати дослідження самооцінки здобувачів вищої освіти

На рисунку 5 зображено розподіл за середнім балом. Як бачимо, 33,2% досліджуваних демонструють відмінні результати у навчанні,

38,4% мають середній навчальний бал 4,0 та 28,4% – 3,0.

Рисунок 5 – Результати розподіл за середнім балом

Теоретичний аналіз психологічних джерел та результати власного експериментального дослідження дали можливість виявити особливості самоповаги особистості здобувачів вищої освіти. У дослідженні ми поставили за мету на основі методів математичної статистики виявити та проаналізувати взаємозв'язки між досліджуваними показниками. Ці взаємозв'язки є свідченням того, які показники найбільше, а які найменше впливають на загальний рівень самоповаги здобувачів вищої освіти. З метою

констатації взаємозв'язків між кількісними показниками вищезазначених показників було проведено кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції r -Спірмена. Результати кореляційного аналізу представлено в таблиці 1. За результатами кореляційного аналізу було зафіксовано наявність позитивних взаємозв'язків між усіма показниками самоповаги здобувачів вищої освіти. Розглянемо детальніше отримані результати.

Таблиця 1

Витяг з кореляційної матриці

Показники	Надмірно високий рівень самоповаги	Високий, продуктивний рівень самоповаги	Середній рівень самоповаги	Низький рівень самоповаги	Вкрай низький рівень самоповаги
Закритість				0,531*	0,628**
Відкритість		0,793**	0,563**		
Самовпевненість	0,898**				
Самокерівництво		0,589**	0,672**		
Відображене самоставлення				0,593**	0,623**
Самоцінність		0,739**	0,623**		
Самоприйняття		0,631**	0,568**		
Самоприв'язаність	0,528*				
Внутрішня конфліктність				0,714**	0,638**
Самозвинувачення				0,612**	0,797**
Високий рівень потреби у досягненні успіху	0,689**	0,673**			
Середній рівень потреби у досягненні успіху		0,589**	0,587**		
Низький рівень потреби у досягненні успіху				0,514*	0,523*
Самооцінка висока неадекватна	0,623**				
Висока самооцінка адекватна		0,758**	0,597**		
Самооцінка середня адекватна			0,568**		
Низька самооцінка адекватна				0,638**	0,671**
Самооцінка низька неадекватна				0,511*	0,657**
Середній навчальний бал 5,0	0,557*	0,547*			
Середній навчальний бал 4,0		0,539*	0,549*	0,518*	
Середній навчальний бал 3,0				0,552*	0,521*

Як бачимо з таблиці 1 надмірно високий рівень самоповаги на рівні значимості $p \leq 0,01$ має зв'язки із такими показниками, як: самовпевненість (0,898), високий рівень потреби

у досягненні успіху (0,689), самооцінка висока неадекватна (0,623) та на рівні значимості $p \leq 0,05$ із такими: самоприв'язаність (0,528), середній навчальний бал 5,0 (0,557). Такі результати

дозволяють стверджувати, що ці здобувачі вищої освіти здебільшого сконцентровані на собі, надто високо оцінюють власні можливості та знання, часто можуть хизуватись позитивними результатами у навчанні і навіть принижувати менш успішних здобувачів вищої освіти.

Високий рівень самоповаги на рівні значимості $p \leq 0,01$ має зв'язки із такими показниками, як: відкритість (0,793), самокерівництво (0,589), самоцінність (0,739), самоприйняття (0,631), високий рівень потреби у досягненні успіху (0,673), середній рівень потреби у досягненні успіху (0,589), висока самооцінка адекватна (0,758) та на рівні значимості $p \leq 0,05$ із такими: середній навчальний бал 5,0 (0,547), середній навчальний бал 4,0 (0,539). Такі результати свідчать про те, що здобувачі вищої освіти мають повне розуміння цього утворення та розвинене уявлення про самого себе, безумовне прийняття себе, прагнення до високої оцінки власних досягнень іншими, упевненість у собі, незалежність у прийнятті рішень та їх реалізації. Вони характеризуються розвиненим уявленням про себе, адекватним рівнем самооцінки, позитивним ставленням до себе, схильністю усвідомлювати себе носієм соціально бажаних характеристик, інтересом до самого себе, безумовним прийняттям себе, прагненням до високої оцінки власних досягнень іншими, упевненістю в собі, незалежністю, здатністю розраховувати на власні сили у важких ситуаціях, високою активністю, реалістичним рівнем домагань, прагненням до поліпшення власних досягнень, до самовдосконалення, до розв'язання все більш складних завдань, до досягнення складних цілей.

Середній рівень самоповаги на рівні значимості $p \leq 0,01$ має зв'язки із такими показниками, як: відкритість (0,563), самокерівництво (0,672), самоцінність (0,623), самоприйняття (0,568), середній рівень потреби у досягненні успіху (0,587), висока самооцінка адекватна (0,597), самооцінка середня адекватна (0,568), та на рівні значимості $p \leq 0,05$ із середнім навчальним балом 4,0 (0,549). Середній рівень у здобувачів вищої освіти виявляється в певній невизначеності в розумінні феномену самоповаги та недостатньо повному уявленні про себе, у прагненні до соціального схвалення. При цьому спостерігається нестабільність взаємодії з іншими, критичне ставлення до самого себе, прагнення до соціального схвалення, критичне ставлення до самого себе, спокійні емоційні реакції, пасивність, стабільність і успішність у розв'язанні кола завдань середньої складності, відсутність прагнення поліпшити власні досягнення та здібності й перейти до більш складних цілей.

Низький рівень самоповаги на рівні значимості $p \leq 0,01$ має зв'язки із такими показниками, як: закритість (0,531), відображене самоставлення (0,593), внутрішня конфліктність (0,714), самозвинувачення (0,612), низький рівень низька самооцінка адекватна (0,638) та на рівні значимості $p \leq 0,05$ із такими: потреби у досягненні успіху (0,514), самооцінка низька неадекватна (0,511), середній навчальний бал 4,0 (0,518), середній навчальний бал 3,0 (0,552). Недостатньо повне уявлення про себе, нестійка самооцінка, очікування позитивного ставлення до себе від інших. Це досліджувані з відчуттям малоцінності власної особистості, залежні від зовнішніх обставин і оцінок; їхні уявлення про себе мають запозичений характер; їм властивий низький або нереалістично занижений рівень домагань, вибір занадто легких та простих цілей, нездатність дотримуватися прийнятої лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин і оцінок.

Низький рівень самоповаги на рівні значимості $p \leq 0,01$ має зв'язки із такими показниками, як: закритість (0,628), відображене самоставлення (0,623), внутрішня конфліктність (0,638), самозвинувачення (0,797), низька самооцінка адекватна (0,671), самооцінка низька неадекватна (0,657), та на рівні значимості $p \leq 0,05$ із такими: низький рівень потреби у досягненні успіху (0,523), середній навчальний бал 3,0 (0,521). Такий результат вказує на несформоване уявлення про себе, неадекватну самооцінку, незадоволеність власною поведінкою, низьким рівнем прийняття самого себе, відчуттям меншовартості, недостатність самоконтролю, висока тривожність, самозвинувачення; низький або нереалістично занижений рівень домагань, вибір занадто легких та простих цілей, зневіра у своїх силах, «комплекс неповноцінності».

Висновки. Для проведення емпіричного дослідження самоповаги здобувачів вищої освіти було підібрано й апробовано необхідний психодіагностичний інструментарій. Визначено якісні й кількісні показники та рівні розвитку самоповаги здобувачів вищої освіти. Проведений кореляційний аналіз надав можливість виявити міцність взаємозв'язків між усіма конструктами компонентної структури самоповаги в юнацькому віці. Спираючись на якісні показники структурних компонентів досліджуваного особистісного утворення, ми визначили рівні прояву самоповаги у здобувачів вищої освіти (високий, середній, низький). Аналіз результатів дослідження засвідчив, що більшість опитаних перебуває на середньому рівні сформованості самоповаги, здобувачі прагнуть до глибшого самопізнання, відчують позитивні емоції та почуття до себе, мають достатній рівень

домагань, недостатню сформованість самооцінки й сенсоутворювальних мотивів, що заважає усвідомленню сильних та слабких сторін, їм складно самостійно здійснювати конкретні дії стосовно себе, що зрештою призводить до зниження самоповаги. Показники надто високого й надто низького рівнів за кількістю респондентів розподілилися майже рівномірно.

Основними перспективними напрямками вбачаємо проведення формувального експерименту розвитку самоповаги у здобувачів вищої освіти та впровадження результатів дослідження в освітній процес.

Список літератури:

1. Булах І. С. Витоки особистісного зростання людини. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : збірник наукових праць. 2017. Вип. 6 (51). С. 53-64.

2. Коваль М. С., Коваль І.С. Основні принципи професійної підготовки майбутніх рятувальників // Військова освіта. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. 2021. №2(44). С. 100-107.

3. Коваль І.С. Системний та синергетичний підходи неперервного саморозвитку майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // Перспективи та інновації науки. 2022. №13(18). С. 273-281.

4. Малихіна О.А. Основні напрями та підходи в дослідженні самоповаги як особистісного утворення. Проблеми сучасної психології. Запоріжжя, 2015. № 1(7). С. 136-143.

5. Vavryniv, O. S. Empirical study of the professional empathy of future rescuers. Insight: the psychological dimensions of society, 2020, 4, 57-72. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-4-4>

6. Yaremko, R., O. Vavryniv, A. Tsiupryk, L. Perelygina, and I. Koval. "Research of Content Parameters of the Professional Self-Realization of Future Fire Safety Specialists". Amazonia Investiga,

Vol. 11, no. 53, July 2022, pp. 288-97, doi:10.34069/AI/2022.53.05.28.

References:

1. Bulakh I. S. (2017) Vytoky osobystisnoho zrostannia liudyny. [The origins of a person's personal growth.] Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats. 2017. Vyp. 6 (51). S. 53-64. [in Ukrainian]

2. Koval M.S., Koval I.S. (2021) Osnovni pryntsyipy profesiinoi pidhotovky maibutnikh riativalnykyiv [Basic principles of professional training of future rescuers] Viiskova osvita. Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho. №2 (44). S. 100-107. [in Ukrainian]

3. Koval I.S. (2022) Cystemnyi ta synerhetychnyi pidkhody neperervnoho samorozvytku maibutnikh riativalnykyiv [Systemic and synergistic approaches to continuous self-development of future rescuers] / I. S. Koval // Perspektyvy ta innovatsii nauky. – 2022. №13(18). S. 273-281. [in Ukrainian]

4. Malykhina O.A. (2015) Osnovni napriamy ta pidkhody v doslidzhenni samopovahy yak osobystisnoho utvorennia. [Main directions and approaches in the study of self-esteem as a personal formation]. Problemy suchasnoi psykholohii. Zaporizhzhia, 2015. № 1(7). S. 136-143. [in Ukrainian]

5. Vavryniv, O. S. (2020) Empirical study of the professional empathy of future rescuers. Insight: the psychological dimensions of society, 4, 57-72. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-4-4> [in Ukrainian]

6. Yaremko, R., O. Vavryniv, A. Tsiupryk, L. Perelygina, and I. Koval. (2022) Research of Content Parameters of the Professional Self-Realization of Future Fire Safety Specialists. Amazonia Investiga, Vol. 11, no. 53, pp. 288-97, doi:10.34069/AI/2022.53.05.28. [in Colombia]

© Р. Я. Яремко, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 25.04.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2023-1-9>

Л. В. Пилипенко, Ю. Р. Пристайко

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1379-0470> – Л. В. Пилипенко

<https://orcid.org/0009-0000-7426-8227> – Ю. Р. Пристайко

l.hodii@ldubgd.edu.ua

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

В умовах невизначеності й трансформаційних процесів в Україні, соціально-економічних і політичних потрясінь виникає загроза психічному здоров'ю населенню. Проблематика збереження психічного здоров'я неабияк актуальна з дня повномасштабного вторгнення рф в Україну, особливо в осіб юнацького віку, які якраз перебувають на межі дитинства та дорослості.

Стаття присвячена проблемі, яка набула важливості у сучасних реаліях, а саме впливу воєнного стану на психічне здоров'я осіб юнацького віку. Дослідження базується на аналізі актуальних розробок, що вивчають психічні й емоційні наслідки воєнного стану в осіб юнацького віку.

Проаналізовано актуальність дослідження впливу воєнного стану на психічне здоров'я осіб юнацького віку. Збереження їхнього психічного здоров'я є необхідною умовою теперішніх реалій, адже молодь – динамічна складова сучасного українського суспільства, чий потенціал і знання можуть стати запорукою прогресивного розвитку держави. На цей вік припадає становлення особистості, відбувається формування основних стабілізуючих внутрішньоособистісних структур, які в подальшому зумовлюватимуть особливості життєвого шляху людини, життєві плани, рівень професійних досягнень, самосвідомість та ставлення до себе. Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури сприяв формулюванню визначення психічного здоров'я як стану благополуччя, при якому людина може реалізувати свій потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно й ефективно працювати і робити свій внесок у суспільство. У статті проаналізовано вплив воєнного стану на психічне здоров'я молодих людей, а саме вияви гострого стресу, втрата близьких, економічна нестабільність та ін. Розглянуто критерії, елементи, рівні психічного здоров'я. Отримані результати підкреслюють необхідність надання психологічної підтримки та допомоги молодим людям, з метою забезпечення їхнього психічного благополуччя та адаптації до нових умов життя. Для проведення дослідження використано розроблену авторами анкету «Вплив воєнного стану на психічне здоров'я осіб юнацького віку».

Ключові слова: психічне здоров'я, психічне здоров'я в умовах війни, воєнний стан, критерії психічного здоров'я, рівні психічного здоров'я, особистість юнацького віку.

L. V. Pylypenko, Y. R. Prystaiko

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

EMPIRICAL RESEARCH ON THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE YOUNG INDIVIDUALS' MENTAL HEALTH

In the conditions of uncertainty and transformational processes in Ukraine, socio-economic and political upheavals, there is a threat to the population's mental health. The issue of maintaining mental health is quite relevant since the day of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, especially among young people who are on the verge of childhood and adulthood.

The article is devoted to a problem of relevant importance in modern realities, namely to the impact of martial law on the youth's mental health. The study is based on the analysis of current research on the mental and emotional consequences of martial law in youth.

The relevance of research on the impact of martial law on young people's mental health is analyzed. Preservation of youth's mental health is a necessary condition of current realities, because young people are a dynamic component of modern Ukrainian society, whose potential and knowledge can become a guarantee of progressive development of the state. This age is characterized by the formation of the personality, the formation of basic stabilizing intrapersonal structures, which in the future will determine the peculiarities of a person's life path, life plans, level of professional achievements, self-awareness and self-regard. The analysis of psychological and pedagogical literature contributed to the formulation of the definition of mental health as a state of well-being in which a person can realize their potential, cope

with ordinary life stresses, work productively and effectively and make their contribution to society. The article analyzes the impact of martial law on young people's mental health, namely, manifestations of acute stress, loss of loved ones, economic instability, etc. Criteria, elements, levels of mental health are considered. The obtained results emphasize the need to provide psychological support and help to young people in order to ensure their mental well-being and adaptation to new living conditions. While conducting the research, «The impact of martial law on youth's mental health» questionnaire developed by the authors was used.

Keywords: mental health, mental health in wartime conditions, martial law, mental health criteria, levels of mental health, personality of young adulthood.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями.

Проблеми психічного здоров'я не є новими, проте сучасний стан суспільства посилив потребу у вивченні впливу воєнного стану на психічне здоров'я осіб юнацького віку. Молоді люди особливо схильні до ризику виникнення проблем з психічним здоров'ям, оскільки вони переходять від залежності до незалежності, нові вимоги та зміни, такі як юнацький вік, нові стосунки, розлука з батьками, фінансова нестабільність, робота та навчання можуть викликати високий рівень стресу, що призводить до проблем з психічним здоров'ям [2].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), кожен четвертий українець має ризик розвитку психічного розладу, пов'язаного з війною, що робить охорону психічного здоров'я в юнацькому віці життєво важливою. Це стосується не лише тривоги та стресу, але й більш серйозних станів, таких як посттравматичний стресовий розлад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Дослідженню психічного здоров'я осіб юнацького віку приділяли увагу зарубіжні вчені Т. Wyatt, S. Oswald, P. Pedrelli, M. Наууар та А. Уон, а також вітчизняні науковці Ю. Борець, Л. Карамушка, А. Коломієць, І. Мартиненко, Н. Самойлова, Р. Сірко, О. Стахова, Л. П'янківська, О. Яцина. Проте проблематика, що стосується впливу воєнного стану на психічне здоров'я осіб юнацького віку, розроблена недостатньо. Отже, ми вважаємо, що поставлена проблема потребує як теоретичного висвітлення та вивчення, так і практичного, адже, отримавши результати емпіричного дослідження, ми зможемо з'ясувати стан психічного здоров'я осіб юнацького віку в умовах воєнного стану та відповідно до результатів надати необхідні рекомендації щодо його покращення.

Мета статті – теоретично дослідити поняття «психічне здоров'я» та вплив воєнного стану на цей феномен; емпірично дослідити рівень психічного здоров'я осіб юнацького віку в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. ВООЗ визначає психічне здоров'я як «стан благополуччя, при якому людина може реалізувати

свій потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно і ефективно працювати і робити свій внесок у суспільство».

Сірко Р. І. визначає психічне здоров'я, як стан соціально-біологічного та психологічного комфорту індивіда, коли функції всіх систем організму урівноважені з соціальним середовищем, відсутні захворювання та хворобливі прояви, є здатність до трудової та суспільної активності [7].

Дослідження останніх десятиліть також зосереджені на визначенні критеріїв психічного здоров'я: за даними ВООЗ, основними критеріями є «усвідомлення фізичного та психічного «Я» та відчуття безперервності, постійності й ідентичності, критичне ставлення до себе, та своїх психічних продуктів (діяльності) та їх наслідків, відповідність навколишньому середовищу, відповідність психічних реакцій інтенсивності та частоті впливів, здатність регулювати поведінку відповідно до соціальних норм, правил і законів, вміння планувати життя та реалізовувати плани, здатність змінюватися відповідно до стилю поведінки» [5].

Механізм формування психічного здоров'я індивіда – це тісна взаємодія трьох груп факторів. До першої групи факторів належать вроджені та набуті індивідуально-психологічні особливості особистості. Друга група факторів – це економічні та соціально-психологічні характеристики сім'ї. Третя група факторів характеризує вид і структуру діяльності, умови її здійснення та соціально-психологічні параметри основного колективу [8].

ВООЗ виділяє сім елементів психічного здоров'я: усвідомлення та відчуття цілісності свого фізичного та психічного «Я»; стабільність і схожість переживань в одній і тій ж ситуації; критика себе і своєї діяльності; відповідність (адекватність) психічної реакції на вплив навколишнього середовища; регулювання своєї поведінки відповідно до існуючих норм, правил і законів; планування і здійснювання певних подій та процесів у своєму житті; здатність змінювати свою поведінку у відповідь на життєві ситуації [4].

Дослідники виділяють такі рівні психічного здоров'я людини:

– рівень психофізіологічного здоров'я (визначається станом і функціями центральної нервової системи);

– рівень індивідуально-психологічного здоров'я (визначається станом і функціями центральної нервової системи);

– рівень особистісного здоров'я (визначається співвідношенням між потребами і можливостями людини та потребами соціального середовища) [3].

Вплив повномасштабного вторгнення, яке українське суспільство переживає з 24 лютого 2022 р., на собі відчув кожен українець. Але найбільше наслідки спостерігаються саме на нашому ментальному рівні. Депресія, тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад – це те, що прогнозується або вже проживається нашим суспільством.

Одними із тих, хто найгостріше переносить ці зміни, є особи юнацького віку. Адже цей вік є одним із найважливіших та найвідповідальніших періодів становлення особистості. У ці роки (16–22 роки) відбувається формування основних стабілізуючих внутрішньоособистісних структур, які в подальшому зумовлюватимуть особливості життєвого шляху людини, її життєві плани, рівень професійних досягнень, самосвідомість та ставлення до себе, готовність до сімейного життя [1].

Невизначеність щодо професії, питання вимушеного переїзду, адаптація до нових умов, відсутність уявлення про майбутнє тільки загострює становище, що супроводжується гнівом, страхом, тривожністю, агресією та стресом. Безліч молоді зараз скаржаться на проблеми зі сном, апетитом, підвищенням розумової гіперактивності, рядом психосоматичних розладів та наявністю суїцидальних думок.

Майже 40% осіб юнацького віку у зв'язку з війною відчуває страх за життя та здоров'я своє та близьких. Негативно впливають численні вибухи, сирени, тривоги, обмеження через комендантську годину, перерваний сон, час, проведений в укриттях та ін. Нині молодь в Україні має відчуття, ніби в них забирають найкращі роки, через війну вони не можуть мати повноцінне життя і розвиватися. Насправді попри повну невідомість і кардинальну зміну життя, попри всі емоції, страх, труднощі, велика кількість осіб юнацького віку стверджує, що дуже подорослішали, отримали багато нових знань і

навичок та готові зробити свій внесок у майбутнє України [6].

Сьогодення нашого життя сповнене значним впливом факторів, які призводять до психічної травматизації особистості і зниження якості життя людини в цілому. Йдеться про соціально-економічну невизначеність і тривогу, екстремальні життєві події (пандемія, війна, міграція). Також зазначені аспекти обґрунтовують потребу в удосконаленні теоретичних поглядів щодо природи психотравми, а також специфіки психотерапевтичної роботи і профілактики психотравматизації в осіб юнацького віку та усіх, хто цього потребує [8].

З метою дослідження стану психічного здоров'я осіб юнацького віку в умовах війни ми провели емпіричне дослідження, у якому взяли участь 40 осіб юнацького віку від 16 до 22 років, з яких 65% представники жіночої та 35% чоловічої статей. Респонденти є студентами закладів вищої освіти та навчаються за спеціальностями «Психологія» та «Філологія».

Для отримання результатів було використано методи анкетування та тестування, а саме: опитувальник «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» К. Кіза, «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріффа, методика «САН», «Шкала оцінки впливу травматичної події», багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність».

За допомогою методики «Шкала оцінки впливу травматичної події», вдалося оцінити реакцію на надзвичайну, психотравмуючу подію, що виявляє вираженість тенденцій «уникнення», «вторгнення» і «фізіологічної збудливості» при переживанні травматичної події. Нам вдалося встановити, що вторгнення характерне для 65% осіб, що є середнім рівнем та пояснюється присутністю нічних жахів, нав'язливих відчуттів, образ та думок. У 65% опитуваних помітне вираження уникнення із середнім рівнем, що трактується як спроба пом'якшення або уникнення переживань, пов'язаних з подією, зниження реактивності; а 65% осіб відчувають збудливість та характеризується відчуттям пітливості, порушенням дихання, збільшенням частоти пульсу у ситуаціях, які чимось нагадують травмуючу подію. Досліджувані скаржаться на дратівливість і очікування, що станеться щось погане (див. рис. 1).

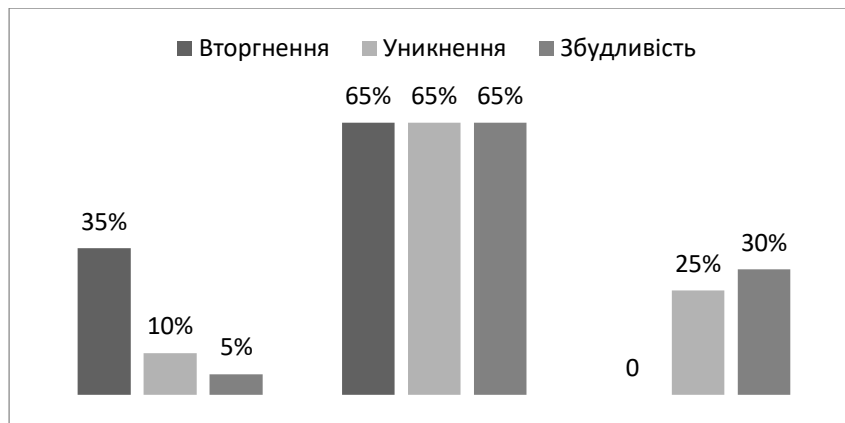

Рисунок 1 – Результати дослідження за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події»

За результатами відсоткового аналізу методики «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфа в адаптації Н. Лепешинського виявлено: 50% респондентів мають середній рівень позитивних стосунків з оточенням, що свідчить про вміння завести довірливі та теплі зв'язки з іншими, помірну відкритість та здатність за потреби йти на компроміс; у 45% респондентів спостерігається високий рівень автономії, що передбачає самодетермінування і незалежність, а також готовність чинити опір соціальному тискові, щоб мислити та діяти власним чином, регулювати поведінку внутрішньо й оцінювати себе за особистими мірками. У 65% осіб встановлено середній рівень управління середовищем, що характеризується здебільшого здатністю керувати повсякденними справами, по мірі усвідомлювати навколишні можливості і вмінням відчувати контроль над зовнішнім світом. Для 45% респондентів зафіксовано

низький рівень особистісного зростання, для 50% – середній рівень, що дозволяє припустити відсутність та на половину виражену здатність помічати вдосконалення із плином часу, незацікавленість та задовільну захопленість життям, обмеження та змогу до власного розвитку. У 60% осіб юнацького віку виражений середній рівень цілей у житті, що інтерпретується наявністю сенсу у житті, спрямованістю, присутністю мети у минулому і передбаченні її у майбутньому, що може бути не так яскраво виражене, але присутнє у житті опитаних. Для 60% опитуваних переважає середній показник самоприйняття, що пояснюється помірним ставленням до себе, не досконалим, але вмінням приймати різні аспекти самої себе. Аналіз усіх шкал наводить на висновок, що в осіб юнацького віку переважає середній рівень психологічного благополуччя (див. рис. 2).

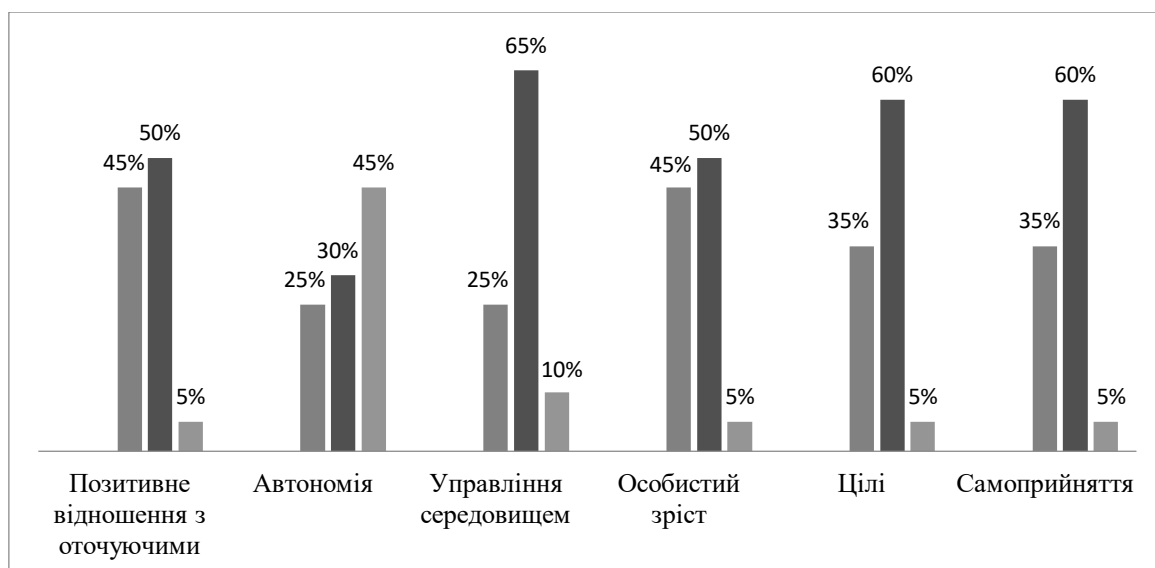

Рисунок 2 – Результати дослідження за методикою «Шкала психологічного благополуччя»

Згідно із результатами опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка

форма» К. Кіза, ми отримали такі результати: для 55 % респондентів характерний низький рівень

гедонічного благополуччя, відповідно середній у 10%, а високий у 35%. Низький показник характеризується відсутністю щастя, задоволеності та інтересу до життя, що може бути наслідком тривалого воєнного стану. Щодо результатів рівня соціального благополуччя, то воно перебуває майже на одному рівні: низький та середній рівні становлять 35%, високий рівень притаманний для 30% респондентів, що дозволяє припустити, що саме під час повномасштабного вторгнення люди юнацького віку відчували потребу у спілкуванні, аргументуючи це тим, що спільне горе зближує.

Серед показників психологічного благополуччя результати такі: у 70% виявлено низький рівень, у 25% середній рівень, у 5% – високий, що описує стан та особливості внутрішнього світу людини та є безпосереднім відбитком сучасних реалій. Щодо загального показника стабільності психічного здоров'я, то 65% респондентів притаманний низький рівень, 35% – середній. Високого рівня показника стабільного психічного здоров'я не виявлено, тому виникає потреба у розробці методів покращення рівня психічного здоров'я особистості юнацького віку (див. рис. 3).

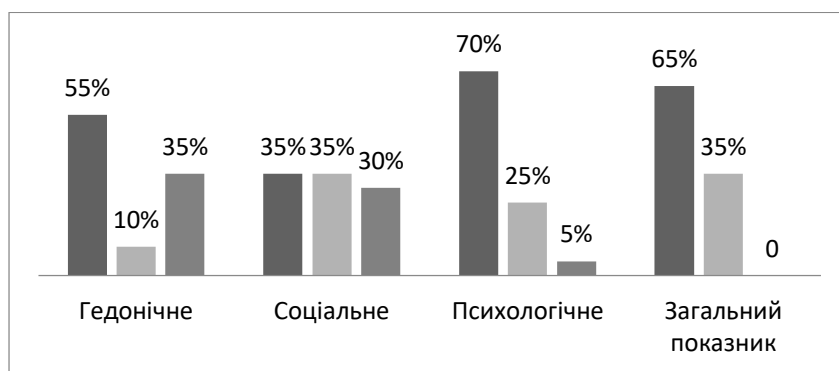

Рисунок 3 – Результати дослідження за методикою «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»

За допомогою багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність», ми виявили такі рівні адаптаційних здібностей: у 70% опитаних – низький рівень, якому притаманні можливі нервово-психічні зриви, тривалі порушення функціонального стану, складнощі у пристосуванні до нових умов. Особи з таким показником мають низьку нервово-психічну стійкість, конфліктні, можуть допускати асоціальні вчинки. Шкала нервово-психічної стійкості перебуває на низькому рівні, який виявлено в 65% осіб юнацького віку, для яких характерні емоційні спалахи, проблеми із

поведінковою регуляцією та адекватністю сприйняття дійсності, що зумовлюється неприйняттям реалій сьогодення. Серед показників комунікативних особливостей майже для 85% респондентів характерний середній рівень, що свідчить про здатність встановлювати контакти з людьми та відсутність страху звернутися за допомогою. Низький рівень прагнення дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки присутній 65% досліджуваних, що супроводжується невмінням адекватно оцінити свою роль та місце у суспільстві (див. рис.4).

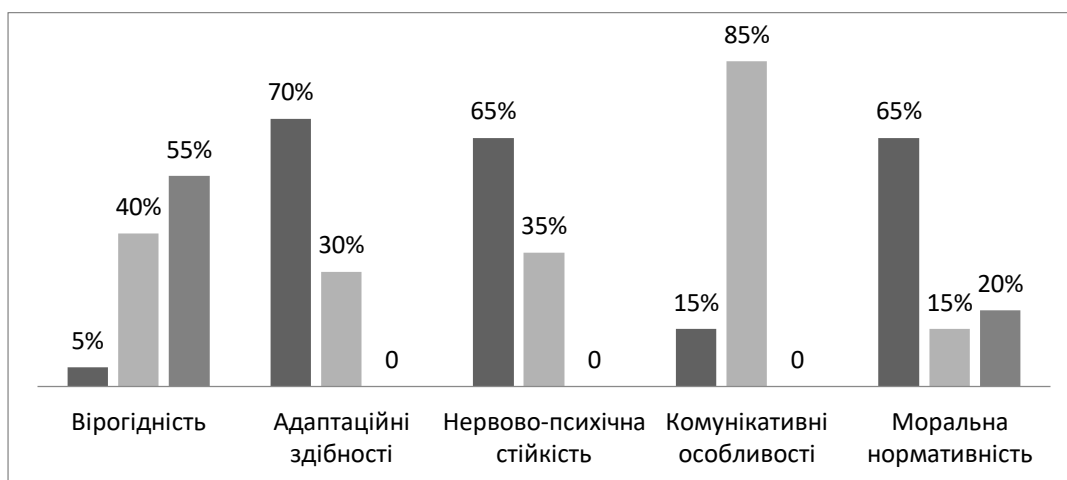

Рисунок 4 – Результати дослідження за методикою багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність»

За допомогою методики «САН», що спрямована на діагностику психоемоційного стану, ми отримали такі результати. Серед показників самопочуття: низький рівень притаманний для 35% респондентів, середній відповідно для 55%, а високий – для 10%. Щодо активності, то низький рівень виявлено у 20% опитуваних, середній – у 35%, високий – у 45%. Настрій встановлено: низький рівень у 10% респондентів, середній – 50%, високий – 40%. (див. рис. 5). Ми можемо зробити висновок, що показники самопочуття, активності й настрою в осіб юнацького віку відповідають середньому рівню. Отримані результати свідчать про середній психоемоційний стан респондентів на момент

проходження дослідження. Варто зазначити, що стан активності в опитаних є на високому рівні, що свідчить про працездатність або можливість втекти від реальності й новин до діяльності, за допомогою якої можна переключитися. Респондентам притаманний задовільний рівень спокою та релаксації, помірний вплив позитивного афекту збудження, ентузіазму та стресу. Щодо самопочуття, то воно характеризується середнім показником та залежить від здоров'я і настрою в даний момент. Хоч під час війни важко концентруватися на своєму ментальному рівні, але досліджувані намагаються це робити, щоб досягнути психологічного благополуччя.

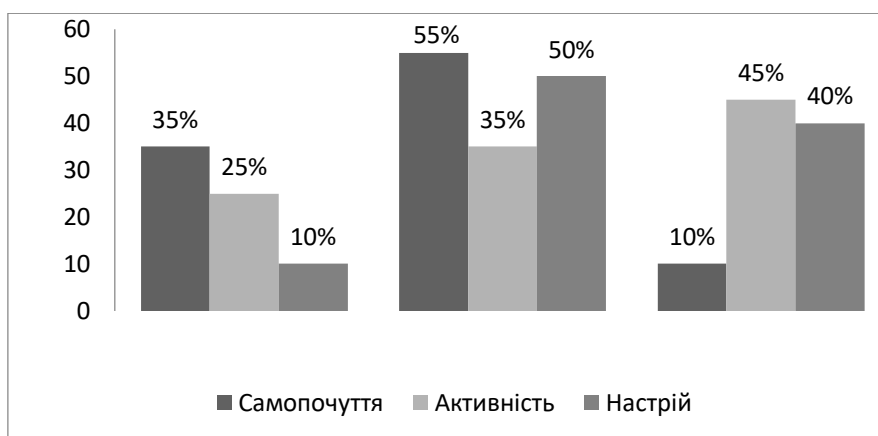

Рисунок 5 – Результати дослідження за методикою «САН»

За допомогою авторської анкети нам вдалося виявити переважаючі психічні стани осіб юнацького віку у зв'язку із воєнним станом та вказати на зміни, які зафіксували респонденти у суспільстві та міжособистісній взаємодії із оточенням після початку військових дій. Відповідно до отриманих результатів анкетування, ми встановили, що 42,5% респондентів оцінюють свій психологічний стан зараз на 5 балів за 10-бальною шкалою, 27,5% – на 6, 17,5% – на 7, 12,5 – на 9, що вірогідно, обумовлюється впливом повномасштабного вторгнення. Щодо того, чи помітили респонденти зміни у циклі сну, то 35% відповідають, що почали менше спати, ніж це було до війни; 12,5% не можуть спати, у 40% зміни не простежуються, 12,5% важко дати відповідь, що ймовірно пов'язано із різними умовами, в яких перебувають люди та їх реакцією на критичні ситуації. Виходячи з цього одні респонденти скаржаться на безсоння, що є наслідком стресу чи травматичної події, хтось, навпаки, пересипає, що може свідчити про депресивну потребу у сні, а хтось обирає інтервальний сон, засинаючи кілька разів на добу по 3-4 години між тривогами та обстрілами. На питання «Чи простежували ви під

час війни вияви гострого стресу?», нам вдалося встановити, що 37,5% опитуваних відчували страх, 20% паніку, 25% шок, 12,5% втрату сенсу життя, 5% зустрілися з усіма переліченими виявами, що включає ще втрату близької людини. 82,5% осіб юнацького віку не зверталися за психологічною допомогою тоді, як 17,5% відвідували спеціалістів. Щодо харчування, то зміни присутні й на цьому етапі, адже 35% почали їсти рідше, але багато, що не характерне збалансованому харчуванню, 55% їдять тоді, коли є апетит, можуть й вночі перекусити, 10% не відчують потреби у їжі, що негативно позначається на їхньому здоров'ї, адже правильне харчування допомагає протистояти стресу, дає силу організму, впливає на психоемоційний стан, витривалість і стресостійкість. Серед настою, який переважав упродовж тижня: у 42,5% опитуваних – помірний, у 52,5% – позитивний, у 5% – негативний. На питання «Коли востаннє ви відчували емоцію радості?», 37,5% осіб юнацького віку відповіли вчора, 57,5% кілька днів тому, 5% складно відповісти, що може означати про поступову адаптацію та пошуку сил, з метою стабілізації і можливості жити та працювати далі.

Також респонденти зазначили, що під час війни їх комунікабельність підвищилася: 82,5% осіб підтверджують потяг до спілкування, пов'язуючи це з тим, що високий рівень соціальної напруги породжував бажання бути разом з іншими. Війна стала об'єднувальним досвідом для більшості, який заставив переоцінити і налагодити стосунки з рідними, друзями та навіть відновити давно втрачені контакти; 15% респондентів все ж не прагне йти на контакт, що може бути через особливості характеру, тип темпераменту, наприклад меланхолік, усамітнення у своїх станах, власні причини чи антисоціальну поведінку. Для

2,5% опитуваних було важко відповісти на це запитання. Питання, що мало на меті проаналізувати, чи вдається особам юнацького віку залишатися у тонусі під час війни, виявило, що: 70% намагаються навіть у теперішніх реаліях піклуватися про себе, свій стан, проговорюють переживання та виконують звичні справи; 30% зазначили, що не мають психологічних ресурсів, можливо, через брак зусиль, перебування когось із родичі на фронті, особисті труднощі. На основі цих питань, ми можемо сказати, що війна внесла свої корективи у психічне здоров'я осіб юнацького віку.

Таблиця 1

Результати проведення анкетування

Шкала	Результати			
	5 балів	6 балів	7 балів	9 балів
Оцінка стану	42,5%	27,5%	17,5%	12,5%
Цикл сну	Зменшився	Безсоння	Без змін	Важко сказати
	35%	12,5%	40%	12,5%
Вияви стресу	Страх	Паніка	Шок	Втрата сенсу життя
	37,5%	20%	25%	12,5%
Звернення до спеціаліста	Так	Ні	-	-
	17,5%	82,5%		
Харчування	Рідко, але багато	За наявності апетиту	Майже немає потреби у їжі	-
	35%	55%	10%	
Настрій	Позитивний	Помірний	Негативний	-
	52,5%	42,5%	5%	
Емоція радості	Учора	Кілька днів тому	Важко сказати	-
	37,5%	57,5%	5%	
Комунікабельність	Так	Ні	Важко сказати	-
	82,5%	15%	2,5%	
Ресурсний стан	У нормі	Не у ресурсі	-	-
	70%	30%		

Також ми провели кореляційний аналіз, за допомогою якого, встановлено наявність прямих взаємозв'язків гедонічного благополуччя із вторгненням ($r = 0,328^*$, $p \leq 0,05$), позитивним відношенням з оточенням ($r = 0,439^{**}$, $p \leq 0,01$), управлінням середовищем ($r = 0,861^{**}$, $p \leq 0,01$), особистим зростом ($r = 0,778^{**}$, $p \leq 0,01$), цілями ($r = 0,707^{**}$, $p \leq 0,01$), самоприйняттям ($r = 0,763^{**}$, $p \leq 0,01$) та з оберненим рівнем залежності від збудливості ($r = -0,453^{**}$, $p \leq 0,01$), моральної нормативності ($r = -0,316^{**}$, $p \leq 0,05$), уникнення ($r = -0,350^*$, $p \leq 0,05$). Спостерігаючи за такими типами зв'язків, ми можемо зробити висновок, що на відчуття щастя, задоволеності та інтересу до життя впливає самоприйняття, що сягає високого показника і має на меті прийняття та акцентування уваги на своєму внутрішньому стані, почуттях, емоціях, щоб активізуватися під час війни; наявність цілей, що будуть мотивувати та давати поштовх рухатися далі, особистий зріст,

що забезпечить здатність помічати вдосконалення із часом, захопленість життям, що складно уявити у сучасних реаліях, але так потрібно, можливість до постійного розвитку, управління середовищем, позитивне ставлення до нього, організації спільної діяльності та адекватну оцінку своєї ролі та місця у суспільстві для того, щоб бути корисним для своєї країни. Також виявлено, що моральна нормативність, уникнення, збудливість не мають відношення до гедонічного благополуччя.

Також виявлено прями зв'язки соціального благополуччя із автономією ($r = 0,439^{**}$, $p \leq 0,01$), управлінням середовищем ($r = 0,520^{**}$, $p \leq 0,01$), особистим зростом ($r = 0,453^{**}$, $p \leq 0,01$), наявністю цілей ($r = 0,439^{**}$, $p \leq 0,01$), самоприйняттям ($r = 0,644^{**}$, $p \leq 0,01$), вторгненням ($r = 0,612^{**}$, $p \leq 0,01$), позитивним відношенням з оточенням ($r = 0,462^{**}$, $p \leq 0,01$) та оберненим зв'язком із уникненням ($r = -0,319^{**}$, $p \leq 0,05$). На основі

цього ми можемо сказати, що на соціальне благополуччя має значний вплив: повномасштабне вторгнення; наявність цілей; самоприйняття, що обумовлюється забезпеченням гарної комунікації при наявності планів; сенсу, який може полягати у турботі про інших, у чому зросла потреба під час війни; ставленням, яке людина має до себе, приймаючи свої вади та чесноти послідовно, без осуду чи докору. Також соціальне благополуччя має зв'язок із здатністю бути незалежним, протистояти думці оточення, не боятися протиставити свою позицію думці більшості, нестандартне мислення і поведінка на основі власних поглядів і переконань, що теж стало вкрай необхідним під час повномасштабного вторгнення, адже розвелосся багато фейків, які російська пропаганда розповсюджує з метою дестабілізації та посилення тривоги, ведучи війну на інформаційному просторі. Відсутній зв'язок з уникненням, що свідчить про втечу від реальності для того, щоб переключитися на більш позитивні речі. Виявлено наявність прямих зв'язків психологічного благополуччя із автономією ($r = 0,316^*$, $p \leq 0,05$), самоприйняттям ($r = ,545^{**}$, $p \leq 0,01$), позитивним відношенням з оточенням ($r = 0,612^{**}$, $p \leq 0,01$), особистісним зростанням ($r = 0,443^{**}$, $p \leq 0,01$), цілями ($r = 0,587^{**}$, $p \leq 0,01$), моральною нормативністю ($r = 0,487^{**}$, $p \leq 0,01$) та оберненим зв'язком із вторгненням ($r = -,321^*$, $p \leq 0,05$), уникненням ($r = -0,350^*$, $p \leq 0,05$). На основі цього доведено, що психологічне благополуччя має сильні зв'язки із позитивним відношенням з оточенням, що можна поєднувати із важливістю заведення комунікативних зв'язків, адже важко уявити повноцінне життя без спілкування. Також важливість цих зв'язків може бути обумовлена в теперішніх умовах із безпекою, оскільки різні манери спілкування можуть як і викликати, так і приборкати агресію іншої людини. Успішність цього процесу сприяє кращому налагодженню соціальних контактів, вмінням знайти вихід із ситуації та отримати допомогу при потребі. Помітний вплив із самоприйняттям, оскільки найважливішою складовою є прийняття себе як людини, гідної поваги; особистим зростом, адже важливо розвивати власний потенціал, мати потребу у реалізації себе і власних здібностей; наявність цілей, сенсу життя, а також діяльність, спрямована на досягнення цієї мети; моральна нормативність, що обумовлюється дотриманням правил поведінки, які прийняті суспільством; автономія, як незалежність і здатність людини регулювати свою поведінку зсередини, а не чекати похвали або оцінки себе з боку оточення. Також простежується обернений низький зв'язок із вторгненням і уникненням, що не потрібно робити, адже втеча від певних проблем може

постійно накопичуватися і пізніше завдати шкоди на ментальному рівні.

Спостерігається сильний вплив автономії ($r = ,439^{**}$, $p \leq 0,01$), особистого зросту ($r = 0,453^{**}$, $p \leq 0,01$), цілей ($r = 0,620^{**}$, $p \leq 0,01$), самоприйняття ($r = ,644^{**}$, $p \leq 0,01$), управління середовищем ($r = 0,520^{**}$, $p \leq 0,01$), вторгнення ($r = 0,612^{**}$, $p \leq 0,01$), позитивного відношення з оточуючими ($r = 0,439^{**}$, $p \leq 0,01$) та обернений низький зв'язок із моральною нормативністю ($r = -0,350^*$, $p \leq 0,05$). Залежність цих зв'язків ми можемо пояснити тим, що наше ментальне здоров'я безпосередньо пов'язане із плануванням свого майбутнього, постановкою реальних цілей, не чекаючи, що зміни відбудуться самі собою, а власна працьовитість, безперервний розвиток, уникнення деградації є запорукою гарного психологічного стану та саме тим, що нам необхідно під час війни. Уміння людини підтримувати позитивні, теплі, довірчі відносини з іншими, прийняття себе, не знецінення своїх досягнень, спростовування стереотипів, спрямування фокусу уваги на позитив серед негараздів, вміння керувати негативними емоціями, адже це важливий чинник психічного здоров'я та показник емоційного інтелекту.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У статті емпірично досліджено поняття «психічне здоров'я», зокрема як на нього впливає воєнний стан в Україні в осіб юнацького віку. Психічне здоров'я визначаємо як стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно працювати і робити свій внесок у суспільство. На основі цього ми встановили, що війна має довготривалі негативні наслідки для людей юнацького віку. Емпірично встановлено, що рівень самопочуття, активності, настрою в осіб юнацького віку перебуває на середньому рівні, встановили реакції осіб юнацького віку на повномасштабне вторгнення та їх психоемоційний стан, що характеризується бажанням уникнення від переживань та думок, які пов'язані з травмуючою подією, вивчили рівень психологічного, гедонічного, соціального благополуччя та загальний показник стабільності психічного здоров'я, що сягає рівня нижче середнього. За допомогою анкети дослідили зміни, які опитані зафіксували у зв'язку із військовими діями, що супроводжуються проявами гострого стресу, зіткненням із проблемами, що пов'язані із циклом сну, харчуванням, прийняттям важливих рішень, пошуком сил та ресурсів для того, щоб жити далі, реалізовуватися і залишатися у тонусі. Тому наші рекомендації стосуються розвитку здатності

справлятися з повсякденними стресами життя, уміння налагоджувати стосунки з людьми та продовжувати реалізовувати свої здібності в умовах воєнного стану. Перспективою нашого дослідження є розробка та апробація шляхів збереження психічного здоров'я осіб юнацького віку в умовах війни.

Список літератури:

1. Бабатіна С. І., Особливості побудови та змісту життєвої стратегії особистості юнацького віку. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ, 2015. С. 29–38.

2. Байер О. О. Життєві кризи особистості: навч. посібник. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.

3. Богучарова О. І. Внутрішня картина здоров'я як умова формування особистості (спроба проблематизації): зб. наук. пр. Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. 2002. Т. IV. Ч. 1. С. 11–20.

4. Бохонкова Ю., Пліско В. Якість життя і психічне здоров'я особистості. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: зб. тез II Всеукр. наук.-практ. конф. / упор. Н. М. Бамбурак. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 59–63.

5. Власенко І. А., Рева О. М. Модель збереження психологічного здоров'я студентської молоді в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2020. № 3. С. 90–99.

6. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій: психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук; за ред. Л. М. Карамушки. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

7. Сірко Р. І. Психічне здоров'я у старшому юнацькому віці як предмет психологічного аналізу: дис... канд. психол. наук: 19.00.01, Львів, 2002. 282 с.

8. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.

9. Keyes C. L. The Mental Health Continuum - Short Form: from languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behaviour*. –2002. – No 43. – P. 207–222.

References:

1. Babatina S. I. (2015), «Osoblyvosti pobudovy ta zmistu zhyttievoi stratehii osobystosti yunatskoho

viky». [Peculiarities of the construction and content of the life strategy of the youth personality] *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Luhansk. S. 29–38* [In Ukrainian].

2. Baiier O. O. (2010). *Zhyttievi kryzy osobystosti* [Personal life crisis]: navch. posibnyk. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu. [In Ukrainian].

3. Bohucharova O. I. (2002) *Vnutrishnia kartyna zdorovia yak umova formuvannya osobystosti (sproba problematyzatsii)* [The internal picture of health as a condition of personality formation (an attempt to raise a problem)]. *Zb. nauk. pr. In-tu psykhol. im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. T. IV. Ch. 1. P. 11–20* [In Ukrainian].

4. Bokhonkova Yu., Plisko V. (2017) *Yakist zhyttia i psykhychne zdorovia osobystosti. Psykhychne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi* [Quality of life and mental health of the individual. Mental health of the individual in a crisis society]: *zb. tez II Vseukr. nauk.-prakt. konf. / upor. N. M. Bamburak. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. P. 59–63* [In Ukrainian].

5. Vlasenko I. A., Reva O. M. (2020) *Model zberezhenня psykholohichnoho zdorovia studentskoi molodi v Ukraini*. [A model of maintaining the psychological health of student youth in Ukraine] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. № 3. S. 90–99*. [In Ukrainian].

6. *Metodyky doslidzhennia psykhychnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii* (2023) [Research methods of mental health and well-being of the organization staff]: *psykholohichni praktykum / L. M. Karamushka, O. V. Kredentser, K. V. Tereshchenko, V. I. Lahodzinska, V. M. Ivkin, O. S. Kovalchuk; za red. L. M. Karamushky. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [In Ukrainian].*

7. Sirko R. I. (2002) *Psykhychne zdorovia u starshomu yunatskomu vitsi yak predmet psykholohichnoho analizu* [Mental health in older youth as a subject of psychological analysis]: *Dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.01, Lviv. [In Ukrainian].*

8. Turynina O. L. (2017) *Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii*: [Psychology of traumatic situations] *navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.– Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal». [In Ukrainian].*

Keyes, C. L. (2002) *The Mental Health Continuum - Short Form: from languishing to flourishing in life. Journal of Health and Social Behaviour. No 43. P. 207–222. [In English].*

© Л. В. Пилипенко, Ю. Р. Пристайко, 2023.

Науково-методична стаття.

Надійшла до редакції 27.04.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

Х. А. Навитка

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3948-3551> – Х. А. Навитка

 n.khrystyna.ldubgd@gmail.com

АЛЕКСИТИМІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена дослідженню впливу алекситимії на кристалізацію здатності виразного спілкування у дітей молодшого шкільного віку. Оскільки діти молодшого шкільного віку, який охоплює вікову групу від 6 до 10 років, перебувають у процесі активного розвитку комунікативних навичок і таким чином встановлюється їхня взаємодія з навколишнім світом. Адже початкова школа є періодом, коли діти набувають розширених соціальних навичок, освоюють вміння взаємодіяти з однолітками та дорослими, навчаються виражати свої думки та почуття, а також розуміти емоційні сигнали інших людей. Точне визначення емоцій та їх відповідна інтерпретація є важливою частиною побудови стосунків. Процес соціальної адаптації неможливий, якщо дитина не володіє здатністю тонко розуміти й ідентифікувати як свої емоційні переживання, так і переживання свого співрозмовника. Медіа можуть формувати комунікативні навички за допомогою інструментів, які відповідають розвитку дитини, заохочувати позитивну та коректну соціальну взаємодію та надавати моделі мови та/або жестів, які відповідають рівню розвитку дитини. А вчителі та родини потребують більше ресурсів і сприятливого середовища, де вони зможуть знайти резерви для підтримки та розвитку спілкування дітей.

У статті проаналізовано наукові дослідження, пов'язані з алекситимією та комунікативними навичками молодших школярів, розглянуто роль алекситимії у формуванні способів спілкування, розвитку емоційного інтелекту й ефективної взаємодії з оточенням.

Отримані результати можуть бути корисними при розробці підходів до навчання та виховання дітей у школі з метою формування їх комунікативних навичок і розвитку емоційного інтелекту. Врахування особливостей дітей з алекситимією може допомогти вчителям, психологам і батькам створити сприятливе середовище, спрямоване на підтримку їхнього комунікативного розвитку. Дієві методи та стратегії, засновані на розумінні особливостей таких дітей, можуть сприяти покращенню їх здатності виразного спілкування, розумінню та вираженню емоцій, а також розвитку соціальних навичок.

Ключові слова: алекситимія, дефіцит соціальної комунікації, початкова освіта, формування комунікативних навичок.

Н. А. Навитка

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

ALEXITHYMIA AND ITS INFLUENCE ON COMMUNICATION SKILLS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article is devoted to the study of the influence of alexithymia on the crystallization of the ability of expressive communication among primary school children. Since primary school children, aged from 6 to 10 years, are in the process of active development of their communicative skills, their interaction with the surrounding world is established in this way. After all, primary school is a period when children acquire advanced social skills, master the ability to interact with peers and adults, and learn to express their thoughts and feelings, as well as understand the emotional signals of other people. Accurately identifying emotions and interpreting them appropriately is an important part of building relationships. The process of social adaptation is impossible if a child does not possess the ability to subtly understand and identify both their emotional experiences and their interlocutor's experiences. Media can shape communication skills using developmentally appropriate tools, encourage positive and appropriate social interaction, and provide language and/or gesture patterns that are appropriate for a child's developmental level. Both teachers and families need more resources and a supportive environment where they can find resources to support and develop children's communication.

The article analyzes scientific researches related to alexithymia and younger schoolchildren's communication skills and considers the role of alexithymia in the communication methods formation, emotional intelligence development and effective interaction with others.

The obtained results can be useful for developing approaches to children's education at school to shape their communication skills and develop their emotional intelligence. Taking into account the characteristics of children with alexithymia, teachers, psychologists and parents can create a favorable environment aimed at supporting children's communicative development. Effective methods and strategies based on understanding the characteristics of such children can help improve children's ability for expressive communication, understanding and emotion expressions, as well as for social skills development.

Keywords: alexithymia, social communication deficit, primary education, communication skills formation.

Постановка проблеми. Провідним фактором у спілкуванні з навколишнім світом є навички комунікації. Для ефективної соціальної комунікації дітей слід зважати на різні аномалії та ексцеси соціальної взаємодії. Деякі з них не прагнуть вступати в контакт зі своїм оточенням і суспільством. При комунікації та кристалізації здатності говорити, висловлювати свої думки (мовленнєвій взаємодії) чільне місце відводиться спільній діяльності дорослого та дитини. Дитина виявляє мовленнєву активність у ситуації спілкування та на вимогу дорослого.

Алекситимія – це труднощі усвідомлення й інтерпретації власних емоційних станів та проявів. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку є необхідним компонентом спілкування, специфічним засобом взаємопізнання. Можна уявити собі алекситимічну особу як людину, яка не має психологічного мислення, демонструє мінімальний інтерес до гри і має конкретність у мріях і мисленні; як людину з обмеженим усвідомленням емоцій та потягів, а також утилітарним стилем життя, чия поведінка керується правилами, а не внутрішніми почуттями, фантазіями та бажаннями. Даний стан не включено до міжнародної класифікації хвороб, оскільки він вважається не захворюванням, а функціональною особливістю нервової системи [3].

Алекситимія є порушенням розвитку емоційного інтелекту, яке проявляється у важкості вербалізувати, розуміти та відокремлювати емоції від фізичних відчуттів. Причини алекситимії ще не повністю з'ясовані, але деякі попередні дані свідчать про вплив генетичних факторів. Однак також можуть впливати сімейні, соціальні і культурні чинники, такі як стримування емоцій у сім'ї та придушення негативних емоцій у стресових ситуаціях. Особи з алекситимією виявляють обмежені здібності до розуміння та вираження емоцій, що може впливати на їх адаптивність та ефективність у спілкуванні.

Усе вищезгадане підкреслює актуальність дослідження впливу середовища, у якому зростає дитина, на її психічний та фізичний розвиток. На нашу думку, наслідком виховання у сім'ї з позитивним психологічним мікрокліматом є те, що слова, які дитина чула в перші роки дитинства, сприятливо впливають на її психоемоційний стан, і навпаки – несуть негативне емоційне

навантаження у випадку виховання дитини за несприятливих обставин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомим у розвитку психосоматичної медицини є такий напрям, як концепція алекситимії P. Sifneos та J. Nemiah. Результати інтерв'ювання, проведені дослідниками, показали, що таким пацієнтам важко описувати й ідентифікувати свої почуття. Також відзначено, що такий стан – це наслідок дефіциту розвитку почуттів. Дослідники описали особистісні характеристики хворих на психосоматичні розлади, зокрема такі, як недостатня диференційованість і усвідомленість сфери почуттів та емоцій [12]. P. Sifneos визнав, що у них немає патології конфлікту, як у невротичних пацієнтів, а навпаки, вони демонструють дефіцит у здатності переживати почуття. P. Sifneos ввів термін алекситимія (букв. з грец. «немає слів для почуттів»), що розглядалась як фактор ризику психосоматичних розладів. Алекситимія охоплює порушення афективних і когнітивних функцій і характеризується труднощами розпізнавання та вербалізації почуттів, а також дефіцитом фантазії. У даний час цей термін все частіше можна зустріти в спеціалізованій літературі, яка описує дослідження психосоматичних захворювань [13].

Метою статті є розкриття важливості розуміння та вироблення стратегій для формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку, сприяння їх соціальній адаптації та загальному розвитку. Основна увага зосереджується на дослідженні, як алекситимія впливає на процес комунікації у дітей, що перебувають у періоді активного розвитку своїх комунікативних навичок.

Виклад основного матеріалу

Алекситимія – це явище настільки неоднозначне, що його трактують як: соціокультурне явище, нейрофізіологічну патологію, форму захисного механізму, затримку або зворотні зміни розвитку як когнітивного, так і емоційного інтелекту.

При вираженій алекситимії характерні:

– труднощі в розпізнаванні, описі та вираженні емоцій і почуттів;

– труднощі в розмежуванні почуттів і тілесних відчуттів, схильність описувати емоції з точки зору тілесних відчуттів і поведінкових реакцій;

- порушення здатності до символізації, що виявляється бідністю уяви;
- орієнтованість на зовнішні події, а не на внутрішні переживання [1].

Р. Fonagy, відомий дослідник у галузі психології та психоаналізу, детально дослідив зв'язок між алекситимією та розвитком емоційної регуляції та взаємодії з іншими. Його робота проливає світло на складну взаємодію між емоційними труднощами та міжособистісним функціонуванням.

Дослідження Р. Fonagy показує, що алекситимія, яка характеризується обмеженою здатністю ідентифікувати та виражати емоції, може значно впливати на процеси емоційної регуляції. Людям з алекситимією може бути важко точно розпізнати та позначити власні емоції, що призводить до труднощів у ефективному управлінні ними та їх вираженні. Це може перешкодити їхній здатності орієнтуватися в соціальних взаємодіях і встановлювати значущі зв'язки з іншими.

Крім того, дослідження Р. Fonagy підкреслює роль досвіду раннього дитинства в розвитку алекситимії. Він наголошує, що неадекватна емоційна налаштованість і чуйність вихователів у період становлення дитини можуть сприяти розвитку алекситимії. Відсутність сприятливого та емоційно налаштованого середовища може перешкодити здатності дитини розвивати багатий емоційний словниковий запас і розуміти свої власні та чужі емоційні переживання.

Робота Р. Fonagy також підкреслює вплив алекситимії на міжособистісні стосунки. Людям з алекситимією може бути важко точно сприймати та реагувати на емоційні сигнали та потреби інших, що призводить до труднощів у встановленні емпатичних зв'язків. Це може сприяти напруженим стосункам, зниженню інтимності та проблемам у підтримці здорових соціальних зв'язків [8].

Що стосується лікування, Р. Fonagy дослідив використання терапії на основі менталізації як ефективного втручання для алекситимії. Ця терапія має на меті підвищити здатність людини до менталізації, яка передбачає розуміння та інтерпретацію власного психічного стану та стану інших, включаючи емоції, думки та наміри. Розвиваючи сильнішу здатність розуміти, люди з алекситимією можуть покращити свої навички емоційної регуляції та покращити міжособистісне функціонування.

Дослідження та клінічна робота Р. Fonagy значно покращили наше розуміння алекситимії та її наслідків для емоційного благополуччя та соціального функціонування. Його висновки підкреслюють важливість раннього втручання, емоційної налаштованості та терапевтичних підходів, які сприяють менталізації для вирішення проблем, пов'язаних з алекситимією.

В алекситимії виділяються кілька груп характерних рис, які впливають на особистість. Серед них розлади афективних та когнітивних функцій, порушення самосвідомості та особливе сприйняття світу. Згідно з результатами різних досліджень, до 64% психосоматичних хворих можуть бути алекситиміками, але не існує чітких причинно-наслідкових зв'язків. Скоріше, алекситимія вважається фактором ризику.

Якщо розглядати алекситимію як соціокультурний феномен, її пов'язують з низьким соціальним статусом, недостатньою освіченістю та відсутністю вміння висловлювати свої почуття словами. Алекситимія не є повною відсутністю емоцій у людини, бо якраз проблема полягає в неможливості висловити їх. З психоаналітичної точки зору, алекситимія розглядається як захисний механізм, який використовується для уникнення нестерпних емоційних станів.

М. Güleç, М. Altıntaş, L. İnanç, С. Bezgin, Е. Kosa, Н. Güleç у статті «Вплив дитячої травми на соматизацію при великому депресивному розладі: роль алекситимії» представили власне дослідження зв'язку алекситимії з дитячою травмою різного характеру. Вчені зробили припущення, що потреба дитини вербалізувати свої емоції могла придушуватись близькими людьми, тому в подальшому їй важко розпізнавати свої почуття [7].

Група дослідників, такі як R. Lane, С. Hsu, D. Locke, С. Ritenbaugh, С. Stonnington, стверджують, що наукові розробки 1970-х років, включаючи концепцію «теорії розуму» або менталізації, роблять необхідним розширення концепції алекситимії [10]. Це дозволяє стверджувати, що труднощі у вербалізації є показником, а не причиною проблеми. С. Vanheule та його колеги [14] також підкреслюють, що алекситимія є індикатором основного процесу.

У сучасній українській психологічній літературі вкрай мало досліджень, присвячених проблемам інтенсивного використання таких технологій, які б могли допомогти батькам робити більше для сприяння ранньому розвитку мови своїх дітей. Це і зумовлює наш інтерес до подальших досліджень у цьому напрямі.

Неправильні підходи у вихованні, недостатнє емоційне спілкування дитини з батьками, недорозвинена центральна нервова система, сильні емоційні переживання та психотравми, підвищення темпів життя та його вартості, руйнування традиційних сімейних структур, стрімка зміна соціального та фізичного середовища, частота й інтенсивність емоційних переживань – все це призводить до порушення емоційного стану та здоров'я сучасної людини.

Характерними для таких дітей є стійкий дефіцит

соціальної комунікації та соціальної взаємодії.

Проявами цього є:

– дефіцит соціально-емоційної взаємодії: від відхилення у соціальному вмінні зблизитися та неспроможності вести нормальну розмову до зниження вміння ділитися інтересами, емоціями, афектами та неспроможності ініціювати чи відповідати на соціальну взаємодію;

– дефіцит невербальної комунікації, яка використовується у соціальній взаємодії: від недостатньої цілісності вербальної та невербальної комунікації до порушень зорового контакту і мови тіла або до дефіциту в розумінні та використанні жестів та до повної відсутності міміки і невербальної комунікації;

– дефіцит вміння розвивати, підтримувати та розуміти стосунки: від труднощів у регулюванні поведінки в різних соціальних ситуаціях до труднощів у спільних іграх на уяву і зав'язуванні стосунків та до відсутності інтересу до однолітків.

Частина дітей, які йдуть до школи, «не вміють спілкуватися повними реченнями». Понад чверть дітей, які починають навчання в початковій школі, не можуть спілкуватися повними реченнями, оскільки постійно зростає кількість часу, який вони проводять перед екранами. Під час взаємодії такі діти не використовують відповідні жести, знаки чи слова [9].

Засвоєння шкільної програми разом із однолітками, які добре володіють мовою, також дає можливість розвивати соціальні навички. Діти, які не використовують усне мовлення, а також діти, які лише починають використовувати комунікацію (тобто використовують зрозумілу комунікацію за допомогою жестів, картинок, предметів, але ще не на повністю символічному рівні), повинні отримувати систематичне та комплексне втручання у спілкування. Необхідне втручання до тих пір, поки учень не закінчить школу.

Хоча цілком обґрунтованими є хвилювання батьків і вчителів щодо часу, проведеного дітьми перед екранами гаджетів, все ж сучасні технології також можуть допомогти підвищити обізнаність і зміцнити впевненість батьків у тому, що вони можуть зробити, щоб допомогти ранньому розвитку мови своєї дитини. Медіа можуть розвивати комунікативні навички за допомогою відповідних для розвитку дитини засобів, заохочувати позитивну та шанобливу соціальну взаємодію, надавати словесні та/або жестові моделі відповідно до рівня розвитку дитини. Потрібно більше ресурсів для вчителів і сімей та сприятливе середовище, де вони зможуть знайти резерви для підтримки і розвитку спілкування дітей.

Впевненість дітей у собі та їх ставлення до навчання значною мірою залежать від їхньої здатності ефективно використовувати розмову.

Діти допомагають одне одному в отриманні соціальних навичок. Чим раніше школярі готові до успішного спілкування, тим краще вони будуть підготовлені до всіх аспектів шкільного та соціального життя.

Обговорення і співробітництво в класі відкривають безліч переваг, які формують у дітей комунікативні навички на все життя. Цьому сприяють:

1. Підвищення грамотності. Уроки, спрямовані на формування навичок мовлення і сприйняття на слух за допомогою завдань, встановлених у міжпредметних контекстах і темах, підвищують грамотність і навченість у цілому.

2. Підвищення самооцінки. Навички ефективного спілкування підвищують самооцінку дітей, надаючи їм впевненість у спілкуванні з оточенням, встановлення меж і розвиток почуття власної гідності.

3. Розвиток креативності. Коли діти можуть добре спілкуватися, вони можуть виражати себе й іншими творчими способами. Це дозволяє їм розвивати свою творчу сторону і зміцнювати своє благополуччя.

4. Розвиток уяви. Вербалізація почуттів та ідей дає можливість дітям дати волю і розвинути свою уяву. Їм потрібні правильні мовні та комунікативні навички, щоб розповісти історії, придумувати ігри та досліджувати різні типи ігор. Це життєво важливі навички розвитку.

5. Виховання незалежного мислення. Розмовляючи з дітьми, запитуючи їх думки і заохочуючи їх до обговорення своїх ідей, можна підвищити їхню здатність мислити незалежно. Варто пропонувати учням ділитися своїми думками, це підштовхує їх до формування власної думки та набуття впевненості в собі.

6. Підвищення навичок вирішення проблем. Спілкування є ключем до практичного вирішення проблеми. Володіючи міцними комунікативними навиками, діти знаходять рішення і вивчають різні способи спільної роботи для подолання труднощів.

7. Розвиток міцних відносин. Спілкування допомагає розвивати і підтримувати відносини з оточенням, таким чином, спонукаючи їх відчувати підтримку та впевненість.

Вважаємо, що для розвитку навичок спілкування у дітей, потрібно допомогти їм розширювати і використовувати словниковий запас, який є ефективним інструментом виявлення власних думок і почуттів. Тому не варто боятися використовувати складні слова чи терміни в розмові з дітьми. Таким чином вони можуть дізнатися, що вони означають і як їх використовувати. Ефективним також є використання скоромовок і рифм, що розширює їх словниковий запас і розвиває впевненість у собі.

Важливо щоб діти розуміли значення нових слів, які вони вивчають та використовували їх. Великий словниковий запас допоможе дітям стати впевненими в собі, самовиражатися (адже діти, які можуть виразити себе в усній і письмовій формі, більш впевнені в собі); ефективно співпрацювати (налагоджувати зв'язки, працювати в гармонії та вирішувати конфлікти); розвивати емпатію (широкий словниковий запас підвищує емоційний інтелект і спонукає дітей думати глибше, що призводить до більшої емпатії); швидше обробляти інформацію; встановлювати кордони, будувати позитивні стосунки та досягати своїх цілей у житті.

Висновки. Дослідження показує, що алекситимія має значний вплив на здатність виразного спілкування у дітей молодшого шкільного віку. Діти з алекситимією часто проявляють дефіцит соціальної комунікації та взаємодії, що може ускладнювати їхні стосунки з оточенням. Однак, обговорення і співробітництво в класному середовищі можуть мати велике значення для розвитку комунікативних навичок у дітей. Застосування ефективних методів і стратегій, таких як навчання емоційному розпізнаванню та активне слухання, може сприяти покращенню комунікативних здібностей дітей з алекситимією.

Ці висновки можуть мати практичне значення для розробки програм та підходів до навчання та виховання, спрямованих на формування комунікативних здібностей і розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. Визначено, що у молодшому шкільному віці розширюється коло спілкування, збільшується соціальний простір, який охоплює не тільки школу і сім'ю, але й різні соціальні інституції, такі як медіа і заклади позашкільної освіти, де основними завданнями є вільний розвиток особистості та становлення її соціально-громадського досвіду. Діти набувають первинних професійних навичок та вмінь, необхідних для їхньої соціалізації та подальшого самопізнання.

Подальшого вивчення потребують проблеми застосування обраних нами рекомендацій в рамках шкільного навчання, а також проблема поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання дітей навичкам комунікації.

Список літератури:

1. Навитка Х. Особливості алекситимії у осіб із надлишковою вагою: Магістерська робота: (053 «Психологія»). Львів: УКУ, 2022. 100 с. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/3142>
2. Шеремета А. І. Вплив алекситимії на психічний розвиток особистості. Хмельницький, 2020. 134 с. URL : https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/stattia-burkovska_2020.pdf#page=134

3. Шеленкова Н. Л. Поняття алекситимії. Умань, 2017. dpspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7114/1/PONYaTTYa_ALEKSY%60TY%60MIYI.pdf

4. Максименко С. Д., Соловієнко В.О., Загальна психологія : навч. посібник. 3-тє вид. Київ. : Центр учбової літератури, 2000. 272 с. URL : http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/875/Maksimenko_S.D._Zagal%27na_psihologiya.pdf

5. Berardis D., et al. Alexithymia and its relationships with body checking and body image in a non-clinical female sample. *Eating Behaviors* (Pergamon). 2006. Vol. 8. Iss. 3. P. 296–304. URL : www.researchgate.net/publication/6231872_Alexithymia_and_its_relationships_with_body_checking_and_body_image_in_a_non-clinical_female_sample

6. Casagrande M., Boncompagni I., Forte G., Guarino A., Favieri F. Emotion and overeating behavior: effects of alexithymia and emotional regulation on overweight and obesity. 2019. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s40519-019-00767-9>

7. Güleç M. Y., Altıntaş M., İnanç L., Bezgin Ç. H., Koca E. K., Güleç H. Effects of childhood trauma on somatization in major depressive disorder: The role of alexithymia. *Journal of Affective Disorders*. 2013. N 146 (1). P. 137–141. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S016503271200496X>

8. Fonagy P., Gergely G., Jurist E. L. *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self* (1st ed.). Routledge. 2002. URL : <https://doi.org/10.4324/97804294716438>

9. Kearns J., Towles-Reeves E., Kleinert H., Kleinert J., Kleinekracht T. M. Characteristics of and implications for students participating in alternate assessments based on alternate academic achievement standards. *Journal of Special Education*. 2011. N 45 (1). P. 3–14. URL : https://www.researchgate.net/publication/249834127_Characteristics_of_and_Implications_for_Students_Participating_in_Alternate_Assessments_Based_on_Alternate_Academic_Achievement_Standards

10. Lane R. D., Hsu C.-H., Locke D. E., Ritenbaugh C., Stonnington C. M. Role of theory of mind in emotional awareness and alexithymia: Implications for conceptualization and measurement. *Disorders review: the Journal of the Eating Disorders Association*. 2015. 23 (6). P. 504–508. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1053810015000331?via%3Dihub>

11. McClelland M. M., Morrison F. J., Holmes D. L. Children at risk for early academic problems: The role of learning related social skills. *Early Childhood Research Quarterly*. 2000. N 15. P. 307–329. URL : [http://dx.doi.org/10.1016/S0885-2006\(00\)00069-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0885-2006(00)00069-7)

12. Nemiah J. C., Sifneos P. E. Psychosomatic illness: a problem in communication. *Psychotherapy and psychosomatics*. 1970. N 18 (1–6). P. 154–160.

URL : <https://karger.com/pps/article-abstract/18/1-6/154/280223/Psychosomatic-Illness-A-Problem-in-Communication?redirectedFrom=fulltext>

13. Sifneos P. E. Alexithymia, Clinical Issues, Politics and Crime. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2000. N69, 113-116.: <https://doi.org/10.1159/000012377>

14. Vanheule S., Meganck R., Desmet M. Alexithymia, social detachment and cognitive processing. *Psychiatry Research*. 2011. N 190 (1). P. 49–51. doi.org/10.1016/j.psychres.2010.06.032

References:

1. Navytka Kh. (2022) Osoblyvosti aleksytymii u osob iz nadlyshkovoio vahoio: Mahisterska robota: (053 «Psycholohiia») [Peculiarities of alexithymia among overweight people: Master's thesis: (053 «Psychology»)]. Lviv: UKU. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/3142>

2. Sheremeta, A. I. (2020) Vplyv aleksytymii na psykhychni rozvytok osobystosti [The influence of alexithymia on the mental development of the personality]. *Khmelnyskyi*. URL: https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/stattia-burkovska_2020.pdf#page=134

3. Shelenkova, N.L. (2017). Poniattia aleksytymii [The concept of alexithymia]. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7114/1/PONYaTTYa_ALEKSY%60TY%60MIYI.pdf

4. Maksimenko S. D., Solovienko V. O. (2000) *Zahalna psykholohiia: navch. Posibnyk* [General psychology: teaching manual]. 3rd edition. Kyiv: Center for Educational Literature. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/875/Maksimenko_S.D._Zagal%27na_psihologiya.pdf

5. Berardis D., et al (2006). Alexithymia and its relationships with body checking and body image in a non-clinical female sample. *Eating Behaviors* (Pergamon). Vol. 8. Issue 3. P. 296–304. URL : https://www.researchgate.net/publication/6231872_Alexithymia_and_its_relationships_with_body_checking_and_body_image_in_a_non-clinical_female_sample

6. Casagrande M., Boncompagni I., Forte G., Guarino A., Favieri F. (2019) Emotion and overeating behavior: effects of alexithymia and emotional regulation on overweight and obesity. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40519-019-00767-9>

7. Güleç, M. Y., Altıntaş, M., İnanc, L., Bezgin, Ç. H., Koca, E. K., Güleç, H. (2013). Effects of childhood trauma on somatization in major depressive disorder: The role of alexithymia. *Journal of Affective Disorders*, 146 (1), 137-141. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S016503271200496X>

8. Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L. (Eds.). (2002). *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self* (1st ed.). Routledge. URL : <https://doi.org/10.4324/97804294716438>

9. Kearns J., Towles-Reeves E., Kleinert H., Kleinert J., KleineKraich T. M. (2011). Characteristics of and implications for students participating in alternate assessments based on alternate academic achievement standards. *Journal of Special Education*. N 45 (1). P. 3–14. https://www.researchgate.net/publication/249834127_Characteristics_of_and_Implications_for_Students_Participating_in_Alternate_Assessments_Based_on_Alternate_Academic_Achievement_Standards

10. Lane R. D., Hsu C.-H., Locke D. E., Ritenbaugh C., Stonnington C. M. (2015) Role of theory of mind in emotional awareness and alexithymia: Implications for conceptualization and measurement. *Disorders review: the Journal of the Eating Disorders Association*. 23 (6). P. 504–508. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1053810015000331?via%3Dihub>

11. McClelland M. M., Morrison F. J., Holmes D. L. (2000). Children at risk for early academic problems: The role of learning related social skills. *Early Childhood Research Quarterly*. N 15. P. 307–329. URL: [http://dx.doi.org/10.1016/S0885-2006\(00\)00069-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0885-2006(00)00069-7)

12. Nemiah J. C., Sifneos P. E. (1970). Psychosomatic illness: a problem in communication. *Psychotherapy and psychosomatics*. N 18 (1–6). P. 154–160. URL: <https://karger.com/pps/article-abstract/18/1-6/154/280223/Psychosomatic-Illness-A-Problem-in-Communication?redirectedFrom=fulltext>

13. Sifneos P. E. (2000). Alexithymia, Clinical Issues, Politics and Crime. *Psychotherapy and Psychosomatics*. N 69, 113-116. URL : <https://doi.org/10.1159/000012377>

14. Vanheule S., Meganck R., Desmet M. (2011). Alexithymia, social detachment and cognitive processing. *Psychiatry Research*. N 190 (1). P. 49–51. URL : <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.06.032>

© X. A. Навитка 2023.

Оглядова стаття.

Надійшла до редакції 12.04.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2023-1-11>

Л. А. Руденко

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1351-4433> – Л. А. Руденко

 lararudenko@gmail.com

РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ (рецензія на монографію Тетяни Конівіцької «Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти», Львів: СПОЛОМ, 2022. 252 с.)

Науково-педагогічні пошуки сьогодення все більше фокусуються на поглибленому розумінні гуманістичних цінностей, необхідних для життєдіяльності людини, а також важливості відмінного від традиційних уявлень типу знань – фонових, контекстуальних, творчих, які сприяють успішній адаптації суб'єкта в професійному середовищі, допомагають будувати конструктивні відносини у ньому. Важливою складовою будь-якої професійної діяльності, зокрема психологів, є спілкування, що передбачає як передавання інформації, так і налагодження взаємодії, розвиток контактів, мовленнєвий супровід, активне слухання тощо. З огляду на це, формування риторичної компетентності майбутніх психологів має посісти належне місце у професійній підготовці, адже від цього значною мірою залежить продуктивність їхньої майбутньої професійної діяльності.

Суголосно з викладеним, тема рецензованої монографії Тетяни Конівіцької «Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти» відповідає викликам сьогодення. Актуальність розвитку риторичної майстерності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки зумовлена: специфікою їхньої професійної діяльності, яка, окрім спеціально-професійних знань, вимагає виняткової структури світорозуміння та світосприймання, певних особистісно-ділових рис і відповідного володіння словом; посадовими обов'язками, які передбачають уміння консультивати, переконувати та словесно вирішувати складні життєві питання, вести бесіду, діалог чи дискусію з різними категоріями людей тощо.

У монографії окреслено напрями і перспективи риторичної підготовки майбутніх психологів у закладі вищої освіти. Наукова

новизна полягає в удосконаленні та розширенні змісту їхньої риторичної підготовки, упровадженні та застосуванні в освітньому процесі інноваційних методів та технологій цієї підготовки. Цікавим і важливим для формування професійно риторичних навичок є процес інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів. При цьому авторка переконливо доводить, що саме вивчення практико орієнтованої риторики сприятиме підготовці риторично кваліфікованих, конкурентоспроможних психологів, дасть їм змогу вирішувати професійні завдання, сприятиме оволодінню вербальними і невербальними засобами комунікації, розвиткові умінь ведення бесіди, діалогу, навичок презентації та самопрезентації, публічного виступу та тренінгової діяльності.

Структурно монографія складається зі вступу, в якому висвітлено основні проблеми, що виникають під час вивчення риторикознавчих дисциплін у закладах вищої освіти, чотирьох розділів, висновків і додатків, де викладено практичну частину методики розвитку риторичних вмінь і навичок майбутніх психологів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади формування риторичної компетентності у підготовці психологів» розглядається питання риторичної підготовки особистості в порівняльно-історичному ракурсі та риторичної підготовки майбутніх фахівців як педагогічної проблеми сучасної вищої освіти. Варто відзначити: ґрунтовний підхід авторки до теоретико-методологічних засад дослідження, викладених у першому розділі монографії; підрозділи 1.2 та 1.3, в яких викладена методологія та в контексті проблеми дослідження детально охарактеризовано

її чотири рівні: система філософсько-методологічних теорій, загальнонаукові підходи, ідеї, положення, теорії та концепції, що стосуються безпосередньо вищої освіти та принципи риторичної підготовки. На основі ґрунтовного аналізу наукової літератури, врахування процесів модернізації освітньої галузі, досягнень теорії та методики професійної освіти і власного досвіду освітньої діяльності дослідниця визначити комплекс методологічних підходів та специфічних принципів щодо формування риторичної компетентності. Викладання професійно орієнтованої риторики у вищій школі на основі цих підходів і принципів сприятиме підвищенню ефективності підготовки кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців-психологів відповідно до потреб суспільства.

Другий розділ монографії – «Риторична підготовка майбутніх психологів до професійної діяльності» – присвячений характеристиці особливостей риторичної підготовки психологів у закладах вищої освіти, аналізу сучасного стану риторичної підготовки, який дав змогу виявити її певні недоліки та підтвердити необхідність розроблення та впровадження методики формування риторичної компетентності майбутніх психологів під час професійної підготовки.

У третьому розділі «Удосконалення риторичної підготовки психологів у ЗВО» привертають увагу визначення структури риторичної компетентності практичних психологів та обґрунтування педагогічних умов їхньої ефективної риторичної підготовки у закладах вищої освіти. Для відтворення цього процесу побудовано модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів. Спроектвана модель ґрунтується на систематичності, послідовності та неперервності цього процесу, враховує специфіку профілю навчання, передбачає дотримання обґрунтованих педагогічних умов і впровадження розробленої методики поетапного формування риторичної компетентності, а також контроль та оцінювання досягнутих результатів за допомогою визначеного діагностичного інструментарію.

Цікавим є зміст заключного розділу монографії – «Методичні засади формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО», в якому Т. Конівіцька детально описує

методику формування риторичної компетентності магістрів-психологів, у якій поєднує елементи колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного навчання відповідно до теми і мети кожного заняття, які охоплюють комплекс сучасних методів розвитку риторичних знань, умінь і навичок відповідно до професійного спрямування психологічної освіти. Зокрема акцентується на сучасних педагогічних технологіях (особистісно орієнтовані, когнітивно орієнтовані, діяльнісно орієнтовані) у процесі вивчення риторикознавчих дисциплін у ЗВО, спрямованих на розвиток риторичної особистості; інформаційно-комунікаційних технологіях, що сприяють швидкому й ефективному засвоєнню матеріалу та дають змогу урізноманітнити його подання й інтенсифікувати освітній процес. У такий спосіб застосування розробленої методики сприяє подоланню застарілих методів навчання та забезпечує новий дискурс щодо розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти. Подано також результати впровадження авторських розробок у формування риторичної компетентності студентів-психологів, які свідчать про ефективність побудованої та апробованої моделі, обґрунтованих і впроваджених в освітню практику педагогічних умов і розробленої методики формування риторичної компетентності майбутніх психологів під час професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Наприкінці відзначимо, що монографія Тетяни Конівіцької «Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти» є ґрунтовною працею, що характеризується переконливістю викладу, потужним науковим апаратом, містить важливі наукові висновки, лише частина яких відзначена у рецензії. Результати цих досліджень, безсумнівно, сприятимуть подальшому розвитку риторичної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Монографія може бути корисною не лише для викладачів риторикознавчих дисциплін, студентів-психологів, аспірантів закладів вищої освіти, а й для практичних психологів.

© Л. А. Руденко, 2023.

Надійшла до редакції 07.03.2023.

Прийнято до публікації 16.05.2023.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БРЕГЕЙ Юлія Іванівна – викладач Львівського автомобільно-дорожнього фахового коледжу Національного університету «Львівська Політехніка», Ulya1209@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2860-6672>

ВДОВИЧ Світлана Михайлівна – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, pppo2003@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3582-4395>

ВІНТЮК Юрій Володимирович – доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидат психологічних наук, доцент, yurvin@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6263-4744>

ДУБОВИК Оксана Вікторівна – викладач кафедри технологічної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, oksanadubovik68@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1069-8003>

ЛИТВИН Андрій Віленович – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор, avlytvyn@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7755-9780>

НАВИТКА Христина Андріївна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, n.khrystyna@ldubgd.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3948-3551>

НЕСТЕРУК-ВОЛОДИМИРЕЦЬ Ольга Володимирівна – викладач кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», практичний психолог Рівненського міського палацу дітей та молоді, 2573gelga@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2070-9052>

ПИЛИПЕНКО Лілія Віталіївна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, l.hodii@ldubgd.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1379-0470>

ПРИСТАЙКО Юлія Романівна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7426-8227>

РУДЕНКО Лариса Анатоліївна – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор, laraardenko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1351-4433>

ЯКІМЕЦЬ Юрій Михайлович – заступник директора з навчально-виробничої роботи Львівського автомобільно-дорожнього фахового коледжу Національного університету «Львівська Політехніка», кандидат педагогічних наук, jkimes@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0705-8574>

ЯРЕМКО Роман Ярославович – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, r.yaremko@ldubgd.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788>